

TAMPEREEN YLIOPISTO

Annika Puukka

FANNY DAVIDSON-SARTTO – ERÄÄN KIRJOITTAVAN NAISEN ELÄMÄ

TAMPEREEN YLIOPISTO

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

PUUKKA, ANNIKA: Fanny Davidson-Sartto – Erään kirjoittavan naisen elämä

Pro gradu -tutkielma, 88 s.

Historia

Toukokuu 2015

Fanny Davidson (1877–1962, vuodesta 1935 käytti sukunimeä Sartto) oli tamperelainen kirjailija, teatterikriitikko ja kulttuurivaikuttaja. Hän syntyi porvarilliseen tehtailijaperheeseen, jonka vakavaraisuus mahdollisti tyttären opiskelun: Fanny Davidson oli yksi Tampereen ensimmäisistä naisylioppilaista ja hän opiskeli Keisarillisessa Aleksanterin-yliopistossa noin neljän vuoden ajan, mutta ei suorittanut tutkintoa valmiiksi. Palattuaan Tampereelle Fanny Davidson keskittyi kirjoittamiseen: uransa alussa hän julkaisi runoja ja lyhyitä kaunokirjallisia tekstejä erilaisissa lehdistä ja albumeissa, romaanin (1904) sekä lyhytproosakokoelman (1908). Varsinaisen elämäntyönsä Davidson teki taide- ja teatteriarvostelijana sekä toimittajana, minkä lisäksi hän avusti kotikaupunkinsa teattereita muun muassa suomentamalla näytelmiä ja kirjoittamalla teatterien historiikin (1929). Yliopistoaikaa lukuun ottamatta koko elämänsä Tampereella asunut Davidson oli aktiivinen toimija kaupungin kulttuurielämässä: hän oli perustamassa Pirkkalaiskirjailijat r.y.:tä (1943) ja kuului niin Tampere-Seuraan, Tampereen Taideyhdistykseen kuin Taiteilijaseuraankin. Hän kihlautui vuonna 1906 työväenrunoilija Kössi Kaatran kanssa, mutta yli kymmenen vuotta jossain muodossa kestänyt suhde ei lopulta johtanut avioliittoon, ja Davidson pysyi naimattomana koko elämänsä ajan.

Tutkimuksen päätehtävä on kartoittaa Fanny Davidsonin elämän vaiheet ja piirteet mahdollisimman kattavasti, ja hänen avullaan tarkastella kirjoittavan, naimattoman naisen valinnan- ja toiminnanmahdollisuuksia Suomessa vuosisadan alun molemmiin puoliin. Kirjoittaminen Davidsonin itsenä valitsemana, elämää jäsentävänä toimintana on keskeinen näkökulma tutkimuksessa, samoin kuin sukupuoli. Tutkielman eettiset, teoreettiset ja metodologiset pohdinnat ammentavat pääasiassa feministisen elämäkertatutkimuksen uusista suuntauksista, joissa korostuu tutkijan subjektiivisuuden ja ihmiselämän monitahoisuuden tunnustaminen sekä ymmärrys elämäntarinan arvosta sinänsä.

Davidsonista ei ole tehty kattavaa elämäkerta aiemmin, ja muutenkin hänestä on kirjoitettu suhteellisen vähän. Pääasiassa maininnat liittyvät hänen elämäänsä vaikuttaneisiin miehiin, etenkin runoilija J. H. Erkkoon (Erkko ihastui ja kosikin nuorta jatkoluokkalaista, ja tämän torjunnasta huolimatta heidän välilleen kehittyi lämmin ystävyyssuhde) ja jossain määrin Kössi Kaatraan. Panu Rajalan kirjoittamissa Tampereen teatterien historioissa on mainintoja Davidsonista kriittikkona, mutta muuten merkinnät ovat hajanaisia. Häneen liittyvä tieto on siis pitänyt koota monenlaisista lähteistä, pala kerrallaan. Olen painottanut tutkielmassa Davidsonin omien tekstien käsittelyä, koska pidän tärkeänä tuoda mahdollisimman paljon esiin hänen omaa ääntään vastapainoksi ”suurmiesten” kautta aiemmin piirtyneelle kuvalle.

Sisällys

Johdanto	1
Tutkimuskohteesta ja aiemmista maininnoista	1
Tutkimustehtävä ja eettisiä pohdintoja	2
Aineisto	7
Muutama sana tutkimuksen rakenteesta	8
1.Opiskelijattaren elämää, 1890–1904.....	9
Fannyn elämästä ennen koulua	9
Tyttökoulusta Talouskouluun ja takaisin	10
”Tumma orvokki” ja J. H. Erkkö	13
Työn tavoitteena valkolakki: jatkoluokat ja ylioppilaskirjoitukset.....	14
”Siskot osakuntalaiset”: Fannyn ja muiden naisten opiskelu yliopistossa.....	18
”- - minun täytyi kirjoittaa, sisällisestä pakosta - - ” – Fannyn muistikirja	25
2.Julkisen kirjoittamisen maailmoin, 1904–1909	30
Askeleita kohti nuorten kirjailijoiden eturiviä	30
Nuorta lempeä ja punaista aatetta	35
Riskaabeleja <i>Viettejä</i>	42
Pöytälaatikon antimia.....	47
3.Myllerrysten keskellä, 1909–1919.....	50
Tyynä myrskyn edellä, 1909–1917.....	50
”Poliittisen vesikauhun aika”, 1918–1919	53
4.Kädet täynnä työtä, 1920–1929	55
”Tämä tässä kiireessä”: Fannyn elämää kirjeiden valossa vuosina 1920–1922	55
Toimintaa teatterin ja taiteen hyväksi, 1923–1929	61
5.Koettelevia vuosia, 1930–1942.....	65
6.”Minun käsitteeseeni elämä, sisältyy kaikki” 1943–1962	69
Vilkasta yhdistystoimintaa, 1943–1949	70
Viimeiset näytökset, 1950–1962.....	72
Naisintellektuellin haasteet	76
Lopuksi.....	79
Lähteet ja kirjallisuus	82

Johdanto

Tutkimuskohteesta ja aiemmista maininnoista

Pro gradu -tutkielmani kohteena on tamperelainen kirjailija, toimittaja ja kulttuurivaikuttaja Fanny Davidson (1877–1962), josta ei tätä ennen ole kirjoitettu, tai ainakaan julkaistu elämäkerrallista tutkimusta. Itse törmäsin Fannyyn¹ odottamatta, etsiessäni Tampereen Suomalaisen Tyttökoulun matrikelista mainintoja varhaisimmista ylioppilaista. Hänen elämänsä referoiva matrikeliteksti kiinnitti huomioni, ja hieman yllätyinkin havaitessani, ettei vielä kukaan ollut ottanut kertoakseen hänen vaiheistaan.

Kuka sitten oli tämä nykyajalta unohduksiin jäänyt Fanny Davidson? Hän oli tamperelaisen porvarisperheen tytär, josta tuli yksi Tampereen ensimmäisistä naispuolisista ylioppilaista vuonna 1899. Hän jatkoi opintojaan yliopistossa noin neljän vuoden ajan, mutta antautui sitten yhä täydellisemmin kirjoittamiselle: uransa alussa hän julkaisi runoja ja lyhyitä kaunokirjallisia tekstejä erilaisissa lehdissä ja albumeissa, romaanin (1904) sekä lyhytproosakokoelman (1908). Myöhemmin vuosina hän keskittyi entistä tiiviimmin toimittajan ja taide- sekä teatteriarvostelijan työhön ja toimi kotikaupunkinsa teattereiden hyväksi monin tavoin, esimerkiksi suomentamalla näytelmiä ja kirjoittamalla teatterien historiikin (1929). Koko elämänsä yliopistoaikaa lukuun ottamatta Tampereella asunut Davidson osallistui monella tavalla kotikaupunkinsa kulttuurielämään ja -yhdistyksiin. Hän kihlautui vuonna 1906 työväenrunoilija Kössi Kaatran kanssa, mutta kihlaus ei lopulta johtanut avioliittoon, ja Davidson pysyi naimattomana koko elämänsä ajan (joskin muutti sukunimensä Sartoksi vuonna 1935).

Davidsonista on ylipäättään kirjoitettu melkoisen vähän, ja yleensä ainoastaan yhteydessä joko hänen elämässään vaikuttaneisiin miehiin tai satunnaisemmin johonkin hänen toimintaansa. Pisimmät maininnat löytyvät J. H. Erkköä käsittelevästä kirjallisuudesta, kuten Martti Jukolan kaksiosaisesta

¹ Varsinkin johdannon jälkeen käytän Fannysta tietoisesti pääasiassa etunimeä. Jotkut tutkijat ovat pitäneet etunimen käyttämistä ongelmallisena siksi, että se tekee kohdehenkilöstä liian tutun tai läheisen oloisen ja jopa alistaa häntä. Etunimellä kutsuminen on nähty lisäksi sukupuolittuneena käytäntönä, koska sitä on tavattu enemmän naisia kuin miehiä koskevassa tutkimuksessa. Itse huomasin myös, että 1900-luvun alun lähdemateriaalissa naisten kohdalla kirjoitettiin koko nimi ”tittelleineen” (neiti/rouva) päivineen, mutta miehistä riitti (toisinaan etunimen alkukirjain ja) sukunimi. Eri tutkijoilla on ollut erilaisia tapoja määritellä milloin käyttää mitään muotoa tutkittavan nimestä, mutta käytännöt ovat kuitenkin suuressa määrin tutkimuskohtaisia. Oma valintani liittyy tavallaan juuri kritisoituun tutuksi tekemisen politiikkaan: etunimen käyttö on itselleni tapa tuoda henkilö eläväksi subjektiksi, jossa on muitakin ulottuvuuksia kuin julkinen, ulkokohtainenkin toiminta, johon sukunimen käyttö toisinaan liitetään. Minulle on luontevinta kutsua Fannya Fannyksi, kun taas tutkimuksessa esiintyvistä muista henkilöistä, naisistakin, käytän enemmän sukunimeä – kysymys on myös tässä suhteessa tietynlaisesta eron tekemisestä ja fokusoinnista. Tästä aiheesta ks. Leskelä-Kärki 2006, 20.

teoksesta *Juhani Heikki Erko. Elämä, runoilijatoiminta ja teokset* (Otava 1939) sekä Panu Rajalan osaksi fiktiivisestä elämäkerrasta *Runoilijan sydän. J. H. Erkon täyttymätön elämä* (Otava 2006), joista jälkimmäiseen palaan pian. Molemmissa teoksissa käsitellään Fanny Davidsonia suhteessa Erkkoon: Davidsonien talossa 1890-luvun lopulla vuokralla asunut runoilija rakastui nuoreen Fannyyn ja kosikin tätä, mutta menestyksettä. Fanny innoitti Erkon kirjoittamaan lukuisia romanttisia runoja, ja torjunnasta huolimatta heidän välilleen muodostui vankka ystävyys suhde.² Muita mainintoja Fannystä on esimerkiksi Raoul Palmgrenin teosten *Joukkosydän* (osa I, WSOY 1966) ja *Kapinalliset kynät* (osa I, WSOY 1983) Kössi Kaatraa käsittelevissä osioissa, tosin niissäkin vain lähdeviitteissä. Lisäksi Fannyn nimi esiintyy Rajalan kirjoittamissa Tampereen teatterien historiaa käsittelevissä teoksissa, sillä hän oli tuottelias teatterikriitikko, sekä hajanaisesti muissa yhteyksissä.

Panu Rajalan *Runoilijan sydämessä* Fanny esiintyy hyvin keskeisessä roolissa, kertojana. Rajala tunnustaa avoimesti, ettei ole tutkinut kertojansa elämää erityisen tarkasti tai etsinyt hänen jälkeensä jääneitä papereita, vaan luonut yhteyksiä itse. Jälkikirjoituksessa Rajala kertoo: ”Hän [Davidson] valitsi itsensä ja oman tyyliinsä. Kirjan tekijänä sain seurata hänen pulppuilevaa puhettaan, jonka olin elävänä kuulevinani. Turha minun oli häntä vastustaa, menkööt hänen tiliinsä omatkin aivoitukseni. ... Hän saa luvan kertoa oman todistuksensa Erkon polttavasta ongelmasta.” Tässä kiteytyy kerrontatavan röyhkeys: Rajala on antavinaan puheenvuoron Fannylle, mutta todellisuudessa laittaa tämän suuhun omia ”aivoituksiaan” – kuin Fannyllä ei koskaan omia näkemyksiä olisi ollutkaan, tai kuin niistä ei tarvitsisi välittää. Rajala vääristelee myös Fannyn elämäntarinaa, vaikka se ei liity Erkon elämäkerran tarinankulkuun mitenkään: kertoja-Fanny on esimerkiksi ollut onnettomassa avioliitossa ja myöhemmin katunut Erkon kosinnasta kieltäytymistään.³ Ylipäänsä ”Rajalan Fannyn” ääni on aivan toisenlainen kuin se ääni, joka Fannyn itsensä kirjoittamista teksteistä välittyy. Rajala on ikään kuin tehnyt todellisuudessa eläneestä Fanny Davidsonista vatsastapuhujan nuket, typistänyt hänet palvelemaan tarinaa toisesta ihmisestä. Tästä syntyi jo prosessin alkuvaiheessa oman tutkimusasetelmani punainen lanka: halusin antaa Fanny Davidsonille oman äänen ja kertoa hänen tarinaansa hänen itsensä kautta, ei ensisijaisesti suhteessa muihin.

Tutkimustehtävä ja eettisiä pohdintoja

Tutkimustehtävänäni on, kaikessa kompleksisessa yksinkertaisuudessaan, kartoittaa annetuissa rajoissa mahdollisimman tarkasti Fanny Davidsonin elämää sekä sitä, millaista oli olla kirjoittava, naimaton nainen hänen elinaikanaan. Aikarajaukseni käsittää koko hänen elämänsä, ja koska

² Jukola 1939, 257–262.

³ Rajala 2006, 228, 233, 341. Kumpakaan mainittua väitettä ei tue mikään löytämäni lähdemateriaali.

kyseessä on ensimmäinen varsinainen perustutkimus hänestä, tarkasteluni on pääasiassa kronologista – joskin pyrin käsittelemään hänen elämänsä keskeisiä teemoja ja toiminnanalueita silloin kun sille on sopiva hetki. Yritän tällä lähestymistavalla kutoa hajanaisista tiedonlangoista mahdollisimman yhtenäistä kuvaa Fanny Davidsonista, ja samalla liittää hänet osaksi laajempaa kysymysverkkoa: millaisia valinnanmahdollisuuksia Fannyn asemassa olleella naisella oli, millaisia tilaisuuksia toteuttaa itseään opiskelun, kirjoittamisen ja muun kulttuurielämän kautta? Millaisessa sosiaalisessa ja aatteellisessa ympäristössä hän eli, millaisista aiheista hän kirjoitti ja millaisiin julkaisuihin? Tutkimukseni yhtenä lähtökohtana on, että Fanny Davidson voi tarjota näihin kysymyksiin sekä tyypillisiä että erikoislaatuisia vastauksia.

Yleisen ja erityisen tematiikka on noussut elämäkertahistoriaan pääasiassa mikrohistorian puolelta ja Maarit Leskelä-Kärki sanoo sen vaikuttaneen etenkin siihen, että enää ei ajatella kertomuksen kohteeksi yhden ihmisen elämää irrallisena lohkonaan. Sen sijaan yksilön tarinan kautta avataan uusi ikkuna menneisyyteen ja syvennetään tulkintoja historiallisista prosesseista, käsityksistä ja arvoista. Yksi elämäkertahistorian tärkeimpiä eettisiä kysymyksiä onkin se, miten perustella tämän edellyttämä toisen henkilökohtaiselle alueelle astuminen, tulkintojen ja spekulatioiden esittäminen ja kenties yksityisiksi tarkoitettujen papereiden penkominen. Perusteluista mielekkäimmiksi olen kokenut useiden tutkijoiden esittämät ajatukset vastuusta, pieteetistä ja oikeuden tekemisestä. Elämäkertatutkimuksessa yhtenä osapuolena on aina menneisyyden ihminen, toinen, jonka kanssa ei kuitenkaan voida olla varsinaisessa vuorovaikutuksessa – ainoa keskustelu käydään tutkijan itsensä päässä, tutkittavien dokumenttien ja tutkijan omien positioden välillä. Merja-Liisa Hinkkasen mukaan tutkija on kuitenkin vastuussa kohteelleen siitä, mitä ja miten hän tämän elämästä kertoo ja miten sen ymmärtää. Hinkkasen mielestä vastuun lisäksi on huomioitava myös tutkittavan itseymmärryksen aspekti, eli se, että tutkija ”pyrkii selvittämään, miten tutkittava itse itsensä ja oman elämänsä näki ja koki”.⁴ Pieteetin ajatukseen sisältyy kunnioitus ja tutkittavan henkilön kohtaaminen hänen ehdoillaan.⁵ Kunnioitus puolestaan pitää sisällään pyrkimyksen oikeuden tekemiseen, tutkittavan kuvaamiseen mahdollisimman kokonaisena ja inhimillisenä, tosin huomioiden, että myös aukot ja ristiriitaisuudet kuuluvat elämäntarinoiden luonteeseen. Leskelä-Kärki on viitannut myös italialaiseen filosofiaan Adriana Cavareroon, joka käsittää, että ”toisen ihmisen elämäntarinan

⁴ Hinkkanen 1997, 124, 128.

⁵ Hinkkanen 1997, 132; Leskelä-Kärki 2006, 633.

kertominen on ihmisyyden ydintä: hänen mukaansa me kaipaamme tulla kerrotuiksi, ja erityisesti kaipaamme sitä, että joku toinen kertoo elämäntarinamme.”⁶

Haluan kytkeä oman tutkimukseni osaksi viime vuosikymmeninä virinnyttä tutkimuskenttää, jonka fokuksessa ovat kirjoittavat naiset ja biografinen lähestymistapa. Tämän kentän teoksista itselleni ja ajattelulleni tärkeimpiä ovat olleet Maarit Leskelä-Kärjen väitöskirja *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä* (SKS 2006), hänen tutkimusprosessista kirjoittamansa artikkelit eri julkaisuissa, sekä etenkin Liz Stanley'n *The Auto/Biographical I: The Theory and Practice of Feminist Auto/Biography* (Manchester University Press 1992) ja Linda Wagner-Martinin *Telling Women's Lives – The New Biography* (Rutgers University Press 1994). eNorssi-portaalin artikkelissaan ”Kerrotuksi tulemisen kaipuu”⁷ Leskelä-Kärki listaa Eva Österbergin artikkelin pohjalta joitakin biografian lajityyppejä, joista yksi on eksistentiaalinen biografia. Sen hän määrittelee tavoittelevan ymmärrystä kohdehenkilön elämän ytimeä, kuvausta henkilön elämänprojektista, joka selittäisi tämän valintoja ja ratkaisuja oman elämänsä suurissa kysymyksissä. Omassa tutkimuksessani tämä vertautuu pääasiassa tärkeimpään käsitteeseen ja toimintaan, jonka kautta jäsenän Fanny Davidsonin elämää, eli kirjoittamiseen. Se vaikuttaa olleen Fannylle itselleen ominaisin toiminta- ja ilmaisumuoto, ammatti jota hän harjoitti eri tavoin koko elämänsä ajan. Siihen voidaan ajatella kytkeytyvän suuri osa hänen itseilmaisustaan, kunnianhimostaan, pettymyksestään ja osaksi myös toimeentulon hankinnastaan. En halua kuitenkaan unohtaa yhtäältä sitä, että taustalla vaikutti kirjoitustoiminnan asema hänen sosiaalisessa ja kulttuurisessa ympäristössään ja toisaalta sitä, että yksineläväksi toimittajaksi jättäytyminen tai jääminen oli myös jossain määrin poikkeuksellista ajan porvarisnaiselle – nämä kaikki kirjoittamiseen liittyvät teemat ovat osa hänestä muotoutuvaa kuvaa.

Vain vähän aikaa ennen Fanny Davidsonin kuolemaa julkaistiin *Tammerkoskessa* hänen haastattelunsa, jonka kirjoittaja toteaa: ”Fanny Davidson-Sarton tuntevat kaikki nykyisen keski- ja vanhemman polven kirjailijat, taiteilijat, teatteriväki ja sanomalehti-ihmiset.”⁸ Jos näin onkin ollut 1960-luvun alussa, on 2010-luvun alussa vain harvoja jotka tietävät kuka hän oli. Minua on askarruttanut historiankirjoituksessa juuri se toisinaan sattumanvaraiselta vaikuttava prosessi, jossa yhdet jäävät ”historian lehdille” ja toiset unohtuvat. Historiantutkijalla on sekä valta että vastuu myös

⁶ Leskelä-Kärki 2009, viittaus Adriana Cavareron teokseen *Relating narratives. Storytelling and selfhood*. Routledge, London 2000.

⁷ Leskelä-Kärki 2009.

⁸ Jokinen, *Tammerkoski* 1962:2.

päättää tästä sattumanvaraisuudesta, mikä on yhtä aikaa raskasta ja huojentavaa. Leskelä-Kärki toteaaakin, Emmanuel Levinasiin pohjaten, että ”historiantutkijan etiikan ytimessä tulee olla ajatus menneiden ihmisten läsnäolosta meissä tutkimuksemme kautta.”⁹ Tähän sisältyy ajatus suhteesta, joka kirjoittajan ja kirjoitettavan välille muodostuu, sekä kaikki tähän suhteeseen liittyvät ulottuvuudet, kuten samastuminen tai vieraantuminen, ymmärrys ja subjektiivisuus. Tämän kautta suureksi osaksi tutkimusintressiäni muodostuu halu hyödyntää mahdollisuus tuoda läsnä olevaksi historian henkilöksi unohdukseen jäänyt mutta mielestäni merkittävä Fanny Davidson.

Tutkimukseni taustalla tunnistan olevan tietoisinkin feministisen agendan, joka toteutuu tutkimukseen liittyvien keskeisten valintojen kautta: haluan kertoa itsenäistä elämää eläneestä, kirjoittavasta naimattomasta naisesta ilman uhrinäkökulmaa tai surkuttelua, mutta myös idolisoimatta tai ylistämättä sinänsä. Yksi työni liikkeellepanevista tekijöistä liittyy paitsi miesnäkökulman hallitseman ja sen kautta luodun kuvan alistavuuteen, myös ongelmalliseen menneisyyden ihmisen ”fiktioittamiseen”.¹⁰ Panu Rajalan tapa käyttää Fanny Davidsonia kertojana puolifiktiivisessä elämäkerrassaan J. H. Erkosta on mielestäni epäeettinen ja jo lähtökohdiltaan kyseenalainen. Teoksessa itse ns. unohduksiin jäänyt nainen otetaan kertojaksi miehen tarinaan, ja hänen sanomisensa – jopa tapansa sanoa – temmataan kirjailijan mielikuvituksesta ilman suurempaa tutkimustyötä, vaikka naisen kirjoittamia tekstejä olisi tarjolla viljalti. Todellisuudessa elänyttä naista siis käytetään välineenä todellisuudessa eläneen miehen tarinan kertomiseen ja naisen oma tarina tuotetaan fiktiivisesti palvelemaan ”suurempaa” kertomusta – eli yhden elämästä tehdään fiktiota toisen elämän kerronnan eduksi. Etiikan ja fiktion suhde on ikuisen kiistelyn aihe, mutta haluaisin luottaa siihen periaatteeseen, että tutkijan/kirjoittajan pitää pystyä kestävästi perustelemaan valintansa ja tekemisensä sekä itselleen että lukijalle.

Feministiseen tutkimusotteeseen erityisesti henkilöhistoriassa liittyy myös ymmärrys tutkijan subjektiivisuudesta ja sijoittuneisuudesta: siitä että hänkin on ajassa ja paikassa elävä ihminen, eikä objektiivinen tai tekstistä kuollut totuudentorvi. Liz Stanley on muotoillut näkemyksiä siitä, miten elämäkerrassa on tietty ”sisäänrakennettu” totuudellisuuden vaatimus (kuten ehkä kaikessa historiassa), vaikka teksti on aina taiteellinen yrittelmä ja tulkinta on rakentunut myös kulttuurisesti, tutkijan omista positioista käsin. Jokainen elämäkerta on ainutkertainen, aikaansa sidottu, yksi

⁹ Leskelä-Kärki 2006, 634.

¹⁰ Fiktion ja etiikan suhteesta elämäkertatutkimuksessa itselleni tärkeä tutkimus on ollut mainittujen Stanleyyn ja Wagner-Martinin teosten ohella Susanna Scarparon *Elusive Subjects: Biography as Gendered Metafiction*. (Troubadour Publishing, Leicester 2005).

ehdotus tapahtuneesta ja sen merkityksistä, ja tutkijan läsnäolo siinä on sivuuttamaton.¹¹ Myös samastuminen ja empatia tai niiden vastakohdat ovat osa tutkimukseen vaikuttavaa tutkijan subjektiivisuutta. Olen itse tutkimukseni eri vaiheissa jossain määrin samastunut Fannyyn, mutta en ole toistaiseksi kokenut siitä olevan muuta kuin hyötyä. Se on pitänyt yllä halua oppia ja kertoa juuri tästä henkilöstä ja hänen maailmastaan. Se on myös edesauttanut rakentamaan tietynlaista ymmärrystä häntä kohtaan, mutta se ei ole saanut minua näkemään häntä täydellisenä, virheettömänä tai väärinymmärrettynä.

Elämäkertatutkimuksesta lukiessani ja siitä kirjoittaessani olen huomannut pohtivani kerta toisensa jälkeen samaa kaksitahoista peruskysymystä: miten ja kenen toimesta määritellään kuka on ”tarpeeksi” merkittävä elämäkerran kohteeksi ja mikä on ihmiselämän kertomisen tarkoitus tai hyöty. Useimmissa teoriaan ja metodiikkaan liittyvissä teoksissa törmään ajatukseen siitä, että elämäkerran tarkoitus on joko ns. suurhenkilöstä kertominen tai se, että yksilön kuvauksen kautta pyritään tarkastelemaan laajempaa historiallista muutosta. Barbara Caine mainitsee tämän asetelman koko tutkimusalan kehityskulkuna, siirtymisenä pois yksilön historiallisen vaikutuksen painottamisesta kohti ihmiselämän kykyä heijastella suurempia linjoja.¹² Tällainen ”hyötyajattelu” kuitenkin herättää minussa aina vastahankaisuutta, koska koen, että elämän kertomisen mielekkyys ja merkitys rakentuu muilla tavoin. Ihminen ei voi olla vain väline jostakin yleisemmästä kertomiseen, vaan hänen tarinansa ja elämänsä ovat arvokkaita sinänsä. Ymmärrän että lähteiden vähyys tai suoranainen puute toisinaan vaikuttaa varsinaisen tutkimuksen tekemiseen, mutta lähtökohtaisesti en ymmärrä miksi kaikkia ihmisiä ei voitaisi pitää perustavanlaatuisesti yhtä tärkeinä ja kertomisen arvoisina. Tätä puolustaa mielestäni myös elämäkertakirjallisuuden jatkuva suosio lukijoiden keskuudessa. Toisista lukeminen ja siihen liittyvä itsereflektio laajentavat käsitystämme ihmisyydestä, ajasta ja elämästä, mitä hyödyllisempää asiaa on vaikea kuvitella.

Käsitykseemme ihmisyydestä liittyy myös uuden biografiatutkimuksen ymmärrys siitä, ettei ole mahdollista tavoittaa toista, menneisyyden ihmistä jonakin koherenttina, selkeärajaisena ja -sisältöisenä kokonaisuutena. Myöskään ihmisen elämässään/elämästään kirjoittamaa materiaalia ei voida käsitellä hänen sisäisen itseytensä ja identiteettinsä ytimen kuvastimena, vaan se on aina jossain määrin luovaa kirjallista ilmaisua, joukko itseään konstruoivia ja representoivia tekstejä. Caine toteaaakin, että sen sijaan että yrittäisivät sovitella ja silotella lähteistä ilmeneviä ristiriitoja, monet nykytutkijat pitävät tärkeänä käsitellä niiden moninaisuutta ja kuvata ihmistä juuri niin monitahoisena

¹¹ Stanley 1992, esim. 127–128.

¹² Caine 2010, 5.

kuin hän oli.¹³ Omassa tutkimusprosessissani lähdeaineistojen hajanaisuus ja siitä johtuvat aukot, ”epätäydellisyys” tiedoissa ja ymmärryksessä ovat ajoittain saaneet minut epäilemään koko tutkimukseni validiutta. Silloin on ollut keskeistä ymmärtää, että täydellinen kertomus toisesta ihmisestä on mahdoton, ja tähän mahdottomuuteen kätkeytyy myös sen inhimillisyys. Tämän ymmärtäminen pureutuu myös taustalla vaikuttaneeseen epävarmuuteen siitä, etten osaisikaan tehdä (feminististä elämäkerta)tutkimustani ”oikein” ja tietäisi kaikkea mikä minun kuuluisi tietää. Ei ole olemassa yhtä oikeaa, kaikkiin tutkimuksiin pätevää tapaa ja säännöstöä, vaan on löydettävä (uskallettava löytää) oma tapansa tehdä juuri tämä tutkimus. Osuvimman lainauksen tähän olen löytänyt Wagner-Martinin teoksen kautta Emily Tothilta: ”There is no last word on feminist biography, just as there is no limit on the interpretations that can be made of women's lives.”¹⁴

Aineisto

Kuten alussa mainitsin, Fanny Davidson ei ole aikaisemmin ollut varsinaisen tutkimuksen kohteena, joten aineisto on täytynyt kaivaa esiin alusta lähtien. Fanny Davidsonilla on Tampereen kaupunginarkistossa yksityisarkisto, jonka sisältö on melko hajanainen. Itselleni tärkeimmät osat arkistoa ovat Fannyn muistikirja vuosilta 1900–1905 sekä pienehkö määrä Fannylle saapuneita kirjeitä. Muistikirjan arvo ei ole niinkään sen informatiivisuudessa vuoksi, vaan siinä, että se on vienyt minut tavallaan lähimmäksi Fannya, hänen ajatuksiaan ja tapaansa kirjoittaa. Muistikirjan funktio on kuitenkin aiheuttanut päänvaivaa, sillä sen tekstit pakenevat yhteistä määrittäjää. Kirjassa on niin kirje- kuin päiväkirjamuotoonkin kirjoitettuja katkelmia, sekä muutama kaunokirjallinen harjoitelma. Olen tässä vaiheessa pyrkinyt ottamaan jokaisen tekstin sellaisena kuin se on, yrittämättä liikaa määritellä. Arkistoon sisältyy lisäksi muutamia käsikirjoituksia, valokuvia sekä painotuotteita, lähinnä erilaisia kirjoja ja laulunotteja. Omana arkistonmuodostajanaan Fannyn arkistoon sisältyy myös Kössi Kaatra, jonka aineisto koostuu pääasiassa niin ikään painotuotteista ja muutamasta saapuneesta postikortista.

Muuta arkistoaineistoa olen saanut kerättyä monesta suunnasta. Tampereen kaupunginarkistosta löytyvät Davidsonin perheen perukirjat sukuselvityksineen, kaupungin vanhat osoitekalenterit sekä Pirkkalaikirjailijoiden arkisto. Tampereen Suomalaisen Tyttökoulun, myöhemmin Tampereen Tyttölyseon arkistot sijaitsevat Hämeenlinnan maakunta-arkistossa, ja niistä sain yksityiskohtaisempaa tietoa esimerkiksi Fannyn koulumenestyksestä. Kansalliskirjaston Erikoislukusalin käsikirjoituskokoelmista puolestaan löytyy Hämäläisosakunnan arkisto, joka tarjosi

¹³ Caine 2010, 98.

¹⁴ Wagner-Martin 1994, 169 (Tothin teosta ei nimetä).

lisävalaistusta ylioppilaiden elämään 1900-luvun alkupuolella. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkistosta löytyi Fannyn lähettämiä kirjeitä Arvid Järnefeltille, Kuösti Wilkunalle ja Volter Kilvelle. Fannylta on Järnefeltille kaksi kirjettä ja Wilkunalle jopa viisi kirjettä ja neljä korttia, kaikki 1920-luvun alusta. Niiden kautta minulle avautui uusia näkökulmia etenkin Fannyn suhteesta Kössi Kaatraan. J. H. Erkon yksityisarkisto, josta niin ikään löytyi joitakin Fannyn kirjoittamia viestejä, kuuluu Päivälehdien arkistoon, jonne pääsin sitä erikoisluvalla tutkimaan. Sieltä löytyi lisäksi toista tutkimusta varten koottu, vuodet 1918–1931 käsittävä kortisto Helsingin Sanomiin kirjoittaneista, joukossaan myös Fanny. Yksittäisempiä tiedonmuruja keräsin WSOY:n arkistosta (joka kuuluu Kansallisarkistoon) sekä Raoul Palmgrenin yksityisarkistosta Kansan Arkistossa. (Viitteissä on muutama maininta myös arkistokokonaisuuksista, joista en löytänyt etsimääni tietoa.)

Fannyn julkaistut tekstit ovat olleet keskeinen painettujen lähteiden ryhmä. Hänen teostensa *Hengetär* ja *Viettejä* lisäksi erilaisissa albumeissa, kausijulkaisuissa, aikakaus- ja sanomalehdissä ilmestyneet kirjoitukset ovat avanneet kuvaa Fannysta kirjoittajana. Tarkimmin olen perehtynyt teosten lisäksi muutamiin nuoruusajan teksteihin sekä Tammerkossessa julkaistuihin artikkeleihin. Samassa lehdessä 1962 ilmestyneet haastattelu Fannysta sekä hänen koulutoverinsa Elin Munsterhjelm-Harvan kirjoittamat muistelut Tampereen ensimmäisten naisylioppilaiden kokemuksista ovat antaneet omaa lisäväriään muualta kertyneille tiedoille. Olen hyödyntänyt myös Kansalliskirjaston Historiallisen Sanomalehtikirjaston digitoituja lehtiaineistoja, joiden kautta on löytynyt monenlaisia tietoja ja etenkin aikalaisnäkemysiksi esimerkiksi Fannyn teoksista. Lisäksi erilaiset lähdejulkaisut, kuten Tampereen Suomalaisen Tyttökoulun ja yliopiston opiskelijamatrikkelit sekä vanhat opetusohjelmat ovat olleet hyödyllisiä. Tutkimuskirjallisuus on tietenkin suuressa osassa kontekstoinnissa ja asioiden välisten yhteyksien hahmottamisessa, ja olen pyrkinyt etsimään kutakin ajanjaksoa ajatellen relevantteja teoksia tulkintojeni tueksi. Varsinkin tutkimukseni jälkimmäisessä puoliskossa etenkin Panu Rajalan kirjoittamat Tampereen teatterien tarinat ovat olleet keskeisiä tiedon- ja pohdinnanlähteitä.

Muutama sana tutkimuksen rakenteesta

Tutkimukseni etenee pääasiassa kronologisesti. Olen pyrkinyt esittelemään suurempia teemoja ja konteksteja sitä mukaa kuin ne tulevat Fannyn toiminnassa ja elämäntilanteissa esille. Jossakin määrin olen jaotellut käsittelylukuja myös temaattisesti, ja muutamissa saumakohdissa on sen vuoksi päällekkäisyyttä. Fannyn elämän alkupuolesta on olemassa enemmän tietoa ja lähdemateriaalia, joten sen käsittely on monin paikoin yksityiskohtaisempaa kuin myöhempien vuosikymmenten. Ensimmäisen käsittelyluvun laajana teemana ovat Fannyn vuodet opiskelijana, alkaen Tampereen

Suomalaisen Tyttökoulun alaluokilta ja Talouskoulusta. Tässä välissä omistan muutamia kappaleita Fannyn ja J. H. Erkon suhteelle, joka sijoittui aikaan jolloin Fanny kävi Tyttökoulun jatkoloukkia. Niiden, sekä ylioppilaskirjoitusten käsittelyn jälkeen omana kokonaisuutenaan seuraavat yliopisto-opinnot, joiden yhteydessä olen kiinnittänyt erikoishuomiota osakuntatoimintaan ja naisten asemaan yliopistolla. Luvun lopuksi käsittelen Fannyn muistikirjaa, joka on kirjoitettu pääasiassa yliopistovuosien aikana. Toinen käsittelyluku menee alkupuoleltaan hivenen edellisen kanssa limittäin, mutta sen teemana on yliopiston ulkopuolinen ja jälkeinen toiminta, eli kirjailijanuran alkuvuosikymmen. Siinä oman osionsa saavat Fannyn molemmat laajemmat teokset sekä tuttavuus Kössi Kaatran kanssa, yhdessä siihen liittyneeseen aatteellissävytteiseen kirjoittamiseen. Kolmas käsittelyluku seuraa Fannyn elämää ennen ja jälkeen sisällissodan, jolloin etenkin suhteessa Kaatraan tapahtui suuria muutoksia, ja Fanny oli joutua itsekin vaikeuksiin. Neljäs luku sijoittuu 1920-luvulle, jonka keskeisimmät tapahtumat liittyivät Fannyn elämänpiiriin teatteri- ja kulttuurimaailmassa sekä kehittyvään uraan teatterikriitikkona. Viidennessä luvussa käsittelen sotavuosia, joista on tietoa melko niukasti, ja kuudennessa niitä seurannutta aktiivista yhdistystoiminta- ja kirjoituskautta sekä Fannyn elämän viimeisiä aikoja. Loppuluku nimensä mukaisesti pyrkii summaamaan koko tutkimuksen ja kokoamaan Fannyn elämästä muodostunutta käsitystä.

1. Opiskelijattaren elämää, 1890–1904

Fannyn elämästä ennen koulua

Fanny Eufrosyne Davidson syntyi Tampereella 18.11.1877. Hänen isänsä David V. Davidson (synt. 1840) oli alkuperäiseltä ammatiltaan puuseppä, ja hänen äitinsä oli Eufrosyne Davidson (synt. 1845), omaa sukua Antaverkka¹⁵ (aiemmin Fors). Davidin ja Eufrosynen esikoinen Karl Oskar kuoli muutaman päivän ikäisenä vuonna 1870, minkä jälkeen he saivat vuonna 1872 tyttären, Aina Alinan, joka oli Fannyn syntyessä 5-vuotias. Vuoden 1886 osoitekalenterissa puuseppä Davidsonin osoitteeksi on merkitty Skyttälä, nykyinen Kyttälä, joka tuolloin oli taajaan ja täysin järjestelemättömästi asutettu työväen asuinalue Tammerkosken itäpuolella. Perheellä oli siellä kuitenkin oma talo kolmannella linjalla, ja Fanny kuvaa aluetta idylliseksi kyläksi, ”maalauksellisen leppoisaksi”. David Davidson oli saanut kaupungin maistraatilta tehtailijan lupapaperit, ja kun hän Fannyn mukaan aavisti että ”vanha Kyttälä” sellaisenaan tullaan hävittämään, hän osti 1880-luvun lopulla suuren tontin ”kaupungin puolelta”. Tontti sijaitsi siis kosken länsipuolella Puutarhakadun ja

¹⁵ Tampereen naapurissa Nokialla on Antaverkka-niminen kartano, entinen ratsutilan torppa, joten on mahdollista että Fannyn äiti on jotakin kautta sukua kartanon väelle.

Mustalahdenkadun (nykyinen Papinkatu) kulmassa, lähellä Hämeenpuistoa ja ”Uutta kirkkoa” eli Aleksanterin kirkkoa, joka oli valmistunut 1881.¹⁶

Tehtailija Davidson rakensi tontin länsireunaan ensin kaksikerroksisen kivirakennuksen, johon sijoitettiin hänen liikehuoneistonsa. Fanny muistelee myöhemmin miten jännittävää lapsesta, ”isän työstä” oli leikkiä rakennustyömaalla, jonka suuressa lammikossa pääsi ”soutelemaan” lastiruuhella ja ihmettelemään kasveja ja sammakonkutua. Aluksi tontille kaivettiin myös kaivo, sillä varsinainen vesijohto vedettiin kaupunkiin vasta myöhemmin. Tontin toiselle sivustalle tulivat ”makasiinit” (eli jonkinlaiset varastorakennukset) ja talli, jossa Davidsonilla oli aina hevonen tai pari ja palkkalistoilla ajomies niitä varten. Fanny kertoo isänsä olleen hyvin kiintynyt hevosiin ja yrittäneen saada lapset innostumaan ratsastamisesta, vaikkakin turhaan. Talon valmistuttua osoitteenaan Puutarhakatu 29 perhe muutti siihen ja jätti Kyttälän taakseen, ja Davidson jatkoi tontin rakentamista. Kesken viimeisen, Mustalahdenkadun puoleisen sivun rakentamisen apteekkari W. Aschan sai Davidsonin suostuteltua myymään tonttinsa, minkä jälkeen hän osti uuden tontin osoitteesta Satamakatu 15 ja rakensi siihen perheelleen talon.¹⁷ Davidsonin ”tehdas” lienee ollut pienimuotoinen huonekalujen ja muiden puutavaroiden valmistamiseen keskittynyt liike. Kaiken kaikkiaan puusepäntehtaiden on todettu Tampereella jääneen suhteellisen pieniksi, mutta Davidsonin tehdas menestyi ainakin siinä määrin, että se takasi hänen perheelleen hyvän toimeentulon, oman talon ja tyttärelle koulutuksen. Fannyn isosisaren Aina Alinan koulutuksesta en ole löytänyt tietoa. Hän avioitui vuonna 1892 Frans Ferdinand Lansin kanssa, ja he saivat neljä lasta.¹⁸

Tyttökoulusta Talouskouluun ja takaisin

Fanny aloitti koulun Tampereen Suomalaisessa Tyttökoulussa vuonna 1890, ollessaan 13-vuotias.¹⁹ Sitä ennen hän on mahdollisesti käynyt jonkinlaista valmistavaa koulua tai saanut perusopetusta äidiltään²⁰, sillä oppikouluun vaadittiin tiettyjä tietoja ja taitoja, ja Fanny aloitti opiskelun suoraan toiselta luokalta. Siihen on tosin osaltaan saattanut vaikuttaa myös hänen ikänsä, sillä ensimmäiselle luokalle pyrkivän piti olla 10–12-vuotias.²¹ Tampereen Suomalainen Tyttökoulu oli seitsemän vuotta toiminnassa ollut, vuonna 1883 perustettu yksityinen kuusivuotinen oppikoulu, jota johti tuohon

¹⁶ TKA Perunkirjoitukset 1920, N:o 104, David V. Davidsonin perunkirja; TKA Tampereen osoitekalenterit; *Tammerkoski* 1939:2.

¹⁷ *Tammerkoski* 1939:2; TKA Tampereen osoitekalenterit.

¹⁸ Rasila 1984, 83, 164–167; TKA Fanny Davidsonin perunkirja, nro 436, Sukuselvitys.

¹⁹ HMA Bb:1 opiskelijamatrikkeli 1883–1917.

²⁰ Äidin etenkin tyttölapsille antama alkeisopetus oli tavallista 1800-luvun lopun sivistyneistöperheissä. Ollila 1997, 119–120; ks. tämän tutkielman s. 76.

²¹ TST Kertomus lukuvuodesta 1891–1892, 23; HMA Bb:1 opiskelijamatrikkeli 1883–1917.

aikaan neiti Anna Renvall. Koulu oli muutamaa vuotta aiemmin muuttanut sille varta vasten rakennettuun Lindellin (Kustaa Hiekan) puutaloon Aleksanterin kirkkoa ja sen hautausmaata vastapäätä.²² Maantien varrella sijaitsevan koulun ympärillä oli vielä tuolloin peltoa ja perunamaata ja pihassa oma kaivo. Koulun noin 130-päinen oppilasjoukko koostui pääasiassa Tampereelta tai sen lähialueilta tulleista, suomea äidinkielenään puhuvista tytöistä. Vanhempien yhteiskunnallinen asema vaihteli jonkin verran ja lukukausimaksusta vapautettuja oppilaitakin otettiin, mutta suurin osa oppilaiden vanhemmista kuului keskiluokkaan. Ensimmäisinä vuosina Fannyn kouluajasta (1890–1899) oppilaista suurin osa tuli kauppiaiden ja tehtailijoiden perheistä, mutta pian enemmistön isät olivat ”talollisia maalla”. Kauppiaat ja tehtailijat säilyivät toiseksi suurimpana säätyinä, kolmantena tulivat virkamiehet.²³

Tyttökoulun opetusohjelma yritettiin saada vastaamaan valtion tyttökoulujen ohjelmaa niin tarkoin kuin mahdollista, tosin äidinkielelle, piirustukselle ja käsitöille suotiin enemmän tunteja kuin valtion kouluissa. Ensisijainen vieras kieli oli saksa, joka alkoi jo ensimmäisellä luokalla, ruotsi aloitettiin toisella luokalla, ja ranskaa ja venäjää (vuodesta 1891) sai opiskella vapaaehtoisesti. Muutoin opiskeltiin pitkälti samanlaisia aineita kuin nykykouluissakin: historiaa, maantiedettä, matematiikkaa, eläin- ja kasvioppia ja uskontoa. Myös laululle, voimistelulle ja kaunokirjoitukselle oli omat jokaviikkoiset tuntinsa. Opettajakunta koostui pääasiassa vakinaisista, naimattomista opettajattarista, muutamasta miespuolisesta maisterista sekä joukosta tuntiopettajia ja -opettajattaria. Varsinkin koulun alkuaikoina opettajien piti antaa tunteja muissakin kuin omissa aineissaan, ennen kuin kaikille aineille saatiin omat pätevät opettajansa.²⁴

Ensimmäiset neljä vuotta Fannyn luokanvalvoja oli neiti Alfhild Lang, joka oli toiminut koulun ensimmäisenä johtajattarena 1883–1885. Hänen opetusaineitaan olivat historia, maantiede, käsityöt ja laulu, ja hänen opetustaan kuvailtiin innostuneeksi ja reippaaksi. Oppilaitaan kohtaan neiti Lang oli herttainen ja ystävällinen, mutta tarpeen tullen vaativa ja ankarakin. Opetustyönsä lisäksi hän sisarineen otti maalta tulleita oppilaita luokseen asumaan. Koulun johtajatar Anna Renvall oli suorittanut yliopistotutkinnon suomenkielessä ja kirjallisuudessa ja hän opettikin tytöille äidinkieltä ja ainekirjoitusta. Neiti Renvallia kuvailtiin vakavaksi ja rauhalliseksi mutta ystävälliseksi, ymmärtäväiseksi ja oikeudenmukaiseksi. Äidinkielen ja ainekirjoituksen tuntien lukemisto oli perinteisen suomalainen: Topeliuksen *Maamme*-kirja, *Kalevala* ja *Kanteletar* kahlattiin läpi. Lisäksi

²² Järvinen 1964, 7. Saman niminen valtion tyttökoulu perustettiin 1908. Ketonen 1977, 85.

²³ TST:n lukuvuosikertomukset 1890–1895; Levas 1934, 34, 69.

²⁴ Levas 1934, 21–22, 38–42, 57.

opiskeltiin runousoppia ja kielioppia sekä kirjoitettiin aineita erilaisilla otsikoilla, kuten ”Koulumatkani” tai ”Ei kannettu vesi kaivossa pysy”. Viimeisellä luokalla aineita kirjoitettiin vuodessa jopa 12 kappaletta.²⁵

Fanny Davidson oli keskitason oppilas: hänen keskimääräinen keskiarvonsa toiselta kuudennelle luokalle oli 7,5. Parhaiten hän menestyi äidinkielen ja ruotsin opiskelussa, mutta myös saksa ja uskonto luonnistuivat, samoin kuin kaunokirjoitus. Sen sijaan eläinoppi, laulu ja voimistelu eivät sujuneet erityisen hyvin. Ainoat ehdot hän sai matematiikassa viidennen luokan keväällä, vaikka oli aiemmin saanut aineesta hyviäkin arvosanoja. Poissaolomerkinnöissä on täydellisen tyhjä rivi, joten on luultavaa että Fanny kävi koulua mielellään ja oli innostunut lempiaineistaan. Fanny sai tyttökoulusta päästötodistuksen 30.5.1895.²⁶

Tampereen Suomalaiseen Tyttökouluun alettiin puuhata jatkoluokkia tuona samana keväänä 1895, mutta niille saatiin lupa vasta kesällä 1896,²⁷ joten Fanny oli vuoden verran tyttökoulun maailmasta erossa. Sinä aikana hän suoritti ilmeisesti alle vuoden mittaisen kurssin Tampereen Talouskoulussa, joka oli perustettu muutamaa vuotta aiemmin, 1892. Siellä oli ylempien yhteiskuntaluokkien tytöille tarkoitettu oma linjansa,²⁸ jossa opetettiin hoitamaan porvarillisen kaupunkilaiskodin taloutta ja keittiötoimia. Tämän linjan opetus olikin kaikkein monipuolisinta: siellä valmistettiin monimutkaisimmat ruokalajit ja jokainen oppilas emännöi vuorollaan viikon koko koulua ja oppi näin hallitsemaan suurempaa taloutta, jollainen hänen tuleva säätyläiskotinsa usein oli. Kolmannella linjalla oli myös muutama viikkotunti teoriaopetusta. Vuonna 1895 koulusta valmistunut Fanny kuului viimeisiin kolmannen linjan käyneisiin säätyläisneitojen joukkoihin, sillä tämän jälkeen heitä ilmoitautui kouluun yhä vähemmän. Syynä tähän olivat kaupungin uudet yhteiskoulut, jonne yhä useampi tyttö pääsi opiskelemaan, sekä suosiota saanut 1900 perustettu kasvatusopillinen käsityökoulu. Porvarisperheiden tyttärillä oli usein myös suuremmat mahdollisuudet oppia taloustaitoja kotonaan, sillä he eivät joutuneet käymään työssä ja heitä kasvatettiin ensisijaisesti kotinsa tasoisen talouden emänniksi.²⁹

²⁵ Levas 1934, 38, 55–56; TST lukuvuosikertomukset 1891–1895.

²⁶ HMA Bd II arvostelukirjat 2–6; Bb:1 opiskelijamatrikkeli 1883–1917.

²⁷ Munsterhjelm-Harva, *Tammerkoski* 1954:6; Järvinen 1964, 7.

²⁸ Kahdesta muusta linjasta ensimmäinen oli suunnattu taloudenpidon ja etenkin ruuanlaiton opettamiseen tavallisille työläisnaisille sekä toinen palvelijattarien kouluttamiseen. Lepistö 1990, 28, 36–37.

²⁹ Lepistö 1990, 36–39, 46–47.

”Tumma orvokki” ja J. H. Erkkö

Syksyllä 1896 Fannyn elämässä alkoi jännittävä vaihe. Hän aloitti jatkoluokat tyttökoulussa ja tutustui suureen suomalaiseen runoilijaan, J. H. Erkköön (1849–1906). Davidsonin perhe omisti osoitteessa Satamakatu 15 talon, josta Erkkö vuokrasi itselleen kaksi huonetta ja keittiön. Asunto oli talon toisessa kerroksessa, ja Fanny kertoo hänen luonaan käyneen paljon vieraita – Erkon seurapiiriin kuului koko silloisen Tampereen suomenkielinen sivistyneistö. Talo oli ilmeisen suuri, sillä samaan aikaan siinä toimi myös kaksi koulua: Suomalainen yhteiskoulu ja Tampereen kutomakoulu. Molempia johti aatelinen johtajatar, joista toista, yhteiskoulun neiti Mathilda von Troilia³⁰ Fanny kuvailee ihailevasti. Hän sanoo saaneensa neidiltä ”paljon herätteitä” noina vuosina: tämä oli innostunut taiteesta, teatterista ja runoudesta, joista keskusteli Fannyn kanssa innokkaasti. Fannyn mukaan talossa asui vuosiden varrella monia muitakin merkkihenkilöitä, ja siellä ”henkinen ja älyllinen elämä oli runsaasti edustettuna [...] vuosisadan vaihteessa”.³¹

Erkkö oli tuolloin 47-vuotias poikamies, joka vakiintuneesta sananiekan maineestaan huolimatta joutui työskentelemään muissakin töissä elättääkseen itsensä. Tampereelle hän oli tullut ”viinakontrollööriksi” eli polttimoiden ja alkoholin vähittäismyynnin tarkastajaksi edeltävänä keväänä, mutta pienitöisen pestinsä ohella hän piti yllä vilkasta seuraelämää. Hän seurusteli myös isäntäperheensä kanssa ja ihastui ”tummatukkaiseen, vilkkaaseen ja runollisia taipumuksia omaavaan”³² 19-kesäiseen Fannyyn. Erkolla oli takanaan lukuisia ihastuksia ja muutama kihlauskin, ja vaikka hän toivoi itselleen perhettä, oli hänellä myös epäilyksiä sen onnistumisesta ja vaikutuksista hänen kirjoitustyöhönsä. Fanny kuitenkin alkoi herättää Erkossa paitsi hieman ehtymään päässyttä runosuonta, myös kiihkeitä ja toiveikkaitakin tunteita. Jossain määrin ihastus oli molemminpuolista, mutta Fannyn osalta kepeämpää ja huolettomampaa – hän ei toki ollut valmis asettumaan aloilleen itseään lähes 30 vuotta vanhemman miehen kanssa, vaikka tämä häntä kosikin.³³

Elämäkertakirjoittaja Martti Jukolan mukaan Erkon ihastuminen Fannyyn oli ”runollisesti harvinaisen tuotteliasta laatua”,³⁴ ja suhteeseen liittyneitä runoja nähtiin etenkin kokoelman *Runoelmia ja ajatelmia* (1899) sisältämässä sikermässä *Tumma orvokki*. Jukola näkee yhtenä syynä läheiseen ja runoilijaa inspiroivaan suhteeseen sen, että Fanny oli ”runoutta rakastava kaunosielu”,

³⁰ Mathilda von Troil (1869–1930) toimi sittemmin Helsingin suomalaisen yhteiskoulun johtajana 1899–1930, Kansallisteatterin apulaisjohtajana 1914–1917 ja oli keskeinen henkilö sotilaskotiliikkeessä.

³¹ *Tammerkoski* 1939:4. Fanny sai innostuksen talosta kertovaan pakinaan Martti Jukolan kirjoittamasta J. H. Erkon elämäkerrasta, jonka toinen osa ilmestyi kyseisenä vuonna.

³² Jukola 1939, 258.

³³ Jukola 1939, 34–38, 257–263.

³⁴ Jukola 1939, 38.

jonka kanssa Erkkö löysi yhteisen sävelen. Fanny oli kuitenkin Jukolan mukaan myös ailahtelevainen nuori nainen, joka ei pelännyt kiistellä elämän eri kysymyksistä tai sanoa ääneen omia, uhmakkaitakin ajatuksiaan niistä. Tämä vaivasi Erkköä, joka oman vertauksensa mukaan ihaili tyttöä kuin koira, ja häntä kalvoivat mustasukkaisuus, epätoivo ja huomionjano. Jukola kiinnittää huomiota myös Erkon tapaan kuvitella ja haaveilla tapahtumille erilaisia kulkuja ja paisutella niitä mielessään ennen kuin mitään oli edes tapahtunut. Erkon ja Fannyn suhdetta hän pitääkin ennen kaikkea Erkon mielikuvituksessa roihunneeksi, kun tyttö ei vastannut runoilijan tunteisiin samalla mitalla.³⁵ Fanny itse totesi haastattelussa vuosikymmeniä myöhemmin: ”Ei niiden runojen esittämän rakkauden laatua ole sellaisenaan rinnastettava totuuteen. Runoilija elää rakkautensa ensisijaisesti omissa mielikuvissaan. Kosimiset ja ihailut, neidän nyt olivat totta. Mene ja tiedä jos niihin olisi vastattu, olisivatko enää tosina pysyneetkään.”³⁶

Hiljalleen tunteiden laannuttua heidän välilleen kuitenkin kehkeytyi lämmin ystävyys, joka kesti kaikki kymmenen vuotta kunnes Erkkö kuoli vuonna 1906. Erkkö ystäväystyi myös Fannyn äidin, Eufrosynen kanssa, jota tytär kuvailee ”kaikkea kaunista ja taiteellista rakastavaksi luonteeksi”³⁷, ja jonka kanssa Erkkö oli kirjeenvaihdossa useita vuosia. Fannynkin kanssa Erkkö kävi jonkin verran kirjeenvaihtoa ja muutama päivä ennen kuolemaansa Erkkö lähetti Fannylle ruusun heidän kymmenvuotisen ystävyytensä juhlistukseksi. Tuota ruusua ja kirjeitä muisteli Fanny muistikirjoituksessaan *Aamulehdessä* Erkon kuoleman jälkeen. ”Ja oliko meillä mitään sopimuksia? Ei! Niin vapaata kuin taivaan tuuli oli ystävyysme. Senvuoksi juuri se kesti niin kauniisti vuosien pitkät vaiheet”, hän totesi kirjoituksessaan.³⁸

Työn tavoitteena valkolakki: jatkoluokat ja ylioppilaskirjoitukset

Tampereen Suomalaiseen Tyttökouluun perustettiin 1896 jatkoluokat, jotka mahdollistivat ylioppilastutkinnon suorittamisen ja yliopistoon pääsyn. Se oli kaikkiaan Suomen kolmas ja suomenkielisistä ensimmäinen yliopistoon valmistava tyttökoulu.³⁹ Fanny oli yksi ensimmäistä kertaa syksyllä 1896 aloitetun seitsemännen luokan oppilaista. Joukko koostui hieman eri-ikäisistä tytöistä, joista osa oli ehtinyt odottaa jatko-opiskelun mahdollisuutta pidempään ja suorittaa välissä

³⁵ Jukola 1939, 38.

³⁶ Jokinen, *Tammerkoski* 1962:2; Jukola 1939, 34–38, 257–260.

³⁷ Jokinen, *Tammerkoski* 1962:2.

³⁸ Jokinen, *Tammerkoski* 1962:2; Jukola 1939, 34–38, 257–263; *Aamulehti* 23.11.1906. Eufrosynen kirjeitä Erkolle ei ole Erkon arkistossa säilynyt, Fannyn lähettämiä puolestaan on neljä kappaletta. Käsittelen niitä myöhemmin tässä tutkielmassa. Päivälehdien arkisto, J. H. Erkon yksityisarkisto, Ca 3 Kirjeenvaihto Fanny Davidsonin kanssa.

³⁹ Ketonen 1977, 87, 89. Aiemmin jatkoluokat oli saatu Heurlinska skolan i Åboon ja Privata svenska flickskolan i Helsingforsin, *ibid.*

muitakin opintoja, yleensä talouskoulun, kuten Fanny.⁴⁰ Eräs oppilaista, Elin Munsterhjelm-Harva muisteli jatkoluokka-aikaa vuosikymmeniä myöhemmin *Tammerkoski*-lehdessä. Hänen mukaansa tyttöjoukko tuli hyvin toimeen keskenään, ja koki, että koko kaupunki katsoi heitä ja odotti heiltä tuloksia, mikä kannusti heitä opiskelemaan ahkerasti. ”Me tahdoimme näyttää, ettei meihin turhaan oltu toiveita ja varoja uhrattu. Me tahdoimme kunnialla edustaa sukupuoltamme ja kouluamme, varsinkin kun johtajattaremmen ja kaikki opettajamme vaivojaan säästämättä vaalivat ja tukivat meitä”, Munsterhjelm-Harva kirjoitti.⁴¹ Opiskeltavaa ja kotitehtäviä oli paljon, ja Munsterhjelm-Harva kuvailee aikaa työntäyteiseksi mutta jännittäväksi ja kiinnostavaksi. Opiskelijoilla oli myös tapana pönttäämisen vastapainoksi käydä yhdessä kävelylenkeillä.⁴²

Jatkoluokilla opetus oli monilta osin aiemmin opitun kertaamista ja syventämistä, mutta myös vaativampiin asioihin perehtymistä. Painotus oli lukuaineissa, joten piirustus, käsityöt ja laulu jäivät kokonaan pois, eikä voimistelukaan ollut enää pakollista. Äidinkielessä luettiin vaihtelevampaa kirjallisuutta, kuten Juhani Ahon *Panu* sekä useita näytelmiä, esimerkiksi Shakespearen *Hamlet*, Goethen *Egmont* ja J. J. Wecksellin *Daniel Hjorth*. Lukuohjelmaan kuului myös J. H. Erkon näytelmä *Tietäjä*, joka käsiteltiin juuri seuraavana lukuvuonna Fannyn ja Erkon ”suhteen” jälkeen.⁴³

Jatkoluokilla Fannyn opiskelu oli oppikouluajoja jonkin verran menestyksekkäämpää: kolmen vuoden keskimääräinen keskiarvo nousee 8:an. Suosikkiaineet säilyivät arvosanoista päätellen samoina: parhaiten hän menestyi suomenkielessä ja ainekirjoituksessa, kuten tulevalle kirjailijalle sopiikin. Edelleen myös ruotsi, uskonto ja historia luonnistuivat hyvin. Yhdet ehdot jatkoluokillakin silti tuli: eläinopista kahdeksannen luokan keväällä, mutta ne on mitä ilmeisimmin selvitetty kunnialla. Poissaoloja oli jatkoluokilla myös melko paljon, mutta ne näyttävät olleen tavallisia vanhempien opiskelijoiden joukossa.⁴⁴

Vuoteen 1901 asti piti kaikkien naisten hakea ”erivapautta sukupuolestaan” saadakseen suorittaa ylioppilastutkinnon, sillä heillä ei vielä ollut yhtäläisiä oikeuksia miesopiskelijoiden kanssa. Oikeuksien saamisen suurimpina jarruina olivat pohdinnat siitä, mihin nainen ylioppilastutkintoa tarvitsee, sillä suurin osa viroista ja toimista, joihin yliopistossa kouluttauduttiin, oli naisilta vielä 1870-luvulla suljettuja. Asiat muuttuivat hiljalleen uusien aatteiden ja yhteiskunnallisten tilanteiden

⁴⁰ Levas 1934, *passim*.

⁴¹ Munsterhjelm-Harva, *Tammerkoski* 1954:6.

⁴² *ibid*.

⁴³ HMA Bd II arvostelukirjat 9, 12, 14; TST lukuvuosikertomukset 1896–1899.

⁴⁴ HMA Bd II arvostelukirjat 9, 12, 14.

kehittyessä: naissivistys ja sukupuolten tasavertaiset mahdollisuudet opinkäyntiin alkoivat nousta esille ja kävi selväksi että naimattomat keskiluokan naiset tarvitsivat työtä elättääkseen itsensä säätynsä mukaisesti. Ylioppilastutkinnon suorittaneiden naisten määrä kasvoi 1890-luvun puolivälistä eteenpäin, mikä ajan myötä avasi heille esimerkiksi opettajien ja kollegojen virkoja. Fannyn ja hänen toveriansa ikäluokan erivapausanomukset käsiteltiin siis jo melko rutiininomaisesti. He olivat kuitenkin naisten joukossa vielä vähemmistöä siinä mielessä, että olivat suomenkielisiä: vuoteen 1901 saakka selvä enemmistö naisylioppilaista tuli ruotsinkielisistä kouluista.⁴⁵

Vuoden 1899 helmikuussa Tampereen tyttöjen oli määrä viettää penkinpainajaisiaan eli juhlia varsinaisen koulutyönsä päättymistä, mutta heidän ilonpitoaan himmensi keisari Nikolai II:n 15.2. antama helmikuun manifesti, joka aloitti ensimmäisen sortokauden ja tähtäsi Suomen venäläistämisen käynnistämiseen. Pienet juhlat kuitenkin vietettiin, eivätkä tytöt voineet ”tykkänään tukahduttaa iloista luontoa[an]”⁴⁶ vaikka huoli maan kohtalosta painoikin niin omia kuin muidenkin kaupunkilaisten mieliä. Tuolloin eivät penkinpainajaisajelut tai suuret juhlat olleet vielä tapana, vaan opiskelijat yleensä viettivät iltaa keskenään joko ravintolassa tai jonkun toverin kotona. Tamperelaistyttyöjen juhlien ohjelmasta Munsterhjelm-Harva muistaa parhaiten ”kronikan”, jonka yksi tytöistä oli sepittänyt kaikista joukon opiskelijoista.⁴⁷

Tamperelaistyttyöjen varsinaisten ylioppilaskirjoitusten suorittaminen alkoi suullisilla ”koulutenteillä”, jotka käytiin suorittamassa opettajien kodeissa. Sitten seurasivat kaikkein painavimmat, kirjalliset kokeet, joiden näyttämönä oli koulun voimistelusalit. Sinne, kuten opettajien koteihinkin, oli järjestetty myös kahvitarjoilu kokelaiden virkistykseksi. Kirjalliset kokeet suoritettiin äidinkielessä, ruotsissa, saksassa ja matematiikassa, ja aikaa oli kuusi tuntia, kello 9–15. Matematiikassa piti suorittaa hyväksytysti kolme laskutehtävää, kielissä tehtävänä oli käännös omasta kielestä vieraalle, mutta siinä sai olla sanakirja apuna. Äidinkielessä kirjoitettiin aine, jonka otsikko valittiin valmiista vaihtoehdoista. Niistä useimmat käsitelivät historiaa, uskontoa, kirjallisuutta, luonnontieteitä, tai olivat ”vapaita aiheita”, yleensä mietelauseita, joiden pohjalta saattoi kirjoittaa vapaasti. Vuosisadan vaihteessa alkoi aihevaihtoehdoissa näkyä myös kokelaiden omiin kokemuksiin pohjaavia otsikoita, kuten ”Eräs kesämatkani” tai ”Mieluisin ajanviettoni”. Äidinkielen kokeessa oli siis myöhemmän reaalikokeen luonnetta, sillä se mittasi kielellisen kyvyn

⁴⁵ Kaarninen & Kaarninen 2002, 91, 93, 99, 101.

⁴⁶ Munsterhjelm-Harva, *Tammerkoski* 1954:6.

⁴⁷ Kaarninen & Kaarninen 2002, 114; Munsterhjelm-Harva, *Tammerkoski* 1954:6.

lisäksi myös tietämystä annetuista aiheista, ja kirjoituksen edellytettiin olevan objektiivinen ja rakenteeltaan linjakas.⁴⁸

Tenttien tulokset lähetettiin yliopistoon tarkastettaviksi, ja niiden hyväksytyjen tulosten tultua tytöt kutsuttiin Helsinkiin suorittamaan suulliset tentit uudestaan yliopiston professoreille, kuten yleinen käytäntö oli. Lähtöä edeltävänä iltana opettajat kutsuivat tytöt päivälliselle ja illanviettoon ravintolaan, mikä oli epätavallinen ja suuri kunnianosoitus heille, mutta tutkintoon valmistavilla kouluilla yleinen tapa juhlistaa lukukauden päätöstä ylioppilaskokelaiden kanssa. Seuraavana aamuna kokoontui joukko kaupunkilaisia, ystäviä, omaisia ja opettajia saattamaan tytöt asemalle ja Helsingin junaan, jossa matkustivat myös reaalityseon kokelaat eli samoihin toimiin menossa olleet pojat. Kaikki kukitettiin, mutta Munsterhjelm-Harva huomauttaa, ettei silloin nuoria ”hukutettu ruusuihin” kuten myöhemmin, jolloin heidän rinnuksensa täytettiin pieniin, neulalla varustettuihin lasipulloihin tuikatuilla kukilla. Helsinkiin lähtö oli kuitenkin suuri asia: varsinkin kun uusi koulu valmisti ensimmäiset oppilaat ylioppilastutkintoa varten, se oli koko kaupungille hieno tapahtuma, jota keräännuttiin seuraamaan asemalle ja pääkadun varsille. Se oli tärkeä hetki myös kokelaille ja heidän perheilleen: silloin tavallaan hyvästeltiin lapsuus ja kouluvuodet, sillä vaikka tutkintoa suorittamasta palattiin vielä kotiin, oli sen huipennuksena kuitenkin yleensä uusiin ympyröihin astuminen ja akateemisen elämän aloittaminen pääkaupungissa.⁴⁹

Helsingissä tytöt ensi töikseen ilmoittautuivat yliopiston rehtorille, maksoivat maksun ylioppilastutkinnosta ja nimikirjaan merkitsemisestä ja esittivät sekä koulun päästötodistuksen, käytöstodistuksen että papinkirjan eli syntymätodistuksen. Ilmoittautuessa mainittiin rehtorille myös se tiedekunta sekä osakunta, joihin kokelas halusi liittyä. Tiedekuntiin ja osastoihin oli vapaa pääsy (lääketieteellistä tiedekuntaa lukuun ottamatta) ja osakunta valittiin yleensä kotipaikan mukaan. Ilmoittautumisen jälkeen tytöt jaettiin kahteen ryhmään ja he saivat tenttilukujärjestykset kullekin päivälle: tenttien tekeminen kesti noin viikon verran, ja niihin valmistauduttiin ja kerrattiin ahkerasti edellisinä päivinä. Vaikka suulliset kuulustelut olivat ennemmin muodollisuus kuin tutkinnon ratkaiseva tekijä, niitä myös pelättiin ja professoreista kulki erilaisia juoruja. Tentaattorin eteen menttiin pienissä ryhmissä, Tampereen tytöt ilmeisesti siis 5–6 hengen joukkoina, pukeutuneina pitkiin mustiin hameisiin, pojat kun pitivät tilaisuudessa frakkeja.⁵⁰

⁴⁸ Kaarninen & Kaarninen 2002, 116–118; Munsterhjelm-Harva, *Tammerkoski* 1954:6.

⁴⁹ Kaarninen & Kaarninen 2002, 126–127, 130, 146; Munsterhjelm-Harva, *Tammerkoski* 1954:6.

⁵⁰ Kaarninen & Kaarninen 2002, 115, 130–132; Munsterhjelm-Harva, *Tammerkoski* 1954:6.

Hyväksytyt kokelaat arvosanoineen julkistettiin yliopiston päärakennuksessa, jonka ovesta he sitten juoksivat kilpaa pitkin Aleksanterinkatua kohti Bacherin lakkiliikettä. Ylioppilaan tunnus, mustareunainen, valkoinen samettilakki oman osakunnan lyyralla varustettuna, oli sieltä tilattu etukäteen mittojen mukaan.⁵¹ Aikalaiskertomusten mukaan tytöt viskasivat kesähattunsa jo yliopiston halkolaatikoiden päälle ja juoksivat paljain päin hakemaan uutta koristustaan. Tampereen ensimmäiset naispuoliset ”akateemiset kansalaiset” kirmasivat lakkeja noutamaan 6.6.1899. Kadulle oli kerääntynyt hieman yleisöäkin kannustamaan uusia ylioppilaita, mutta vain kourallinen, sillä helsinkiläiset ylioppilaat oli juhlistettu jo aiemmin, eikä monellakaan ollut sukulaisia tai tuttavien pääkaupungissa. Samana iltana tytöt kokoontuivat vielä varsinaiseen lakkijuhlaan Alppilan ulkoravintolaan juhlistamaan saavutustaan ja myös sanomaan jäähyväisiäkin toisilleen kolme vuotta, toisilla kauemminkin kestäneen yhdessäolon jälkeen. Paikalla olivat myös tamperelaiset pojat, jotka tulivat tervehtimään tyttöjä näiden juhlahuoneeseen ja sopimaan yhteisestä retkestä Seurasaareen. Seuraavana päivänä koko joukko haki yliopiston kansliasta, rehtori Th. Reiniltä viralliset ylioppilaskirjansa.⁵² Näin olivat siis valmistuneet ensimmäiset tamperelaiset naisylioppilaat, Fanny Davidson ja hänen yhdeksän toveriaan – kaksi joukkoon kuulunutta suoritti tutkinnon loppuun seuraavana syksynä.⁵³

”Siskot osakuntalaiset”: Fannyn ja muiden naisten opiskelu yliopistossa

Ilmoittautuessaan yliopistoon Fanny kirjoittautui filosofisen tiedekunnan historiallis-kielitieteelliseen osastoon ja Hämäläiseen osakuntaan, ja edessä oli siis muutto Helsinkiin. Hänen asuinpaikkansa Helsingissä vaihtelivat, mutta pääasiassa hän majoittui täysihoitoa tarjoavien perheiden tai naisten henkilöiden luona. Yksi paikoista oli Tant Leymanin täysihoitola jossa lähimmäksi opiskelu- ja huonetoveriksi tuli Tampereelta tuttu Hanna Pispa, samaa ylioppilaskertaa kuin Fanny. Tyttöjen naapurikamarissa asui näyttelijätär Elli Tompuri, joka vuonna 1900 kiinnitettiin Kansallisteatterin oppilaaksi. Häneltä Fanny sanoo saaneensa kimmokkeen kiinnostua teatteritaiteesta, mutta nuorina ei heistä suurempia ystäviä toisilleen tullut. Muita Fannyn ilmoittamia Helsingin osoitteita ovat rovastinna Hyrkstedtin asunto Fredrikinkadulla (kevät 1901), rouva Ranckenin asunto Kasarminkadulla (alkutalvi 1901) sekä Villenkatu (lienee nykyinen Vilhonkatu, marraskuu 1902).

⁵¹ 1890-luvun alkupuolella naisilla oli ollut omanlaisensa ylioppilaslakki, jonka suunnitteli poikienkin lakin suunnitellut neiti Maria Grape. Naisten lakissa ei ollut lippaa, vaan paksu musta samettireunus ja sen yli vasemmalta valuva valkoinen samettipoimu. Naisten lakkia pidettiin aluksi erityisaseman ja naisten yhteenkuuluvuuden tunnukseksi, mutta jo vuoden 1895 jälkeen nuoremmat sukupolvet alkoivat luopua siitä. Kaarninen & Kaarninen 2002, 143.

⁵² Kaarninen & Kaarninen 2002, 137, 142; Munsterhjelm-Harva, *Tammerkoski* 1954:6.

⁵³ HMA Bd II 14. Syynä viiveeseen saattoi olla myös ”prolongien saaminen“, eli tutkinnon pitkittyminen: jos jonkin aineen koe hylättiin tai siitä sai alhaisimman mahdollisen arvosanan, oli kokelaalla oikeus uusaa koe vuoden kuluessa. Kaarninen & Kaarninen 2002, 133.

Fanny kuvailee olleensa yliopistoon mennessään ”hyvinvoivan tamperelaiskodin kiltti tyttö”, joka kävi kotikaupungissa toisinaan tai sai vieraakseen äidin tuomisineen, jos ei itse ehtinyt matkustaa.⁵⁴

Hyvinvoivan kodin ansiosta Fanny oli vapaa opiskelemaan mitä vain mieli, tarvitsematta miettiä tutkintojen suorittamista tai tulevaisuuden virkoihin valmistautumista. Hänellä ei ollut minkäänlaisia taloudellisia paineita, vaan päämääränä ainoastaan omien tietojensa kartuttaminen ja itsensä kehittäminen. Aineikseen hän valitsi filosofian, estetiikan ja historian, sekä suoritti joitakin kieliopintoja. Tutkinto ei tullutkaan koskaan valmiiksi, vaan Fanny opiskeli oman mielensä mukaan ja vaihtelevalla intensiteetillä noin neljän–viiden vuoden ajan. Ensimmäisen syyslukukauden lopulla hän suoritti pro exercitio -kirjoituksen⁵⁵ saksan kielestä, jota opetti lehtori Bernhard Godenhjelm. Fanny pääsi yliopistossa seuraamaan aikansa johtavien suomalaisten tiedemiesten luentoja, esimerkiksi professori Ernst Palménin luentosarjoja ”Suomen uusinta historiaa” ja ”Venäjän historiaa vanhimmasta ajasta asti”, professori Kaarle Krohnin luentoja kansanrunoudentutkimuksesta ja *Kantelettaresta*, professori Johan Tikkasen taidehistorian luentoja otsikolla ”kuudennentoista vuosisadan taidehistorian johtavia henkilöitä”, dosentti Yrjö Hirnin puheita ”draamallisen taiteen kehittymisestä ja estetiikan historiasta” ja ”kauneudenaistista, luonnonaistista, koomillisen tunnosta ja niiden kehittymisestä” sekä professori Eliel Aspelinin luentoja ”esteettisistä peruskäsitteistä” ja ”Ranskan kirjallisuuden historiasta 18:lla vuosisadalla”. Suomea Fannylle opetti lehtori Paavo Cajander, venäjää lehtori Carl Brotherus ja ruotsia lehtori Karl Bergroth.⁵⁶

Suuri osa opiskelijoiden elämää yliopistolla oli osakuntatoiminta, jonka parissa keskusteltiin ajankohtaisista asioista mutta vietettiin myös vapaa-aikaa ja juhlittiin. Osakuntaa johti inspektorina yliopiston professori ja kuraattorina opiskelijoiden keskuudesta äänestyksellä valittu, luotettu nuorukainen. Fannyn ja yhtä lukuun ottamatta kaikkien hänen tamperelaisten ylioppilastovereidensa osakunta oli Hämäläinen. Se järjesti joka vuosi sekä kesäjuhlan että vuosijuhlan, erilaisia iltamia ja julkaisi vaihtelevalla menestyksellä omaa lehteä, *Hälläpyörää*. Tärkeä rooli Hämäläisosakunnassa oli kansanvalistustoiminnalla, eli käytännössä yleistajuisilla ja opettavaisilla esitelmillä, joita ylioppilaat pitivät eri puolilla Hämettä, kansan parissa. Myös keskenään he pitivät esitelmiä ja

⁵⁴ HYKA 91:80, 2/11 25–54; Jokinen, *Tammerkoski* 1962:2; Mäkelä 2001, 16; Päivälehdien arkisto, J. H. Erkon yksityisarkisto Ca 3 Fanny Davidsonilta J. H. Erkolle 6.11.1902: KA, WSOY:n arkisto, kirjailijakirjeenvaihto, Fanny Davidson Werner Söderströmille 16.4.1901.

⁵⁵ Pro exercitio -kirjoitus oli 1978 asti käytössä ollut koe, jolla opiskelija osoitti hallitsevansa opinnoissa tarvitsemansa vieraan kielen. Koe oli käännös kohdekielestä äidinkielelle, ja Fannyn opiskeluaikaan sen sai suorittaa latinassa, saksassa, ranskassa ja englannissa. http://sivistyssanakirja.com/Pro_exercitio (luettu 12.5.2011).

⁵⁶ Jokinen, *Tammerkoski* 1962:2; *Sanomia Turusta* 22.12.1899; HYKA 91:80, 2/11 25–54; HYKA Keisarillinen Suomen Aleksanterin-Yliopisto, Ohjelma lukuvuodelle 1899–1900, 1900–1901, 1901–1902.

keskustelutilaisuuksia, joista suuri osa 1900-luvun alussa liittyi ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin, toisinaan myös kirjallisuuteen ja filosofiaan. Suurin osa hämäläisistä kuuluikin historiallis-kielitieteellisen osastoon.⁵⁷

Vaikka naisten määrä yliopiston opiskelijakunnassa kasvoi joka vuosi, ei heidän asemansa ollut pitkään aikaan ongelmaton. Yliopiston sisällä mielipiteet naisten kyvykkyydestä ja sopivuudesta opiskeluelämään vaihtelivat, ja he saattoivat joutua silmätikuiksi luentosaleissa. Naisia kritisoitiin muun muassa siitä, että he luovuttivat helpommin kuin pojat, olivat näitä epäkypsempiä ja että heidän opintonsa oli tuhlausta joka johtaisi naisen luonnollisen tehtävän, äitiyden, laiminlyömiseen. Kuten Anna Kortelainen L. Onerva -elämäkerrassaan huomauttaa, eivät mielipiteiden laukojat ottaneet huomioon naisten koulutuksen ja tulevaisuudennäkymien kokonaiskuva: asenteiden, työpaikkojen puutteen ja virkoihin pääsyn rajoitusten osuutta naisten opiskelumotivaatioon. Monet naisopiskelijoista oli kasvatettu täysin erilaiseen muottiin kuin miehet, ja varsinkin muualta tulevat olivat tottumattomampia suuren kaupungin tavoille, mikä saattoi heidät helposti naurunalaisiksi ja heikomman oloisiksi.⁵⁸

Myös osakunnan piirissä keskusteltiin ja kirjoitettiin naisten asemasta koko yliopistossa ja osakunnan omassa toiminnassa. Vuosikertomuksessa 1903–1904 kirjoittaja U. J. Wegelius painotti, että vaikeina aikoina osakunta on ylioppilaan henkinen koti, joka sekä lujittaa osakuntalaisten välisiä suhteita että pakottaa heidät ajattelemaan tärkeitä yhteiskunnallisia ja ihmisyyttä koskevia kysymyksiä, kuten ”siveellisyyskysymystä, siitä johtuvaa avioliittokysymystä, kysymystä naisten asemasta yleensä j.n.e.”. Kirjoittaja toteaa myös, että ”Naisia on osakunnassa entistä enemmän, mutta eivät ota rientoihin osaa niin paljon kuin miehet” ja hän peräänkuuluttaa heiltä suurempaa aktiivisuutta niin osakunnassa kuin naisasian tiimoilta, ja korostaa vielä osakunnassa vallitsevan yhtäläiset oikeudet molemmille sukupuolille.⁵⁹

Niin ikään *Hälläpyörässä* ilmestyi vuosien 1901–1904 välillä erilaisia kirjoituksia liittyen osakunnan naisiin. Vuoden 1902 keväällä nimimerkki A.T. (luultavasti opiskelija nimeltä Antti Thulé) kirjoitti otsikolla ”Naisen tehtävä osakunnassa”, laajentaen sanomansa tosin koskemaan naisen tehtävää yhteiskunnassa yleensä. Hänen mukaansa naiset ovat luonnostaan miehiä herkempiä uskomaan ihanteisiin mutta liian heikkoja ja pelokkaita niitä konkreettisesti tavoittelemaan: ”Luoja on naisen

⁵⁷ HO:DIla.2. Hämäläis-Osakunnan vuosikertomus 1901–1902, 10; Levas 1934 / Järvinen 1964, *passim*.

⁵⁸ Kaarninen & Kaarninen 2002, 101; Kortelainen 2006, 53–55.

⁵⁹ HO:DIla.2. Hämäläis-Osakunnan vuosikertomus 1903–1904, 1–7 (sit. s. 4), 12–13 (sit. s. 13).

asettanut tunteitten kukkatarhan vaalijaksi”. Kirjoittaja näkee naisen tehtäväksi innostajana olemisen, hänen tuli ”osoittaa ihanne, innostaa sen puolesta taistelemaan!”. Käytännössä se tapahtuisi pitkien retoristen kokouspuheiden sijaan ”innosta[mall]a persoonallisella seurustelulla, useinpa pelkällä läsnäolollaan osakunnan kokouksissa”. A.T.:lle naiset vertautuvat osakunnan sydämeen.⁶⁰ Seuraavana syksynä oman kantansa esitti nimimerkki *Sirkku*. Hänen kirjoituksensa kohteena olivat ”Veljet osakuntalaiset”, joista liian monien hän kritisoi olevan haluttomia tutustumaan naispuolisiin osakuntalaisiin. *Sirkun* värikkäässä kielessä naiset, ”vilkkaampi sukupuoli”, on tuskastunut miehiin jotka ”makaavat kuin myllärin säkit”. Osakunnan naisia siis harmittivat nuoret herrat, jotka istuivat laiskoina paikoillaan koko iltaman tai kokouksen ajan eivätkä usein tarjoutuneet saattamaan naisia kotiin halki kaupungin pimeiden katujen. *Sirkku* ehdotti ratkaisuksi, että miehet tulisivat rohkeasti esittäytymään ja juttelemaan naisille kuin tovereille.⁶¹

Keskustelu jatkui *Hälläpyörän* sivuilla seuraavan vuoden syksynä, nimimerkki *Kalle Kalisevan* signeeraamalla kirjoituksella ”Naisten asema osakunnassa”. *Kaliseva* toteaa, että naiset ovat entistä enemmän loistaneet poissaolollaan osakunnan kokouksissa. Hän päättelee tämän johtuvan siitä, etteivät naiset viihdy kokouksissa, koska eivät koe tulevansa kohdelluiksi tasa-arvoisina: ”He vaativat sen, ettei heitä pidetä jonkinmoisena välttämättömänä painolastina osakunnassa. He vaativat, että heitä kohdellaan kuin tovereita ja että heille myönnetään se oikeus ja arvo, mikä heille osakuntalaisina on tuleva.” Kirjoittaja kritisoi niitä osakunnan miehiä jotka naureskelevat osakunnan naisille, ja sanoo heidän olevan ”naisasian suhteen sata vuotta jälessä ajastaan”. Kirjoittajan mukaan tällaisten henkilöiden olemassaolo on käsittämätöntä: ”Sillä itsekkyyttä se on miesten puolelta koettaa pitää naista yhteiskunnassa siinä sorron alaisessa asemassa, jossa hän vielä meidän päivinämmekin valitettavasti on.” Täysin ei ole tämäkään kirjoittaja aikansa perinteisemmistä ajatuksista vapaa, sillä hän toteaa myös, että nainen on kyllä miestä heikompi ja tunteellisempi ja siksi alttiimpi loukkaantumaan ilkeydestä, minkä vuoksi on häntä ”humaanisesti” kohdeltava. Tällaisen kohtelun hän uskoo vaikuttavan myönteisesti naisten viihtymiseen kokouksissa.⁶²

Pian tämän jälkeen ilmestyi kaikkein omituisin kirjoitus, jonka nimimerkistä on vaikea saada selvää (lehdet kirjoitettiin käsin). Kirjoituksen otsikkona oli ”Naisylioppilaan mietteitä naisylioppilaista”, ja sen kirjoittaja kertoo välittävänsä ajatuksia nimeltä mainitseamattoman ylioppilastytön päiväkirjasta. Emme siis tiedä kirjoittajan sukupuolta tai kirjoituksen todenperäisyyttä, onko se tarkoitettu vakavasti

⁶⁰ HO:Kb.10, *Hälläpyörä* 15.4.1902.

⁶¹ HO:Kb.10, *Hälläpyörä* 21.10.1902.

⁶² HO:Kb.10, *Hälläpyörä* 20.10.1903.

otettavaksi vai kirjoitettu satiirimielessä. Oletetun päiväkirjatekstin puhuja sanoo tuntevansa itsensä noloksi mennessään osakunnan kokoukseen, sillä siellä häntä ei huomata eikä hänestä kiinnostuta vaikka hänellä on hieno kampauss ja muodinmukainen puku. Toisaalta miehet ovat kyllä tarjonneet ”toverillisen sovinnon ja vapaan avomielisyyden kättä”, mutta naiset eivät ole uskaltaneet siihen tarttua sen pelossa että he menettäisivät ”tuon salaperäisen viehätysvoiman vallan, joka piilee juuri siinä, etteivät he [miehet] varmaan tiedä kuinka vähän meissä itse asiassa on miehekästä toverihenkeä.” Se puhujan mukaan johtuu naiseudesta ja viehättämisen pakosta. Puhuja myös sanoo naisille olevan vaikeaa kiinnittää huomiotaan yhden asian käsittelyyn, ”vaan vilkas ja monipuolinen luontomme vaatii meitä puhumaan kaikki yhtä aikaa ja jokainen eri asiasta. Vaistomaisesti me toteutamme tuota vanhaa perusohjetta ’nainen vaijatkoon seurakunnassa’ niin väärä ja luonnoton kuin se onkin.” Omana johtopäätöksensä hän esittää naisten velvollisuudeksi koettaa ottaa aktiivisesti osaa osakuntaelämän eri puoliin ja asioihin ja olla vapaita, luonnollisia ja toverillisia muita osakuntalaisia kohtaan sukupuolesta riippumatta. ”Meidän tulee koettaa asettua samalle tasalle miesten kanssa olkoon se sitte tantumista [sic] tai kehittymistä. Tämmöisinä kuin nyt olemme me olemme mahdottomat heidän seuroissaan tuntemaan itsemme vapaiksi ja tosi toverillisiksi.”⁶³

Osakunnan tytöt ja pojat siis etsivät luontevia tapoja viettää aikaa ja toimia yhdessä, enemmän tai vähemmän menestyksekkäästi. Yliopiston rehtorin vuoden 1901 lopulla tekemän kyselykierroksen tuloksena kuraattorit olivat sitä mieltä, ettei tytöistä ollut haittaa osakunnille: he olivat kyllä hiljaisia kokouksissa mutta järjestivät muuta toimintaa ja olivat siistineet osakuntaelämää läsnäolollaan. Maila Talvion ja Hella Wuolijoen aikalaiskuvauksissa (jotka tosin ovat Fannyn opiskeluajan loppupuolelta) osakunta jakautui ”tuvissa” istuviin tyttöihin ja tupakkahuoneessa turiseviin poikiin. Kokoustilanteiden tekeminen molemmille mielekkäiksi oli siis haasteellista, mutta esimerkiksi Fannyn kanssa osaksi samaan aikaan Hämäläisosakunnassa toiminut L. Onerva oli aktiivinen jäsen, joka oli toimikunnissa, lausui, kirjoitti ja piti esitelmiä.⁶⁴ Fannyn osalta ei ole saatavilla tietoa hänen osakunta-aktiivisuudestaan, mutta ainakaan *Hälläpyörässä* hän ei havaintojen mukaan kirjoittamistaitojaan esitellyt. Osasyynä tähän lienee sekin, että hän alkoi jo tuohon aikaan päästä esille muualla ja saada tekstejään julkaistuiksi paljon isommissa lehdissä, kuten myöhemmin huomaamme.

Osakunnan keskusteluissa ja ilmapiirissä näkyivät myös poliittiset huolenaiheet, joista päällimmäisenä tänä ajanjaksona luonnollisesti ”valtiollinen kysymys” eli Venäjän sortotoimet ja suomalaisten

⁶³ HO:Kb.10, *Hälläpyörä* 24.11.1903.

⁶⁴ Kortelainen 2006, 59–61.

suhtautuminen niihin. Kovin avoimesti ei siitäkään aina uskallettu puhua: lukuvuoden 1903–1904 vuosikertomuksessa todetaan, että sorto-oloista puhumista on vältelty ”kuin jotain vaarallista, räjähtävää ainetta”. Aihe on kuitenkin tullut esiin muissa yhteyksissä ja kinaa on syntynyt, minkä johdosta kirjoittaja toteaa, että vaikka osakunnan edelleen pitäisi olla sananvapautta noudattava yhteisö, on avoin mielipiteiden vaihto vähentynyt. Lisäksi osakunnan tasolla alkoi näkyä hiljalleen syvenevä jako vanhoillisiin ja nuorsuomalaisiin, joista jälkimmäisillä oli aluksi hämäläisten keskuudessa pienempi kannatus, mutta jotka lukuvuonna 1905–1906 lopulta erosivat omaksi ryhmittymäkseen. Keskustelua käytiin lisäksi ylioppilaiden suhteesta työväenliikkeeseen, mistä esitettiin monenlaisia kantoja.⁶⁵

Ylioppilaat olivat kuitenkin nuorta väkeä joka huvitteli mielellään vastapainoksi vaikeille valtiollisille oloille ja vakaville keskusteluille. Osakunnassa oli oma valiokuntansa tee- ja perheiltamille, joita järjestettiin paljolti naistenkin toimesta. Hämäläisosakunnan lukuvuoden 1901–1902 kertomuksessa raportoidaan onnistuneista iltamista, joissa osakuntalaiset seurustelivat kokouksen jälkeen teetä juoden. Suuremmissa iltamissa oli järjestettyä ohjelmaa, kuten kvartettilaulua ja melodraaman esitystä ja niihin sai tuoda vieraita. Osakunnassa oli myös perinteenä tehdä kesäjuhlaletki johonkin kauniiseen kohteeseen Hämeessä. Retket kestivät usein koko viikonlopun ja niissä oli monenlaista ohjelmaa ja puuhaa. Esimerkiksi kesällä 1901 retki tehtiin Tampereen kautta laivalla Ruovedelle, jossa juhlittiin sekä lauantaina omalla joukolla että sunnuntaina kansanjuhlan merkeissä. Seuraavana vuonna matka suuntautui Hämeenlinnaan, josta tehtiin veneretkiä ja vietettiin tanssiaisia ja päivällisiä. Retket olivat ilmeisen suosittuja, sillä niihin osallistui usein yli sata osakuntalaista.⁶⁶

Joskaan emme tiedä suuremmin Fannyn aktiivisuudesta osakuntaelämässä, joitakin muita tietoja hänen tekemisistään saadaan selville muiden lähteiden kautta. Toisen yliopistovuotensa 1901 keväällä Fanny lähestyi kustannustoimittaja Werner Söderströmiä aikeenaan saada runokokoelmansa *Kevätlehtiä* julkaistua. Hän mainitsee, että Erkkö on ”kritikoinut” suurimman osan runoista ja suosittanut niitä painettaviksi. Runot kuuluvat hänen mukaansa ”samaan kehityskauteen”, joten hän haluaisi julkaista ne omana vihkonaan. Söderström suostui lukemaan kokoelman käsikirjoituksen, mutta julkaistavakseen hän ei sitä ottanut. Syy tähän ei selviä säilyneestä kirjeenvaihdosta kustannustoimittajan ja Fannyn välillä, mutta Fannyn sitkeyden puutteesta ei ainakaan ollut kyse. Hän nimittäin kirjoitti Söderströmille vielä uudestaan ja kertoo kirjeessä epäilevänsä tämän torjuneen

⁶⁵ HO:DIla.2. Vuosikertomus 1900–1901, 2–9, 17–18; Vuosikertomus 1903–1904, 7–10 (sit. s. 8); Vuosikertomus 1905–1906, 2–9.

⁶⁶ HO:DIla.2. Vuosikertomus 1900–1901, 57–63; Vuosikertomus 1901–1902, 56–57.

kokoelman koska pelkää sen myyvän huonosti. Fanny tarjoutuu itse menemään takuuseen 250–300 kappaleen menekistä ja maksamaan niistä käteisellä jos ne jäisivät myymättä. Hän kuitenkin uskoo, että ”yksin jo [hänen] harvinaisen laaja tuttavapiirin[sä]” ostaisi vihkoja riittävän määrän. Lisäksi hän toteaa että ”sitä useissa piireissä toivotaan piakkoin ilmestyväksi” ja että hän on ”useilta kirjallisuuden ystäviltä ... saanut siitä suosiollisia arvosteluja”.⁶⁷ Söderström ei kuitenkaan tähän taipunut, koska kyseistä (tai mitään muutaakaan) kokoelmaa ei koskaan julkaistu. Kirjeet osoittavat kuitenkin sen, että Fanny uskoi teksteihinsä ja sai kannustusta tuttavapiiriltään, eikä hän arkaillut tarjota niitä yhdelle Suomen suurimmista kustannustoimistoista.

Saman vuoden marraskuussa Fanny kirjoitti ystävälleen Erkolle kortin kysyäkseen, voisiko tämä suositella häntä jos hän tarjoaisi runoa *Päivälehd*en joulualbumi *Nuoreen Suomeen*. Hän toivoo myös että Erkko tulisi käymään hänen luonaan pistäytyessään Helsingissä. Kyseisen vuoden joulualbumista ei kuitenkaan löydy Fannyn runoa, joten todennäköisesti pyyntö tuli liian myöhään, tai albumissa ei ollut tilaa tuntemattomammalle kirjoittajalle. Kyseessä oli siis *Päivälehd*en vuodesta 1891 alkaen joulukirjana julkaisema kirjallistaiteellinen albumi, jonka sisällöstä vastasivat ajankohtaiset suomalaiset kirjailijanimet, kuten Erkko, Eino Leino, Maila Talvio, L. Onerva, Volter Kilpi, Ilmari Calamnius (Kianto) ja Larin-Kyösti.⁶⁸ Joitakin vuosia tämän jälkeen Fanny sai tekstinsä albumiin, mitä käsittelen myöhemmin.

Ainakin vuonna 1902 Fanny osallistui raittiusyhdistysten toimintaan, mikä oli tavallista ajan nuorille ylioppilaille. Raittiusyhdistys Koiton perhe-iltamassa Palokunnantalolla hän lausui runon tai useampia samoin kuin Ylioppilaiden Raittiusyhdistyksen kokouksessa, jossa ”oli läsnä toistasataa akateemista kansalaista, niistä melkein puolet naisylioppilaita” ja jossa ”syvän vaikutuksen teki neiti Fanny Davidsonin henkevästi ja tuntehikkaasti lausuma Eino Leinon sepittämä runo: Mietelmiä.”⁶⁹

Kesäkuussa 1903 Fanny kirjoitti Tampereelta kortin Erkolle kiittääkseen viimeisestä (eli he ilmeisesti olivat hiljattain tavanneet) ja kysyäkseen tietoja tulevaa Saksan-matkaansa varten. Fanny oli lähdössä Vellamo-nimisellä laivalla ensin Stettiniin⁷⁰, josta matkareitti kulkisi edelleen Berliiniin, Dresdeniin, Hampuriin ja Lyypekkiin. Hän tiedustelee Erkolta, josko tämä osaisi kertoa tai kysyä tuttaviltaan mainittujen kaupunkien pensionaattien osoitteita tai tietoja perheistä joissa voisi asua. Myös

⁶⁷ KA, WSOY:n arkisto, Kirjailijakirjeenvaihto D, Fanny Davidsonilta W. Söderströmille 16.4., 29.4. ja 25.5.1901.

⁶⁸ *Päivälehd*en arkisto, J. H. Erkon yksityisarkisto, Ca 3 Fanny Davidsonilta J. H. Erkolle 16.11.1901; joulualbumi *Nuori Suomi* 1901.

⁶⁹ *Uusi Suometar* 1.5.1902, *Päivälehti* 3.12.1902.

⁷⁰ Nykyisessä Puolassa sijaitseva Szczecin kaupunki kuului vuoteen 1945 asti Saksaan.

hintatiedoista hän olisi kiinnostunut, koska matkalle pitää tehdä ”ylimalkainen kustannusarvio”.⁷¹ Fanny siis aloitti matkailun jo yliopistoaikanaan, ja perheen hyvästä toimeentulosta kielii ensinnäkin tällaisen ”turneen” tekemisen mahdollisuus ja toiseksi se, että ”ylimalkainen” matkabudjetti oli riittävä.

Vuoden 1903 lopussa Erkko sai vielä uudenvuodenkortin koko Davidsonien perheeltä. Siinä he sydämellisesti kiittivät runoilijaa tämän lähettämästä ”hienosta lahjast[a] pienelle Lindalle”. Linda Lyyli oli Fannyn sisaren Ainan esikoinen, tuolloin 10-vuotias tyttö. Nähtävästi Erkolla ja Davidstoneilla oli läheiset välit vielä Erkon poismuuton jälkeenkin. Historiallis-kielitieteellisen osaston matrikkelissa viimeiset merkinnät Fannyn opintasuorituksista ovat keväältä 1904, ja haastattelussa hän mainitsi viettäneensä yliopiston helmoissa neljä vuotta. Yliopiston virallisen matrikkelin mukaan Fannyn opintojen lopettamisvuosi oli 1906, joka lienee vuosi, jolloin hän kirjautui virallisesti ulos.⁷²

”- - minun täytyi kirjoittaa, sisällisestä pakosta - - ”⁷³ – Fannyn muistikirja

Fanny Davidsonin yksityisarkistoon kuuluva muistikirja alkaa vuoden 1900 syksystä, kun Fanny oli juuri alkanut toisen lukuvuotensa yliopistossa. Ensimmäinen, 20.9. Tampereella päivätty kirjoitus on kuvaus puuntaimesta, joka tuodaan metsästä kaupunkiin ja joka sitten menettää omalaatuisuutensa ja vihannuutensa. Se taipuu samanlaiseksi kuin kaikki muutkin puut, osaksi keinotekoista ja muottiin kasvatettua metsää. Nuoren puunvesan kahlitsija on ”tavan voima” jota se ei jaksaa vastustaa. Tekstin voisi tulkita vertauskuvana nuoresta maalaisesta, joka on saanut vapaasti kasvaa ja kehittyä, mutta jonka uusi ympäristö haluaa muokata mieleisekseen, edustuskelpoisemmaksi, ja samalla tulee kitkeneeksi siitä sen erikoislaatuisuuden. Omakohtaisten kaikujen osuutta tekstissä on vaikea määritellä, mutta on mahdollista, että sitä inspiroi jokin mitä Fanny, Helsinkiin verrattuna maalaisemmasta kaupungista tulleenä näki tai koki.⁷⁴

Seuraavana vuonna Fanny ei tehnyt yhtäkään merkintää kirjaan, mutta vuodelta 1902 on muutamia kirjeluonnoksenomaisia tekstejä. Kaksi ensimmäistä on heinäkuun lopulta, ja niiden kohteena on nimeltä mainitsematon naispuolinen ystävä. Kauan toisensa tunteneet ystävättäret ovat jostain syystä

⁷¹ Päivälehden arkisto, J. H. Erkon yksityisarkisto, Ca 3 Fanny Davidsonilta J. H. Erkolle 20.6.1903.

⁷² Päivälehden arkisto, J. H. Erkon yksityisarkisto, Ca 3 E., D. ja Fanny Davidsonilta J. H. Erkolle 30.12.1903; HYKA 91:80, 2/11 25–54; Jokinen, *Tammerkoski* 1962:2; ylioppilasmatrikkeli 1853–1899.

⁷³ TKA, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, I Biographica, päiväkirja, kirjoitus päivätty Tampereella 25.7.1902.

⁷⁴ TKA, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, I Biographica, päiväkirja, kirjoitus päivätty Tampereella 20.9.1900.

joutuneet eroon toisistaan, ja Fanny pohdiskelee sen aiheuttamia tuntemuksia, surua ja heidän väliinsä tulevia asioita.

”Minä tunnen itsessäni, että on jotain tullut väliin, joka erottaa meidät, erottaa ijäisesti, välittämättä meidän palavasta halustamme yhtyä, välittämättä meidän rukouksistamme saada pitää toisemme, välittämättä meidän sydämiemme suuresta kivusta ja tuskasta. - - Rakas sisareni, toverini, ystäväni, emmekö me voi vastustaa tuota hävittävää voimaa? Joka päivä minä työskentelen poistaakseni sen luotani. Kuinka se lieneekin niin vaikeaa, sitä en ymmärrä, sillä olenhan aina kerskannut, että rakkauteni Sinuun on niin suuri ja voimakas, että se vaikka vuoria sulattaisi. Ja nyt minä suureksi nöyryytyksekseni tunnen, että rakkauteni onkin heikko, niin heikko, että minua kauhistuttaa ajatella hyvien voimien ja kaikista suurimman voiman, rakkauden, olevan minussa niin pienen ja vähäisen.”⁷⁵

Fanny puhuu avoimesti rakkaudesta, ja onkin huomattava millaiseen kirjoittamisen ja ystävyyskulttuurin traditioihin puhetapa liittyy, ennen kuin voidaan tehdä suurempia johtopäätöksiä suhteen luonteesta – nykylukija kun saattaa helposti olettaa sanojen taustalle sellaista mikä ei sinne välttämättä ole kuulunut. Anna Kortelainen käsittelee tyttöjen välisten suhteiden ilmaisutapoja teoksessaan *L. Onervasta*, joka oli suunnilleen Fannyn ikätoveri. Kortelainen kuvailee, että tyttökoulujen kasvattien parissa ”ystävyyssuhteisiin suhtauduttiin sekä intohimoisesti että vakavan pohdiskelevasti, niiden suhteen oli odotuksia, toiveita ja pelkoja – eivät ystävättäret olleet itsestäänselvyyksiä.”⁷⁶ Tyttöjen, ja naisten yleensäkin, välisen ”romanttisen ystävyyden” perinteitä ja ilmaisutapoja, sekä sen liittymistä lesbouteen on tutkinut laajasti Lillian Faderman. Hän tunnistaa taustalla länsimaisissa kristillisissä yhteiskunnissa vallinneen käsityksen siitä, ettei naisilla ollut seksuaalisia haluja, ja että kyky kiintyä vahvasti toiseen naiseen vain korosti naisellisia hyveitä, hellyyttä ja omistautuvuutta. Naisten välisiä rakkaudentunnustuksia ei siten vielä 1800–1900-lukujen vaihteessa pidetty ongelmallisina, vaan luonnollisena osana naisen ominaisuuksia ja kehityskaarta. Niin *L. Onervalla* kuin mitä ilmeisimmin Fannyllakin oli yksi tai useampia rakkaita ystävättäriä, jotka näyttelivät suurta osaa heidän nuorena elämässään.⁷⁷

Kirjeissä käsitellään muitakin asioita, jotka avaavat jännittäviä kurkistusaukkoja Fannyn persoonaan. Fanny kirjoittaa olleensa ”keskellä kirjavaa, vilisevää pääkaupunkia”, jonka rientoihin hän on ottanut

⁷⁵ TKA, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, I Biographica, päiväkirja, kirjoitus päivätty Tampereella 29.7.1902.

⁷⁶ Kortelainen 2006, 27.

⁷⁷ TKA, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, I Biographica, päiväkirja, kirjoitukset päivätty 25.7. ja 29.7.1902; Faderman 1985, 152–154, 297–300; Kortelainen 2006, 26–27.

osaa ”vilkkaan luonteen[sa] koko voimalla”. Kuitenkin on hän kokenut olevansa yksin, mutta onnellinen, sillä yksinäisyyttä ja vapautta hän kirjoittaa rakastavansa. Hän sanoo ettei ollut etsimässä ystäviä tai uskonut niitä löytävänsä, mutta silti hän etsi jotain, josta oli unelmoinut nuoresta saakka, tietynlaista täydellistä ihmistä, jonka hän vuolaasti kuvailee. Tällaista hän ei ole löytänyt, mutta koska oli kohdannut ihmisiä joilla oli joitain noista ominaisuuksista, uskoi hän vielä löytävänsä senkin jossa ne kaikki yhdistyisivät. Hän puhuu myös lapsuutensa unelmasta siivota ja järjestää koko maailma, ja siitä miten lapsen unelmasta kehkeytyy täysikasvuisen naisen toimintatahto. Hän kirjoittaa hiilloksen katselemisesta, ystävän lähettämästä ruususta, rakkaudesta syksyyn ja sen väreihin ja siitä miten hän eniten etsii elämää: ”Elämää ennen kaikkea ja yli kaiken, sielua, sitä minä kaikesta haen”. Vuoden viimeinen merkintä on marraskuussa Helsingissä kirjoitettua, päiväkirjamaisempaa pohdiskelua halusta olla onnellinen, ystävydestä, elämän ristiriidoista ja tulevaisuudesta: ”Aavistan tulevat tuskat, aavistan elämän riemut, mutta vain aavistan. Lapsi olen kokemuksessa.”⁷⁸

Vuosi 1903 näyttäytyy muistikirjan valossa melko tuskaisena ja pohdintojen täyttämänä. Tältä ajalta on muita tietoja niukasti, pääasiassa aiemmin mainituista matkasuunnitelmista sekä joitakin merkintöjä opinnoista matrikelin oppilaskortissa. Etenkin alkuvuonna hän on kirjoittanut muutamia erittäin masentuneita tekstejä. Kaksi ensimmäistä, tammikuulta, kuvailevat päiväkirjamaisesti hänen tunnelmiaan. Ensimmäisessä hän sanoo olevansa pysähdyksen tilassa, vailla suuntaa mutta vielä uhmakkaana, ”suljettujen ovien takana” seisoen: ”Minä tiedän, että kaikki on seisahtunut, että eteenpäin pääsy on minulle mahdoton, kielletty. Minä tiedän, että hapuilen yössä, tiedän että seison kuoleman kynnyksellä, mutta minä en pelkää.”⁷⁹ Seuraavassa tekstissä, viisi päivää myöhemmin, on uhmakkuus jo kadonnut, ja tekstiä leimaavat itseinho ja toistuvat ilmaukset hyveiden ja puhtauden menetyksestä. Hän kirjoittaa häpeästä ja kyvyttömyydestä surra menetettyä, ”saastaista sieluaan”. Mitään muuta viitettä siihen, mistä nämä tuntemukset kumpuavat, ei tekstissä ole, mutta sanakäänteet ovat niin voimakkaita, että jostakin sillä hetkellä järisyttävästä on ollut kyse.⁸⁰

Seuraavat tekstit, tammikuun lopulta ovat vaikeasti määriteltäviä vuodatuksia ystävän menettämisen tuskasta. Fanny kirjoittaa suuresta pettymyksestä ja surusta, kun hartaasti rakastettu ystävä (jota kuvaillaan naiseen viittaavin termein ”äiti, sisar, uskottu”) on muuttunut erilaiseksi, kylmäksi ja välinpitämättömäksi ja elottoman oloiseksi. Kuitenkin Fanny kiittää tätä ystävää kaikesta,

⁷⁸ TKA Fanny Davidsonin yksityisarkisto, I Biographica, päiväkirja, kirjoitus päivätty Helsingissä 23.11.1902.

⁷⁹ TKA, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, I Biographica, päiväkirja, kirjoitus päivätty Tampereella 14.1.1903.

⁸⁰ TKA, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, I Biographica, päiväkirja, kirjoitukset päivätty Tampereella 14.1. ja 19.1.1903.

kärsimyksestäänkin, ja toteaa edelleen rakastavansa tätä.⁸¹ Suhteellisen samankaltainen on seuraava kirjoitus, jossa kerrotaan tämän ystävän vierailleen Fannyn luona, mutta kirvoittaen sanat:

”Olisinpa ennen kärsinyt riuduttavaa, kalvavaa ikävää, olisin ennen tukahduttanut inhimillisen haluni saada tavata ymmärtävää ihmistä, ennen olisin vaikka kaikkea muuta kärsinyt kuin sitä kidutusta, johon minut asetti sinun käyntisi luonani. Miksi sinä tulit niin tyhjänä ja onttona, niin kumisevan tyhjänä. Voi, miksi olit niin kylmä.”⁸²

Tässä tekstissä ystävää ei tosin puhutella millään tavoin, ja vaikka kirjoitustavassa ja ilmaisuissa on paljon samaa kuin edellistekstissä, on myös erilaisia piirteitä, ja niin ollen ei kenties ole vedenpitävää päätellä että kyseessä automaattisesti olisi sama ihminen. Kuitenkin kirjoitusten välillä on vain vajaa viikko, enkä täysin taivu uskomaan sitäkään, että meneillään olisi kerralla useampi näin tuskaisia tunteja herättävä ihmissuhde. Joka tapauksessa varmaa on, että Fanny on suhtautunut joihinkin ystäviinsä suurella kiihkeydellä ja heidän laiminlyönneistään ja muuttumisistaan kärsien.

Tämän jälkeen tulee erikoinen tekstipari samalta päivältä: ensimmäisessä vellotaan aiemmin kuvaillun kaltaisessa, pohjattomassa lohduttomuudessa, ”maataan haudassa”, tosin teksti on paljon aiempia lyhyempi. Toinen puolestaan on kuvaus hiihtorekkestä Pyynikillä, joka on saanut Fannyn lähes hurmioituneeseen tilaan: ”Autuaallisen vapauden tunne täyttää rintani – tunnen olevani kaukana metsässä, kaukana kaikesta, jota tahdon paeta ja jota inhoan.”⁸³ Ehkä hän on päivän tuskasteltuaan lähtenyt hiihtorekelle saadakseen olla rauhassa yksin, ja humiseva metsä on parantanut hänen oloaan, antanut uutta voimaa. Seuraava kirjoitus on tästä vajaan viikon päästä, edelleen Tampereella päivätty kirjoitus, jonka keskeinen ajatus on ihmisten petollisuus: ”Nyt minä vasta ihmiset tunnen. Luottaa ei heihin saa missään. Avata ei heille itseänsä saa. Uskoutua ei heille saa, tunteitansa ei heille saa näyttää, eikä heille omaa itseänsä saa olla.”⁸⁴ Talven viimeisessä kirjoituksessa Fanny kuvaa surua ja väsymystä, mutta tuntee, että hänen pitää jaksaa lähimmäistensä vuoksi: ”Voi, kun se elämä painaa ja on niin rasittavan raskasta astua. Kun, kuolema, jo tulisit – Vaan ei, ei, minun täytyy muistaa heitä pieniä ja viattomia, ja heitä vanhoja ja kärsineitä. Minä tahtoisin kuolla vaan minun täytyy elää...”⁸⁵ Näillä läheisillä hän tarkoittaa varmasti ainakin perhettään: vanhempia ja leskeksi jäänyttä sisarta, jolla oli neljä lasta hoidettavanaan.⁸⁶

⁸¹ TKA, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, I Biographica, päiväkirja, kirjoitus päivätty Tampereella 25.1.1903.

⁸² TKA, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, I Biographica, päiväkirja, kirjoitus päivätty Tampereella 31.1.1903.

⁸³ TKA, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, I Biographica, päiväkirja, kirjoitus päivätty Tampereella 9.2.1903.

⁸⁴ TKA, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, I Biographica, päiväkirja, kirjoitus päivätty Tampereella 15.2.1903.

⁸⁵ TKA, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, I Biographica, päiväkirja, kirjoitus päivätty Tampereella 17.2.1903.

⁸⁶ TKA, Perunkirjoitukset 1962, 436, D. V. Davidsonin sukuselvitys.

Vuoden kaksi viimeistä merkintää ovat kesäkuulta ja lokakuulta. Kesäkuun merkintä on päiväkirjamainen kuvaus uudesta voimantunnosta, varmuudesta ja rohkeudesta katsoa eteenpäin kohti tuntematonta tulevaisuutta. Aiemmat huolet tuntuvat muistoissa pienentyneen:

”Tuntuu ihanalta, kun on saanut kulkea ohi pikku huolien ja pikku surujen, jotka kuitenkin miltei kaikille ihmisille näyttävät olevan ensi sijalla, ohi tuon tuskastuttavan ajan. Ei kaipaa ystävää, ei etsi onnea, ei paina elämisen huolet – vapaa on tuosta kaikesta.

Seisoo vain varmana kehityksensä pohjalla, pyrkii eteenpäin tietänsä, tavoittelee ensiarvoista kaikessa, nousee ylemmäksi ja ylemmäksi.”⁸⁷

Hän puhuu henkisestä kehityksestä ja ponnistelusta kohti päämäärää – hän oli luultavasti jo aloittanut ensimmäisen romaaninsa kirjoittamisen. Viimeinen, lokakuun teksti on Fannylle ilmeisen tyypillistä lajia, nimittäin symbolinen, kuvaileva kertomus meren ja auringon rakkaudesta ja yhtymisestä.⁸⁸ Personifioitujen elementtien kautta oli mahdollista kuvata heikullista lemmenhetkeä, joka ihmisten väliseksi sijoitettuna olisi ollut liian uskallettu.

Seuraavana vuonna, eli 1904, jonka kuluessa Fanny siis luultavimmin valmisteli esikoisteostaan tai odotti tietoa sen menestyksestä osakunnan kirjallisuuskilpailussa, hän kirjoitti muistikirjaan vain kahdesti. Ensimmäinen merkintä on maaliskuulta, ja se on päiväkirjamaista mutta hyvin runollista ajatustenvirtaa yksinäisenä, levollisen onnellisena iltahetkenä, jolloin mieluummin vain uneksii ja antaa mielikuvituksen lentää, kuin keskittyy lukemaan.⁸⁹ Toinen kirjoitus on ajoitettu kahdelle päivälle huhtikuun puolivälissä, ja sen pohjana on Eino Leinon runo *La Tricoteuse*, 1902 ilmestyneestä kokoelmasta *Kangastuksia*. ’La tricoteuse’ terminä kuvaa työväenluokan naista, joka seurasi kansalliskonventin kokouksia sekä julkisia teloituksia istuen ja kutoen.⁹⁰ Leinon runossa ”kutojatar” saa kuitenkin roolin myös viettelijättärenä, joka saattaa miehen hulluuden partaalle, mutta ei todella välitä tästä. Fannyn tekstissä runon säkeet nivoutuvat tilannekuvaan, jossa vaalea nuori nainen lukee runoa osaamatta eläytyä siihen, mikä raivostuttaa kuuntelevaa tummaa nuorta naista, jonka mielestä vaalea on liian viaton ymmärtääkseen runosta mitään, ja joka itse eläytyy siihen

⁸⁷ TKA, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, I Biographica, päiväkirja, kirjoitus päivätty Tampereella 19.6.1903. Sisennykset vastaavat alkuperäisen tekstin muotoiluja.

⁸⁸ TKA, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, I Biographica, päiväkirja, kirjoitus päivätty Tampereella 1.10.1903.

⁸⁹ TKA, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, I Biographica, päiväkirja, kirjoitus päivätty Tampereella 10.3.1904. Fanny kirjoittaakin lattialle pudonneen kesken jääneen kirjan, ”Jörn Uhlin” – kyseessä on epäilemättä aikanaan suosittu kirjailijan Gustav Fressenin teos, jonka suomensi Volter Kilpi. Assman 1999, Kansallisbiografian artikkeli: <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/4972/>.

⁹⁰ Termin määritelmästä ks. The Oxford Dictionary of Phrase and Fable. 2006. *Encyclopedia.com*. <http://www.encyclopedia.com/doc/1O214-tricoteuse.html> (luettu 16.4.2011).

erittäin voimakkaasti.⁹¹ On mahdollista että Fanny on jossain määrin samastunut tummaan naiseen, koska oli itse tumma ja runouteen intohimoisesti suhtautuva.

2. Julkisen kirjoittamisen maailmoihin, 1904–1909

Askeleita kohti nuorten kirjailijoiden eturiviä

Vuonna 1904 Fanny kirjoitti esikoisteoksensa *Hengetär*, joka jäi myös hänen ainoaksi romaanikseen. Hämäläisosakunta myönsi teokselle kirjallisuuspalkinnon syksyllä⁹² ja Otava julkaisi sen joulumarkkinoille. *Hengetär* kertoo kotiopettajattarena toimivan mutta taiteilijanurasta haaveilevan Aira Antamon ja yliopistossa opiskelevan Eino Vuorion hapuilevasta suhteesta, joka lopulta päättyy eroon. Tarina kerrotaan Airan kautta, ja hänen kauttaan yhdeksi kirjan kantavista teemoista muodostuu häneen kohdistettujen odotusten ja hänen identiteettinsä muodostumisen ristiriita: Aira yrittää muistuttaa sitä ihannekuvaa, jonka Eino on hänestä luonut mutta samalla ahdistuu siitä että hänet nähdään väärin. Ylioppilas Aira on erittäin analyyttinen mutta tunteellinen ja ailahtelevainenkin hahmo, Eino puolestaan pohtiva, työväenluokkaan kuuluvana heräävä etsijä, joka ensin pitää Airaa lähes yliluonnollisena ”hengettärenään” muttei lopulta taida olla täysin selvillä siitä mitä haluaa. Pariskunnan välisen kirjeenvaihdon kautta kerrotaan paljon heidän ajatusmaailmastaan ja pohdinnoistaan, joissa näkyvät ajan uudet virtaukset ja vaikutteet. He keskustelevat kirjeitse mm. uskonnosta, työväenluokasta ja filosofiasta sekä vaihtavat kirjavinkkejä. Aira ja Eino ovat idealistisia, mutta myös älyllisiä ja valveutuneita nuoria, jotka tunnustavat realiteetit, kuten naimisiinmenon taloudelliset esteet ja yhteiskunnan epäkohdat.

Kirjaa mainostettiin ”huomattavana kirja-uutuutena” yhdessä Joel Lehtosen *Permin* kanssa⁹³ ja Otavan joulukirjallisuuslistoja painettiin lukuisiin lehtiin. Teoksesta ilmestyi ainakin neljä laajempaa arvostelua, joista kaksi olivat kriittisiä samoja asioita kohtaan, ja näkivät sen lähinnä haparoivana ensikokeiluna. *Uuden Suomettaren* nimimerkki R. N. moittii sitä, että *Hengetäressä* keskitytään liiaksi kuvaamaan Airan sisäistä elämää, mutta näkee teoksessa myös kiitettäviä ominaisuuksia. Edellistä kovemmin sanakääntein *Hengetärtä* kohtelee *Hufvudstadsbladetin* Wilhelm Sjöberg, joka myös kiinnittää huomiota päähenkilön mielteiden ja tunteiden liian tarkkaan kuvaamiseen. Sjöberg silti toteaa Davidsonin vielä kehittyväksi ja sinänsä lupaavaksi nuoreksi kirjailijaksi, tosin hieman alentuvaan sävyyn. *Wiipurin Sanomien* joulukirjallisuuskatsauksen nimimerkki K.R. tarttuu hankin

⁹¹ TKA Fanny Davidsonin yksityisarkisto, I Biographica, päiväkirja, kirjoitus päivätty Tampereella 16.–17.4.1904.

⁹² Åbo Underrättelser 13.10.1904; Jokinen, *Tammerkoski* 1962:2.

⁹³ *Helsingin Sanomat* 7.12.1904.

esikoisteoksen epäjohdonmukaisuuteen, mutta toisaalta kiittää sen tarkkanäköisyyttä, ja kaipaa lähinnä kokemuksen tuomaa kehitystä. Suopein arvio löytyy *Länsisuomen Työmiehestä* nimimerkiltä *Kaukomieli*, mutta hänen arvostelutekstinsä koostuu enimmäkseen kirjasta poimituista katkelmista, jotka käsittelevät kirkonvastaisuutta ja sosialismia. Itse tarinaan arvostelija kiinnittää vain vähän huomiota, mutta kehuu romaanin tunnelmaa ja kieltä.⁹⁴

Naiskirjailijoiden romaaneissaan käyttämä kirjemuoto on toisinaan tulkittu erityiseksi keinoksi antaa puheenvuoro naissubjektille.⁹⁵ *Hengettäressä* Davidson päästää Airan äänen kuuluviin kirjeiden lisäksi käyttämällä paikoitellen kertomistapoja, jotka muistuttavat sisäistä monologia ja tajunnanvirtaa, tekniikoita jotka vasta myöhempi, pääasiassa ulkomainen modernismi teki tunnetuiksi. Kukaan arvosteliijoista ei tunnista Airan sekavienkin tunnelmien kirjaamista varsinaiseksi tyylikeinoksi, vaan se nähdään ennemmin heikkoutena ja jäsentymättömyydestään johtuen osin jopa turhana. Teoksen taustalla voisi kuitenkin aavistaa vaikuttavan myös esimerkiksi Gerda von Mickwitzin (1862–1948) tuotannossa esiintyneiden, ajan realismille vieraiden ”uneksijoiden ja elämään väsyjien”⁹⁶, joiden näkisin osaksi kumpuavan keskieuropalaisesta, etenkin ranskalaisesta kirjallisuudesta (esim. Charles Baudelaire). Toinen vaikuttaja on saattanut olla Pariisissa taidekoulutusta saanut Helena Westermarck (1857–1938), jonka teosten eräs keskeinen teema on ristiriita ”miehen naisihanteiden ja naisen oman minäkuvan välillä.”⁹⁷ Kuten aiemmin mainittua, tämä tuntuu olevan *Hengettäressäkin* eräänlaisena punaisena lankana: Airan käsitys omasta todellisesta olemuksestaan on ristiriidassa Einon hänestä rakentaman kuvan kanssa.

Hengetär-teemassa kaikuu omalla tavallaan myös *Hälläpyörä*-lehden keskusteluissa esiin tullut naisen paikka: rooli miespuolista toimijaa innoittavana, ihanteellisena ja siveellisenä hengettärenä. Kenties osakunnan ilmapiiri ja siellä käydyt keskustelut – jotka toki eivät olleet irti muustakaan yhteiskunnasta – vaikuttivat Fannyyn ja hän halusi käsitellä teemaa teoksessaan. Hän on rakentanut Airasta hahmon, joka käy sisäistä kamppailua odotusten ja oman itsekäsityksensä välillä. Lopulta

⁹⁴ *Uusi Suometar* 9.12.1904; *Huvudstadsbladet* 23.12.1904; *Wiipurin Sanomat* 21.1.1905; *Länsisuomen Työmies* 9.2.1905.

⁹⁵ Leskelä-Kärki 2009, 166.

⁹⁶ Huhtala 1989, 253. Gerda von Mickwitz (1862–1948) oli 1880-luvulla työnsä aloittanut kirjailija, joka teoksissaan ja muussa toiminnassaan otti kantaa kaksinaismoralismiin ja siveyskysymykseen, yleensä kritisoiden ja vapaan rakkauden näkökulmasta. Myöhemmin Mickwitz oli perustamassa Naisasialiitto Unionia ja liittyi Nietzschen ajatusten kannattajiin, samaan rintamaan filosofi Rolf Lagerborgin kanssa. *Ibid.*

⁹⁷ Manninen 1989, 258–261. Helena Westermarck (1857–1938) oli niittänyt mainetta lupaavana nuorena taiteilijana 1880-luvun Pariisissa, mutta Suomessa häntä ei ymmärretty. Keuhkotuberkuloosin verotettua hänen voimiaan hän ryhtyi kirjailijaksi, jonka teoksissa kommentoidaan naisen rooleja ja ajan naiskäsityksiä osaksi historiallisenkin romaanin keinoin. Westermarck kirjoitti myös lukuisten suomalaisten suurnaisten elämäkertoja. *Ibid.*

Aira ei koe voivansa tai haluavansa muuttua ihannekuvan kaltaiseksi, ja hänessä sekoittuvat uhma ja pettymys.

Uuden Suomettaren r&n myös toteaa Fannyn kielenkäytön saaneen vaikutteita Volter Kilveltä.⁹⁸ Tähän yhteyteen liittyy mielenkiintoinen yksityiskohta: Fannyn muistikirjan viimeinen merkintä on 29.1.1905 päivätty kirjeluonnos Volter Kilvelle, ja lähes sanasta sanaan luonnoksen mukainen, tosin päiväämätön kirje on säilynyt Kilven kirjearkistoissa.⁹⁹ Kilpi on tekstistä päätellen kirjoittanut Fannylle ensin ja kenties kiittänyt tämän esikoisteosta, mihin Fanny on sitten vastannut erittäin runollisella ja metaforisellakin kirjeellä, jossa puhuttelee Kilpeä ”Kauneuden Tuomariksi” ja ”arbiter elegantiarumiksi” eli ’hyvän maun tuomariksi’¹⁰⁰. Kirjeen voisi tulkita kertovan kirjoitusprosessista ja tarpeesta käsitellä kirjoittajan kokemia ristiriitaisuuksia, mutta taustalla voi olla muutakin. Davidsonin tärkein kysymys Kilvelle tuntuu olevan ”minkä virheen tein kauneuden lakeja vastaan[?]”, minkä voisi käsittää reaktioksi negatiivisiin arvosteluihin tai kenties Kilven mahdollisesti antamaan kritiikkiin. Muita Kilven ja Davidsonin välisiä kirjeitä ei arkistoista löytynyt, mutta pidän hyvin todennäköisenä että he tunsivat toisensa Helsingin pienehköistä kirjallisuuspiireistä.

Panu Rajalan mukaan (hän ei tosin täsmennä mistä lähteistä on tietonsa saanut) runoilija ja näyttelijä Ain’Elisabet Pennanen väitti *Hengettären* perustuvan salaiseen päiväkirjaansa. Taustalla kuohui myös Pennasen ja Tampereen Teatterin johtajan, hurmurinäyttelijä Aarne Riddelinin (myöhemmin Orjatsalo) suhteesta syntynyt skandaali. Pennanen alkoi odottaa Riddelinin lasta (Jarno Pennanen syntyi lokakuussa 1906) ja koki itsensä hylätyksi, minkä johdosta hän päätyi 1906 kirjoittamaan romaanin muotoon puetun paljastuskirjan *Voimaihmissä*. Se on sekalainen tarina nuoresta Hellevi Kolarilasta ja hänen ihmissuhteistaan, joista Riddeliiniin viittaa paholaismainen mutta vetoava kapellimestari Georg Braun. Pennanen liitti teokseen myös hahmon, joka Rajalan mukaan oli tunnistettavissa kostoksi Fannylle.¹⁰¹ Kyseinen hahmo, nuori leskirouva Hanna Uhlman (jota eniten

⁹⁸ *Uusi Suometar* 9.12.1904.

⁹⁹ SKS KIA Volter Kilven arkisto, kirjeet mk 22/88.

¹⁰⁰ ”arbiter elegantiarum: a person who prescribes, rules on, or is a recognized authority on matters of social behavior and taste”, Merriam-Webster Online Dictionary. <http://www.merriam-webster.com/dictionary/arbiter+elegantiarum?show=0&t=1302957305> (luettu 16.4.2011).

¹⁰¹ Rajala 1991, 169–170. (Pennasen etunimen kirjoitusasu vaihtelee eri lähteissä.) Jarno Pennasen muistelmien ensimmäisessä on maininta: ”Taistelu, joka syntymäni ympärillä käytiin, ei suinkaan rajoittunut paperiin. *Voimaihmissä* ja *Viettelijän* [Riddelinin romaanimuotoinen vastaus *Voimaihmissä*, ilmestyi 1907] ohella ilmestyi vielä Fanny Davidssonin *Hengetär* ja pari kolme pääkirjoitusta nuoren ylioppilasneidon [Ain’Elisabeth Pennasen] puolesta.” Pennanen 1970, 56. Pennanen ei tämän selkeämmin ilmaise miten *Hengetär* liittyy jupakkaan, ja teosten esittämisjärjestys on erikoinen sen valossa, että *Hengetär* ilmestyi mainituista teoksista ensimmäisenä, joten se ei voinut olla kommentti muihin, eikä se käsittele samankaltaista tilannetta.

kutsutaan nimellä ”rouva U.”) pettää Hellevin ystävyyskirjoittamalla tämän päiväkirjan ja kirjeiden perusteella romaanin arkaluontoisesta suhteesta lähisukulaisten välillä. Teoksesta ei kuitenkaan aiheudu suurta skandaalia kuin perhepiirin sisällä, jossa aluksi luullaan Hellevin itse kirjoittaneen sen – rouva kun on julkaissut sen salanimellä. Rouva U. on mielestäni hyvin kaukana siitä millainen käsitys Fannysta muiden lähteiden kautta syntyy, mutta joitakin yhtymäkohtia toki on, kun niitä ymmärtää etsiä. Oikeastaan kaikista Fannyyn liittyneistä ”tunnistettavista” ominaisuuksista on *Voimaihmissä* muokattu mahdollisimman epäedullinen versio: muun muassa rouva on perinyt varallisuutta, hän matkustelee ja ”koketeeraa” muiden mielipiteistä liikaa välittämättä. Hän on epäaito ja saa Hellevin uskomaan tarjoamaansa ystävyyskirjeen. Teoksen loppupuolella hänen kuvataan ”houkutell[een] pyydykseensä erään venäläisen vallankumouksellisen”, minkä seurauksena hän ahneutensa ja itsekkyytensä piilottaen esittää hyväntahtoista köyhien puolestapuhujaa.¹⁰² Jos kyseessä todella oli halu kostaa yhtäältä Fannylle ja toisaalta Riddelinille, ei Pennanen säästellyt sanojaan. *Hengetär* ei kuitenkaan ole millään tavalla ketään häpäisevä kirja, vaan ennemminkin ajanhenkeen sopiva nuorten ihmisten itsensä ja toisensa etsimisen kuvaus. Fanny julkaisi sen omalla nimellään, eikä löytämissäni arvosteluissa puhuttu mahdollisesta yhteydestä Pennaseen.¹⁰³ Olisi toki erittäin epäeettistä luvatta, asianomaisen luottamusta hyväksi käyttäen kirjoittaa toisen päiväkirjaan perustuva romaani, mutta koska totuutta (tai luotettavia lähteitä) tästä ei ole saatavilla, on mielestäni paikallaan myös todeta että *Hengettären* kaltaiseen teokseen tällä tavalla reagoiminen vaikuttaa erikoiselta.

Eräs toinenkin Fannyn tuttava saattoi kokea tulleen vasten tahtoaan kuvatuksi *Hengettäressä*. Aivan vuoden 1905 alussa Fanny sai Helsingistä kirjeen nimeämättä jääneeltä mieshenkilöltä, joka puhuttelee häntä paitsi neiti Fannyksi, myös Salomeksi¹⁰⁴. Kirjeen kieliasu on monimutkainen mutta haparoiva ja vierasperäisillä sanoilla kuorutettu, minkä vuoksi voisi olettaa kirjoittajan olevan kenties suomenruotsalainen tai koulunsa muulla kielellä kuin suomeksi käynyt henkilö. Kouluttautuneisuuden puolesta puhuu myös siro ja koristeellinen käsiala, ja etenkin taiteelliset allekirjoitukset. Kirjeen taustalla näyttää olevan se, että Fanny on viettänyt kirjoittajan perheen (tai muun vastaavan yhteisön) luona muutaman kuukauden, ja saanut heistä ideoita *Hengettären*

¹⁰² Pennanen 1906, passim., sitaatti s. 152–153; Rajala 1991, 170. Rajalan mielestä myös Fannyn toinen teos *Viettejä* (1908) olisi edelleen vastaus *Voimaihmiin*, mutta sille en voi kuvitella minkäänlaista perustelua. Kyseessä on kokoelma moraalisia pohdintoja herättäviä lastuja, eikä missään niistä käsitellä esimerkiksi Pennasen ja Riddelinin välisen kohun kaltaista tapahtumasarjaa.

¹⁰³ Myöskään *Voimaihmissä* lehdistömainintojen yhteydessä en tavannut viittauksia Fannyyn. *Uusimaa*-lehden arvostelijan, nimimerkki J-n:n mielestä rouva U. on ”kuvattu vallan Nanni Andersinin tapaiseksi henkilöksi”, viitaten tällä mahdollisesti arkkitehti Harald Andersinin äitiin Nanny Andersiniin (1859–1939, o.s. Sohlberg). Arvostelija toteaa tosin myös, että kuvatus rouvan kaltaista henkilöä ”todellisuudessa tuskin löytyy”. *Uusimaa* 17.12.1906.

¹⁰⁴ Alun perin Raamatusta tuttu Salome on taiteen maailmassa vakiintunut viettelevän, vaarallisen naisen symboliksi.

hahmoihin. Ilmeisesti hän on pyytänyt lisäksi jälkeensä valokuvia tms. materiaalia kuvaustensa tueksi – *Hengettäreen* sisältyy osio, jossa Aira matkustaa tuttavaperheen luo maalle kesäksi, ja tähän on Fanny kenties saanut innoitusta omasta elämästään. Kirjoittaja on huomannut sen, ja Fanny on myös lähettänyt hänelle Volter Kilven kirjoittaman kirjeen luettavaksi. Kirjoittaja kertoo havainneensa jo kauan sitten naisten olevan taipuvaisia yleistämään, ”tekemään sääntöjä yksityistapauksista”, eikä Fanny ole hänen mielestään siinä suhteessa poikkeus. Perheen kanssa vietetty aika on kirjoittajan mukaan saanut sen jäsenet Fannyn päässä sulautumaan ”yhteen tavallisiksi tyypeiksi”, ja itse hän katsoo olevansa *Hengettären* ”sankarin” Einon malli – hahmon jota Kilpi on kirjeen mukaan kuvaillut ”pehmoiseksi limaeläimeksi”.¹⁰⁵ Kirjoittaja ei aivan ymmärrä, lähettikö Fanny Kilven kirjeen hänelle luettavaksi koska se on kirjeenä hieno (”miehekäs” ja ”levollinen”) vai koska haluaa näyttää suuresti arvostamansa henkilön häntä täydellisesti ymmärtävän. Kirjoittaja kertoo, että jos Fanny haluaisi kirjallisuudesta löytää hänen tapaisensa tyyppin, se löytyisi Eugène Fromentinin *Dominique*’stä¹⁰⁶, joka on tehnyt kirjoittajaan aikoinaan suuren vaikutuksen. Hän sanookin, että Fanny voi tästä lähtien nimittää häntä ”gengångare Dominique’ksi” eli aave-Dominique’ksi.¹⁰⁷ Kirjoittaja moittii Fannya: ”Te olette niin äärettömästi subjektiivinen että kaikki muut ihmiset ovat teille jonkinarvoisia vaan jos kelpaavat materiaaliksi.” Tämän hän on päättellyt (ilmeisesti siis *Hengettären* sisällön lisäksi) siitä, että Fanny on kirjeessään pyytänyt esim. valokuvaa kirjoittajan tuolista. Niinpä hän penää Fannylta lupaus olla enää käyttämättä heitä ”tyypeinä jossain vastaisessa romaanissa, sillä siksi [h]e o[vat] liian vähäpätöisiä”. Hän myös toteaa että kirjeissään on muutamia kohtia joita ei haluaisi nähdä julkisuudessa koska ne ovat hänen yksityisomaisuuttaan ja hän sanoo olevansa ”sellainen vanhanaikainen ilmiö, joka vielä vaatii tunteilleen respektiä”. Hän sanoo aikoneensa pitää Kilven kirjeen panttina lupauksesta, mutta ilmeisesti on luopunut tuumasta. Kirjoittaja lupaa joskus toiste kirjoittaa ”jotain suloisempaa”, koska tällä kertaa ei ole ollut ”oikein kiltti”, ja analysoi lopuksi itsekriittisyyttään. Hyvästinä kirjeessä lukee ”Küß die Hand” eli suudelma kädelle, allekirjoituksena ”gengångare Dominique”.¹⁰⁸

Kirjailijadebyyttiään seuraavana vuonna 1905 Fanny kirjoitti ahkerasti erilaisiin julkaisuihin, etenkin *Helsingin Kaiku* -lehdessä hän tuntuu olleen erittäin suosittu runojenkirjoittaja. Hänen runojaan julkaistiin yhteensä kahdeksassa *Helsingin Kaiussa*, ja ne käsittelivät muun muassa nuoruutta,

¹⁰⁵ Kilven kirjeitä ei valitettavasti ole säilynyt, mutta se lienee ollut vastaus aiemmin käsiteltyyn Fannyn kaunopuheiseen kritiikkiäpyyntöön.

¹⁰⁶ Eugène Fromentin (1820–1876) oli ranskalainen taidemaalari ja kirjailija, jonka teos *Dominique* kertoo saavuttamattoman rakkauden kourissa kituvasta ja taiteellisissa ambitioidensa epäonnistuvasta miehestä.

¹⁰⁷ Ruotsin ”gengångare” tarkoittaa etenkin väkivaltaisesti tai muuten ikävällä tavalla kuolleen ihmisen haamua.

¹⁰⁸ TKA, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, II Saapuneet kirjeet, nimimerkki Dominiqueelta Fanny Davidsonille 8.1.1905.

elämän- ja kokemisenhalua, onnen ja rakkauden menetystä, pettymystä, mutta myös matkustamista ja uusia aatteiden löytämistä.¹⁰⁹ Kaksi runoa ja kertomus *Etsijän satu* löysivät tiensä myös tamperelaiseen joululehteen nimeltä *Jouluaatto*, jonka julkaisi Tampereen Kirjansitomatehdas Luukkonen ja kumppanit.¹¹⁰ Näiden lisäksi Fanny osallistui albumeihin *Nuorten Airut* ja *Nuori Suomi XV. Nuorten Airueessa* eli Helsingin Nuorisoseuran kevätalbumissa Fannyn tuotos oli nimekkäässä seurassa: samaan albumiin kirjoittivat mm. Eino Leino, Arvid Järnefelt, J. H. Erkko, Volter Kilpi ja Larin-Kyösti.¹¹¹ Jo 1901 Fanny oli pyytänyt Erkolta suositusta saadakseen runonsa *Nuori Suomi* -albumiin, mutta 1905 se onnistui. Joulukuussa päivänvalon nähnyt *Nuori Suomi* oli viidestoista osa kerran vuodessa ilmestyvää ”kirjallis-taiteellis-yhteiskunnallista” kokoelmaa, jota nuorsuomalaisten äänenkannattaja *Päivälehti* oli ryhtynyt julkaisemaan vuonna 1891. Albumi oli osoittautunut suosituksi (joskaan ei erityisen tuottavaksi), ja siihen kirjoitti säännöllisesti ”aikansa eturivin älymystö”.¹¹² Vuoden 1905 albumissa eturiviä edustivat mm. Eino Leino, L. Onerva, J. H. Erkko ja Maila Talvio, joten osallistuessaan albumiin kirjoituksella *Vihollisen ruusu* ja runolla *Käärmeen tuutulaulu* Fanny oli jälleen osa maineikasta joukkoa.¹¹³

Nuori Suomi -albumi ja sitä edustavat nuoret kirjailijat saivat osakseen kritiikkiä vanhasuomalaisen *Uuden Suomettaren* sivuilla. Nimimerkki Matti kertoo tekstissään ironiseen sävyyn *Nuoressa Suomessa* ollutta kirjoitusta uuden polven kirjailijoiden illanvietosta, jossa nämä olivat puhuneet suomalaisen kirjallisuuden ”kohoamisesta honkia kasvaville rinteille, mihin päivä paistaa”. Kohottajiksi he olivat maininneet mm. Leinon, Haggrènin (eli Maria Jotunin), Lehtosen ja ”jossain määrin myös Larin-Kyöstin ja Fanny Davidsonin”, jotka eivät piitanneet vanhemman kirjailijakunnan uskonnollisuudesta tai moraalisäännöistä. Matti pyrkii esittämään *Nuoren Suomen* kirjoittajat hieman naurettavina ja omahyväisinä selkääntaputtelijoina. Tämän taustalla vaikutti suomenmielisten sukupolvien välirikko, jonka keskeisiin teemoihin kuuluivat juuri erilaiset asenteet uusia virtauksia ja ajatuksia kohtaan.¹¹⁴

Nuorta lempeä ja punaista aatetta

Vuosi 1906 näyttäytyy Fannyn osalta vähintään yhtä toimeliaana kuin edellinen, mutta se tuo mukanaan myös jotain uutta, nimittäin tuttavuuden ja yhteiset toimet Kössi Kaatran (vuoteen 1906

¹⁰⁹ *Helsingin Kaiku* 1905 nro:t 4, 5, 14, numeroimaton pääsiäislehti, 19, 22/23, 26/27, 41.

¹¹⁰ *Aamulehti* 2.12.1905.

¹¹¹ *Peräpohjalainen* 18.2.1905, *Rauman Lehti* 21.2.1905.

¹¹² Mällinen 1994, 52.

¹¹³ *Helsingin Sanomat* 26.11.1905.

¹¹⁴ *Uusi Suometar* 21.1.1906; Erkko & Nortamo 1994, 9; Luukanen 1994, 23.

Lindström, 1882–1928) kanssa. Kaatra oli suhteellisen tunnettu tamperelainen toimittaja ja työväenrunoilija, joka syntyi erittäin köyhään perheeseen mutta joka lehtimiehen- ja runoilijantöillään kohosi työväenliikkeen sivistyneistöön. Fannyn kertoman mukaan pariskunta tapasi toisensa yhteisen tuttavaperheen kautta: hän kuvailee perhettä vanhaksi ja konservatiiviseksi, mutta sanoo heidän kuitenkin olleen Kaatran parhaita ystäviä. Palmgren arvelee suhteen alkaneen kevään ja kesän 1905 aikana, mihin liittyvät myös Kaatran silloin kirjoittamat ja seuraavana vuonna *Kyttä*-kokoelmassa julkaisemat romanttiset runot.¹¹⁵ Fannya ja Kaatraa yhdistivät monet samat kiinnostuksenkohteet, kuten teatteri. Kaatra toimi 1905 syyskaudella Tampereen Työväen Teatterin (tästä eteenpäin TTT) johtajana, ja Fanny oli innokas teatterivieras kotikaupungissaan – Tampereen teatteria helmikuussa 1905 johtamaan tullut, Helsingin ajoilta tuttu Elli Tompuri veti Fannyn entistä tiiviimmin seuraamaan teatterimaailmaa. Kaatran ensimmäinen näytelmävalinta TTT:llä oli Ernst Däumigin *Kevätjuhla*, joka kuvaa porvarisperheessä syntyviä ristiriitoja tyttären kihlautuessa työväenlehden toimittajan kanssa.¹¹⁶ Valinnassa on mielenkiintoinen yhtymäkohta todellisuuteen, jossa Fannyn ja Kössin suhde oli kuluneena vuonna alkanut. Varmaa tietoa Fannyn perheen suhtautumisesta romanssiin ei ole, mutta tuskin sitä varauksettomalla ilolla Davidsonilla tervehdittiin. Fanny itse myöhemmin kuvailee suhdetta Romeo ja Julia -asetelmana, jossa verivihollisiin sukuihin kuuluvien rakastavaisten piti keksiä salaisia kohtaamispaikkoja.¹¹⁷

Tuolloin kolme runokokoelmaa julkaissut Kaatra oli hänestä paljon kirjoittaneen Raoul Palmgrenin mukaan ”vasta tiellä sosialistiseksi työväenrunoilijaksi, muodollisesti Eino Leinon, ideologisesti nuorsuomalaisuuden vaikutuksen alainen.”¹¹⁸ Suurlakon tapahtumat imaisivat Kaatran entistä tiiviimmin mukaan poliittiseen toimintaan, ja hänen suustaan kaikui Punainen julistus 1.11.1905 Tampereen suurlakkokokouksessa raatihuoneen parvekkeelta. Lakon jälkeen hän toimi muun muassa sekä puolue- että torpparikokousten sihteerinä ja *Kansan Lehden* teatteriarvostelijana mutta ennen kaikkea hän kehitti aatteellista runouttaan entistä pidemmälle.¹¹⁹ Omalla tavallaan mukaan Kaatran touhuihin tempautui myös Fanny, joka tosin omien sanojensa mukaan (50 vuotta myöhemmin kylläkin) seurasi varsinaista suurlakkoa ”kaukaa ja pelolla, koska kaikki väkivaltaisen massaliikkeet olivat [häne]lle kauhistus” ja koska ei silloin ymmärtänyt politiikasta ja yhteiskunnallisista asioista

¹¹⁵ KansA, 5 Raoul Palmgrenin henkilöarkisto BA 2 Fanny Sartolta Raoul Palmgrenille 16.12.1955; Palmgren 1966, 331, 543 viite 341; Fanny Davidsonin yksityisarkistossa on kappale *Kyttää*, jonka sisäsivulle on mustekynällä kirjoitettu ”Fannylle sydämellisesti Kössiltä 29.XI.1906”, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, VI Muut arkistonmuodostajat, Kössi Kaatran oma tuontanto, kotelo 4.

¹¹⁶ Rajala 1991, 143.

¹¹⁷ SKS KIA Fanny Davidsonilta Kyösti Wilkunalle 10.2.1919.

¹¹⁸ Palmgren 1966, 316.

¹¹⁹ Jokinen, *Tammerkoski* 1962:2; Palmgren 1966, 314–316, 321–322; Rajala 1991, 125.

mitään. Tätä hän selittää sillä että oli paitsi nuori ja kehittymätön, myös niin uppoutunut estetiikan ja taiteen opintoihinsa ettei kiinnittänyt muuhun juuri huomiota.¹²⁰ Siitä huolimatta hänen tuotantoonsa ilmaantuu aiempaa yhteiskunnallisempia sävyjä vuoden 1906 kuluessa.

Fannyn ja Kaatran yhteisistä aktiviteeteista esimerkkeinä voidaan mainita helmikuussa 1906 järjestetyt Työväenyhdistyksen tilaisuudet Tampereella. Ensin vietettiin ”Sanan-Vapauden Riemu-Juhlaa”, jonka Tampereen Kirjaltajayhdistys (eräs ensimmäisistä järjestäytyneistä ammattikunnista)¹²¹ järjesti Työväenyhdistyksen juhlasalissa. Fanny lausui tilaisuudessa Leinon ja Kaatran runoja, ja muuna ohjelmana nähtiin mm. Työväen Teatterin näyttelijöiden kuvaelma. Seuraavaksi toimeenpantiin konsertti ”Venäjän levottomuuksista kärsineiden hyväksi” Työväenyhdistyksen juhlasalissa. Konsertin sujumisesta raportoinut *Kansan Lehti* mainitsi Fannyn lausuneen ”ponnella Kössi Lindströmin [eli Kaatran] juhlarunon *Tulevan edellä*”. Myös Kössi Kaatra itse tulkkasi juhlassa venäläisen runoilijan lausuntaesityksen.¹²²

Fanny myös kirjoitti ahkerasti työväenhenkisiin lehtiin. *Länsisuomen Työmieheissä* julkaistiin maaliskuussa hänen kirjoituksensa *Hetkinen Maksim Gorkin luona*, jossa kuvataan sitä miten kirjoittaja tapasi Gorkin Helsingissä. Vallankumouksellinen kirjailija ja aktivisti Maksim Gorki aloitti vuosia kestäneen ”maanpakonsa” Suomesta, missä hän oli juhlistu vieras, jolle järjestettiin kaksi iltajuhlaa Helsingissä, yksi sivistyneistöpiirien ja toinen työväestön toimesta. Jompaankumpaan näistä osallistui myös Fanny, pääsi puristamaan Gorkin kättä ja kuuli Gorkin hänelle osoittaman sanan ”toveri”, jonka hän kuvaili olevan ”se sana joka kohottaa hänet [naisen] ihmiseksi ihmisten joukkoon”. Vuosikymmenten päästä tehdyssä haastattelussa Davidson muisteli tapaamistaan Gorkin kanssa edelleen vaikuttuneena. Hän kertoo heidän vierailleen Eero Järnefeltin taidenäyttelyssä (ilmeisesti Ateneumissa), josta Gorki valitsi itselleen lukuisia teoksia.¹²³

Kevään edetessä Fanny kirjoitti *Kansan Lehteen* tekstin *Maallinen Autuus ja Taivaallinen Autuus*, joka pyörittelee sosialismin ideoita symbolisella tasolla. Kertomuksessa Maallinen Autuus sisuuntuu ihmisten uhrautuvaisuudesta Taivaallisen Autuuden edessä ja suunnittelee näyttävänsä ihmisille heidän ”oman voimansa” ja sen myötä itsekin menestyvänsä.¹²⁴ Tarinan voisi tulkinta kritiikiksi uskontoa, hurskastelua ja yhteiskunnallisista ongelmista piittaamattomuutta kohtaan. Vakavien

¹²⁰ KansA, Raoul Palmgrenin henkilöarkisto, BA 2, Fanny Sartoilta Raoul Palmgrenille 16.12.1955.

¹²¹ Haapala 2003, 170.

¹²² *Aamulehti* 10.2.1906; *Tampereen Sanomat* 14.2.1906; *Kansan Lehti* 24.2.1906.

¹²³ *Länsisuomen Työmies* 1.3.1906; Palmgren 1978, 129–133; Jokinen, *Tammerkoski* 1962:2.

¹²⁴ *Kansan Lehti* 4.4.1906.

aiheiden käsittely symbolisuuden kautta näyttää olleen Fannylle ominaista, sillä samaa tyyliä jatkaa kirjoitus *Mykkien saari*, joka ilmestyi kevätlehdessä nimeltä *Kahleet pois!*. Lehti, jonka toimittivat Mikko Uotinen ja Kössi Kaatra ja jonka tulojen mainittiin menevän ”puolueen kassaan”, sisälsi tekstejä myös muun muassa Kaatralta itseltään sekä Hilja Liinamaalta (eli Hilja Pärssiseltä) ja Yrjö Sirolalta. Fannyn teksti *Mykkien saari* on osoitettu naisten äänioikeusliikkeelle. Kertomus kuvaa nimettömällä saarella elävää mykkää ja onnetonta kansaa, jossa tuskan kasvaessa alkaa kyteä toivo ja halu puhekyvyn saamiseen. Kuvaus loppuu ylevään ennustukseen: ”Ja kohta soivat mykkien saarella uudet laulut. Sillä he ovat löytäneet vapahtajan: itsensä, ja tunnustaneet hänet.” Saaren puhumaton ja suruisa kansa ovat siis naiset, joiden heräämistä, järjestäytymistä ja taistelua äänensä kuuluviin saamiseksi Fanny näin kuvaa. Viimeinen lause paljastaa jälleen myös uskontokielteisen ajatusmallin: naisten vapahtajia ovat he itse, eivät ylhäältä käsin asetetut taivaalliset (miespuoliset) hallitsijat.¹²⁵

Yhteiskunnallinen kirjoittaminen jatkui loppuvuodesta 1906 Kaatran samana vuonna Yrjö Mäkelinin kanssa perustamassa, lyhytikäisessä *Oikeus*-lehdessä, johon Davidson kirjoitti jatkokertomuksen *Pikkuporvarillista ”kulttuuriharrastusta”*. Joulukuussa neliosaisena ilmestynyt kertomus ottaa pihteihinsä uskovaisen yhteisön (rovasti, ruustinna ja ompeluseuran naiset) kauhistuksen uusien tuulien, kuten naisylioppilaiden ja vapaa-ajattelijoiden edessä, rivien välistä sarkastisesti kommentoiden päivittelijöiden hurskastelua ja tekopyhyyttä – lopussa vielä paljastuu rovastilla olevan avioton lapsi.¹²⁶ 1.1.1907 ilmestyneeseen *Eteenpäin. Kalenteri Kansalle* -lehden neljänteen numeroon Fanny osallistui artikkelilla *Lapsenmurhista*, joka on poleeminen kirjoitus työläisnaisten ja aviottomien lasten asemasta sekä ajan siveyskäsityksistä. Se, että työläisnaiset surmasivat aviottomia lapsiaan useammin kuin muut äidit, johtui Fannyn mukaan ennen kaikkea siitä, että yhteiskunta kristillisen kirkon johdolla oli tehnyt kaikesta sukupuolielämään liittyvästä synnillisestä. Koska suvunjatkaminen oli silti väistämätöntä, oli kirkko säätänyt lakeja ja toimenpiteitä, kuten kasteen, avioliiton ja kirkottamisen, joiden avulla syntisyys voitiin väistää, ja toisaalta tuomita kaikki kirkollisen siunaamisen ulkopuolella tapahtunut lisääntyminen. Tilanne haavoitti Fannyn mielestä ja tilastojen valossa kaikkein kipeimmin juuri työläisnaisia, joilla ei ollut minkäänlaista turvaverkkoa aviottomasta lapsesta aiheutuvan häpeän ja taloudellisen ahdingon varalle. Tästä aiheutuva epätoivo johti toisinaan siihen, että oman lapsen surmaaminen tuntui heistä ainoalta tavalta selviytyä. Keskeisimmäksi muutokseksi tilanteen parantamiseksi Fanny tarjoaa (köyhälistön ”taloudellisen uudistustaistelun” ohella) siveellisyyden uudelleenkäsittelemistä: hän kannattaa kaksinaismoralismin

¹²⁵ *Kansan Lehti* 3.6.1906; *Kahleet pois!* 1906.

¹²⁶ *Oikeus* 3.–12.12.1906.

sijaan yhtäläistä vastuuta miehille ja naisille yhdessä luodusta uudesta elämästä. ”Luomistyötä” eli kaikkia lapsia tulisi pitää pyhinä ja keskenään samanarvoisina, eikä tuomita kirkon tai yhteiskunnan toimesta. Fanny käyttää melko ärhäkkääkin kieltä, hän puhuu kristillisen maailmankatsomuksen ”myrkyttävästä, löyhkäävästä opista” ja kirkon ”kuhmuisista kourista”. Hän ei kuitenkaan pilkkaa kristinuskoa sinänsä, vaan kirkkoa instituutiona, joka on lipunut kauas alkuperäisestä sanomastaan. Myös Kaatra antoi runojaan samaiseen kalenteriin, joka oli jo muutama vuosi aiemmin esitellyt hänet ”työväenliikkeen henkilönä”.¹²⁷ Viimeinen varsinaisesti tähän kirjoittamisenlajiin liittyvä julkaisu on vuodelta 1909, jolloin sekä Fanny että Kaatra osallistuivat ”jokaisen työläiskodin välttämättömään hankintaan”, joululehti *Punaseen Pohjolaan*: Fanny ”mieltäkiinnittävällä kuvauksella” *Joululahja*, Kaatra runoilla.¹²⁸ *Joululahja* on lyhyt kertomus köyhän työläiskodin joulusta, jonka keskiössä ovat lapset. Joululahjat on saatu lahjoituksena rouvasväenyhdistykseltä, ja pienen Yrjön pettymys on suuri, kun paketista paljastuu porvarislapsen pois heittämä, rikkinäinen leluhevonen.

Fanny kirjoitti kuitenkin edelleen myös muihin kuin työväenlauluteksteihin julkaisuihin. Tästä esimerkkinä käy osallistuminen runolla Turussa julkaistuun *Kevätkuulutus* -tilapäisjulkaisuun keväällä 1906. Lehden kuvataan ”soveltuvan myös Snellman-julkaisuksi”: lehteen painettiin Snellmanin muotokuva ja kirjoitus hänen merkityksestään. Lehteen osallistuneet kirjoittajat, mm. Ilmari Calamnius (Kianto), Irene Mendelin, Väinö Kataja ja Kyösti Larsson (Larin-Kyösti) nuorsuomalaisuudestaan huolimatta siis tuskin kielsivät Snellmanin merkitystä kulttuurin edistäjänä ja suomalaistajana.¹²⁹ Sosialistisävytteisestä kirjoittamisesta poikkeaa myös joulun kynnyksellä *Rauman Lehdessä* ilmestynyt kirjoitus *Kotona*,¹³⁰ joka käsittelee vanhojen esineiden ja kalusteiden koristaman lapsuudenkodin ja vanhojen asioiden kunnioittamisen merkitystä, sitä miten ilman entisen arvostamista eivät uudet muodot voi kehittyä. Fanny ei vaikuta olleen selkeästi vakaumuksellinen sosialisti, vaan ennemmin kiinnostunut tarttumaan tiettyihin tärkeiksi kokemiinsa epäkohtiin, pääasiassa naisten asemaan ja muka-kristilliseen hurskasteluun. Moninaisissa julkaisuissa esiintymisen taustalla saattoivat myös olla hänen kirjalliset kunnianhimonsa ja kenties halu tienata omaa rahaa, eikä hän luultavasti kokenut mahdollista poliittista ristiriitaa vakavana.

¹²⁷ Palmgren 1966, 316; *Eteenpäin. Kalenteri Kansalle* no 4, 1.1.1907, 71–79. Fanny viittaa *Lapsenmurhista*-tekstiin kirjeessään Palmgrenille 1955: ”Kun porvarinaisten taholla siihen aikaan harrastettiin aviottomien lasten asemaa, muistelen kirjoittaneeni joskus *Työläisnaiseen* tästä (tai saattoihan se olla tuo [*Nuorten*] *Airutkin*).” KansA, 5 Raoul Palmgrenin yksityisarkisto, BA 2, Fanny Sartoilta Raoul Palmgrenille 16.12.1955. Julkaisun nimen unohtaminen on ymmärrettävää, mutta kiinnostavaa on se, että Fannyn sanoista voisi päätellä itse tekstin olevan porvarisnaisten yleisen mielipiteen ilmausta, vaikka se on selvästi porvarillisia ja perinteisiä arvoja kritisoiva.

¹²⁸ *Kansan Tahto* 15.12.1909.

¹²⁹ *Pohjois-Savo* 6.4.1906, Luukanen 1994, 23.

¹³⁰ *Rauman Lehti* 22.12.1906.

Kaatrankaan tuotanto ei ollut tänä aikana puhtaasti työväen taistelun kuvausta: sekä Kaatrasta kirjoittanut Armas Äikiä että Raoul Palmgren kiinnittävät huomiota yhteen Kaatran 1906 julkaisemista runokokoelmista, aiemmin mainittuun *Kyttään*, joka sisältää useita romanttisia runoja ja lauluja, mm. 18 sonettia.¹³¹ *Kytän* soneteissa ja lauluissa on joitakin toistuvia teemoja, ja etenkin rakkautta kuvaavissa käsitellään usein kaipausta ja erossa olemista, vaikeuksien ja riemun kontrastia, sekä halua yhtäältä sitoutua ja toisaalta antaa rakastetun olla vapaa. Kuvatun naisen elementteinä ovat milloin tuli, eläväisyys ja tuimuus, milloin puolestaan puhtaus, ylevyys ja keijukaismaisuus. Myös naisen ylemmyys puhuvaan mieheen nähden tulee monessa kohdin esiin: Kaatra runoilee mm. ”mieron miehestä ja prinsessasta”, ja siitä miten suhde olisi naiselle suurempi uhraus. Runojen maailma ei tietenkään ole verrattavissa yksi yhteen todellisuuden kanssa, mutta soneteissa on paljon kohtia, jotka kutkuttavat miettimään niiden innoitusta tosielämässä. Fannyn ja Kössin erilaiset taustat ja elämäntilanteet, kenties lähipiirin nuiva suhtautuminen romanssiin sekä mahdollisesti vaikeus järjestää kohtaamisia tulivat itselleni mieleen kokoelmaa lukiessani.

Äikiä näkee vaikutteita *Kyttä*-kokoelman runoihin tulleen pääasiassa ranskalaisesta runoudesta, kuten Charles Baudelairelta ja Arthur Rimbaudilta, mutta myös saksalaiselta Heinrich Heineltä, kun taas Palmgren mieltää keskeiset vaikuttajiksi Eino Leinon ja Bertel Gripenbergin.¹³² Kaatraa pidettiinkin uransa alkuvaiheessa yksilöllisenä uusromantikkona, ”Tampereen Eino Leinona”.¹³³ Itse tulkitsen Fannyn teksteistä löytyvän niin ikään viitteitä edellä mainittuihin innoittajiin, joiden teoksia epäilemättä luettiin nuorten taiteilijoiden parissa laajasti. Palmgrenille toimittamassaan tiedonannossa Fanny listasi Kaatran lempikirjailijoita (Honoré de Balzac, Anatole France, August Strindberg, Aleksis Kivi ja Shakespeare),¹³⁴ jotka mahdollisesti olivat yhteisiäkin suosikkeja. Eriävistä poliittisista katsantokannoista huolimatta rakkaus kirjallisuuteen, runouteen ja teatteritaiteeseen näyttää yhdistäneen Fannya ja Kaatraa. Palmgrenin mukaan on ilmeistä, että Kaatra ”ei ollut mikään kovaksikeitetty, fanaattinen taistelijaluonne, vaan pohjimmiltaan taiteilijasielu ja intellektuelli”¹³⁵ – eli siinä samankaltainen kuin Fanny. Fanny kommentoi suhteen perustaa myöhemmin myös korostamalla suhtautuvansa kaikkiin ennen muuta yksilöinä ja persoonallisuuksina,¹³⁶ mikä saa pariskunnan välisen epäsuhdan näyttämään pienemmältä.

¹³¹ Palmgren 1966, 131; Äikiä 1962, 42, 44.

¹³² Äikiä 1962, 44; Palmgren 1966, 331.

¹³³ Launis 2009, 81.

¹³⁴ Palmgren 1966, 544 viite 344.

¹³⁵ Palmgren 1966, 332.

¹³⁶ KansA, 5 Raoul Palmgrenin henkilöarkisto BA 2, Fanny Sartilta Raoul Palmgrenille 16.12.1955.

Kaikki tämä johti vuosien 1906 ja 1907 vaihteessa kihlausilmoitukseen, jonka julkaisi ainakin viisi sanomalehteä, viimeisenä Hämeen voima 3.1.1907: ”Tosipa tuli. Kihloihin ovat menneet kirjailijatar, neiti Fanny Davidson ja toimittaja Kössi Kaatra.” On kuitenkin silmiinpistävää, etten ole löytänyt Fannysta mainintaa yhdenkään Kaatraa käsittelevän teoksen varsinaisessa tekstissä. Fanny on varsinkin Palmgrenille antanut tietoja Kaatran vaiheista, mutta heidän suhdettaan sinänsä ei käsitellä, eikä se ole kummoinenkaan osa Palmgrenin tulkintaa *Kytästä*. Hänen mielestään keskeisempiä ovat julkaisuajankohtaan liittyvät muut seikat, kuten puolueskismat ja Kaatran hetkellinen väsyminen politiikkaan. On myös mahdollista, että Fanny on itse vaikuttanut tähän ja toivonut kirjeissään ettei Palmgren käsitelisi heidän suhdettaan teoksessa, mutta sitä emme saa tietää, koska kirjeenvaihdosta on säilynyt vain yksi varsinainen tiedonantokirje. Syytä sille, ettei Fannyn ja Kaatran suhde koskaan johtanut avioliittoon ei myöskään ole tiedossa, mutta kuten tulevasta näemme, suhde silti kesti vuosikausia jossakin muodossa.¹³⁷

Tutkimusprosessini alussa etsin vastauksia Fannyn ”poliittiseen vaiheeseen” porvarisocialismin käsitteestä, jota käsittelevät Kukku Melkas ja muut kirjoittajat teoksessa *Läpikulkuihmisiä. Muotoiluja kansallisuudesta ja sivistyksestä 1900-luvun alun Suomessa*. Vuosisadanvaihteen suomalaisen yhteiskunnan jako kansaan ja sivistyneistöön on perinteisesti nähty staattisena. Tämän rakenteen murrosta on selitetty sivistyneistön pettymyksellä siihen, että sen aiemmin ihailema kansa vastoin ”hiljaisen ja nöyrän” rooliaan alkoi vaatia oikeuksiaan ja yksilöityä. Melkaksen ja kumppaneiden uudempi tutkimus on kuitenkin tuonut lisäväriä tähän kuvaan ja osoittanut, että sosiaalinen liikkuvuus eri luokkien välillä oli ennemminkin luonteenomaista kuin poikkeuksellista 1900-luvun alun Suomessa. Heidän mukaansa taiteellinen ammatti avasi paitsi työläisväestölle, myös sivistyneistölle yhden keinon kokeilla erilaisia sosiaalisia asemia ja rooleja, ja syntyi myös ns. sivistyneistösosialisteja.¹³⁸

Fannyn voisi ajatella olleen eräänlainen sivistyneistösosialisti, sillä hän tuli melko hyvätuloisesta perheestä, oli saanut korkean koulutuksen ja toteutti kiinnostustaan socialistisiin ajatuksiin juuri taiteellisen ilmaisun, hänen tapauksessaan kirjoittamisen ja lausumisen kautta. Kuten aiemmin totesin, loppujen lopuksi Fannyn sosialismi ei ollut erityisen kiihkeää: julkaistuista teksteistä vain muutama on todella aatteellisesti värittynyt, sillä esimerkiksi Maksim Gorkia juhli myös

¹³⁷ *Nya Pressen* 28.12.1906; *Wiipuri* 30.12.1906; *Pohjois-Savo* 31.12.1906; *Åbo Underrättelser* 2.1.1907; *Hämeen Voima* 3.1.1907; Palmgren 1966, 331, 543; Äikiä 1962, 42; KansA, Raoul Palmgrenin henkilöarkisto, BA 2, Fanny Sartolta Raoul Palmgrenille 16.12.1955, suhteen jatkumisesta myöhemmin tässä tutkielmassa.

¹³⁸ Melkas et al. 2009, 6–7.

sivistyneistö,¹³⁹ ja naisten äänioikeustaisteluun osallistuivat, joskin eriytyneissä leireissään, sekä työläis- että porvarinasisaliikkeit.¹⁴⁰ Fannyn ”punainen kausi” ei myöskään jatkunut kovin pitkään, ja se näyttää saaneen kipinänsä tuttavuudesta Kaatran kanssa, ei niinkään vahvasta heräämisestä uuteen vakaumukseen. Myöhemmin, 1919 ja 1955 kirjoittamissaan kirjeissä hän sanoutuu täysin irti siitä, että hänen toimissaan tai intresseissään olisi koskaan ollut mitään poliittista. Tämän taustalla vaikuttavat toki muutkin tekijät, mutta Fanny käyttää kuitenkin sivukaupalla paperia vakuuttaakseen ettei hänellä ole mitään tekemistä politiikan kanssa – muuta kuin tuttavuus Kaatraan.¹⁴¹ En halua laittaa hänen sosialistisävytteistä kauttaan täysin sen piikkiin, että rakastettu inspiroi häntä ja hän halusi miellyttää tätä, vaan ennemmin huomioda, ettei tämä vaihe lopulta kuitenkaan ollut hänen koko elämänsä ja tuotantonsa kaarta katsellen se kaikkein merkittävin. Palaan suhteen merkityksen ja Fannyn kirjoittamisen pohdintaan myöhempien vuosikymmenten kohdalla.

Riskaabeleja Viettejä

Vuosi 1907 oli julkaisemisen saralla hivenen edellistä hiljaisempi, kenties sen vuoksi että Fanny valmisteli toista suurempaa teostaan, joka julkaistiin seuraavana vuonna. Täysin hän ei kuitenkaan jättäytynyt muustakaan kirjoitustyöstä, sillä kevättalvella 1907 julkaistiin *Tampereen Sanomissa* hänen jatkokertomuksensa *Hämäräkeskusteluja* ja kesäkuussa *Aamulehdessä* kirjoitus *Tampereen ensimmäinen tehdaslakko (Pikakuva vanhoilta ajoilta)*, sillä lakosta oli kulunut 40 vuotta. Saman vuoden aikana julkaistiin myös Davidsonin suomentama, ruotsalaisen kirjailijan Gustaf af Geijerstamin teos *Eksyksissä (Vilse i lifvet, 1897)*. Teos ilmestyi ensimmäisenä osana Kössi Kaatran ”Markan kirjasto” -sarjaa – Kaatra oli aikojen ja toimeentulon vaikeutuessa ostanut velkaantuneen Hämeen kirjakaupan Tampereella ja julkaisi sen puitteissa laadukasta käännöskirjallisuutta.¹⁴² Varmaa tietoa siitä, milloin Fannyn ura teatteriarvostelijana todella alkoi en ole löytänyt, mutta omien sanojensa mukaan hän toimi Tampereen Sanomien taideosaston vakinaisena hoitajana joskus kihlauksen julkistamisen jälkeen. Rajala mainitsee Fannyn kirjoittamia arvosteluja ainakin syksystä 1908 alkaen, joten oletettavasti hän alkoi näihin aikoihin niitä tosissaan tehdä. *Tampereen Sanomissa* Tampereen Työväen Teatterin (tästä eteenpäin TTT) ”klassikkosyksen” näytelmistä arvionsa saivat siis Shakespearen *Iloiset Windsorin rouvat*, Bernard Shaw’n *Sankareita* ja Hermann Sudermannin

¹³⁹ Palmgren 1978, 129.

¹⁴⁰ Sulkunen 2008, 86.

¹⁴¹ SKS KIA Fanny Davidsonilta Kyösti Wilkunalle 10.2.1919.

¹⁴² *Tampereen Sanomat* 21.2.1907 ja 20.3.1907; *Aamulehti* 23.6.1907; Palmgren 1966, 332; Hirvonen 1993, 132.

Kivi kiven alla. Lisäksi hän kirjoitti samaan lehteen ”pitkän ja loistavan luonnehdinnan” Työväen Teatterin johtajasta Tilda Vuoresta.¹⁴³

Fannyn toinen laajempi teos, *Viettejä*, julkaistiin loppuvuodesta 1908 Vihtori Kososen kustantamana, ja sitä markkinoitiin kustantajan joulukirjalistassa muun muassa Jalmari Finnen, Eino Leinon, L. Onervan ja Ilmari Kiannon joukossa. *Viettejä*, jota kustantaja kuvailee lastukokoelmaksi, koostuu 15 lyhyestä tekstistä. Enimmäkseen tekstit jakautuvat symbolisiin kertomuksiin jostakin suuremmasta teemasta sekä naturalistishenkisiin, rankkoihinkin tarinoihin, mutta mukana on myös joitakin poikkeuksia tästä säännöstä. Teoksen nimen mukaan suurimmassa osassa tekstejä kantavat ajatukset liittyvät sukupuoli-vietin ja kaksinaismoralismin kuvaamiseen, mutta joissakin teemoihin lukeutuvat myös uskonto ja siihen liittyvä hurskastelu.

Eniten *Vieteissä* tulee esille mielestäni juuri kaksinaismoralismi ja prostituutio, joiden toisiaan ruokkiva yhdistelmä oli ajan naisasialiikkeelle yksi keskeisimmistä ratkaisua odottavista ongelmista. ”Ohjesääntöisessä haureudessa”¹⁴⁴ kiteytyi naisen alistettu asema kaksinkertaisesti: naisen sukupuoliset palvelukset olivat ostotavaraa ja niiden myyminen monelle köyhälle naiselle viimeinen, terveyden maksava mahdollisuus elantoon. Toisaalta palvelusten käyttäminen oli sallittua miehille siinä missä kunniallisilta naisilta vaadittiin ehdotonta siveyttä, etenkin ennen avioliittoa.¹⁴⁵ Fannyn tapa kirjoittaa prostituutiosta ja prostituoiduista on monitasoinen ja ajastaan tietyssä mielessä poikkeava: *Vieteissä* maksulliset naiset näyttäytyvät uhmakkaina ja voittoisinakin. Kertomuksessa nimeltä *Siveellisyssaarna* prostituoitu viettelee hänelle saarnaamaan tulleen nuoren papin ja toisessa, *Kunniassa*, bordellin arvovaltaisnainen surmaa itsensä veitsellä kansanjoukon edessä väistääkseen suudelman mieheltä jota inhoaa. Tämä voidaan tulkita sarkastiseksi kuvaukseksi naisen itsemääräämisoikeuden rajoista, tai liittää koko teoksen korostetun dekadenttiin vireeseen. *Siveellisyssaarnassa*, samoin kuin kertomuksessa *Rippileivät*, tulee esiin myös mainitsemani uskontokritiikki. *Rippileivissä* pienet lapset leikkivät öyläteillä tietämättä mitä ne ovat, mistä hyvästä perheen vanha palvelija haluaisi leikata heidän kätensä irti.

¹⁴³ KansA, Raoul Palmgrenin henkilöarkisto, BA 2, Fanny Sartoilta Raoul Palmgrenille 16.12.1955; Rajala 1991, 190, 200, 202. Tilda Vuori (1869–1922) oli suomalainen näyttelijä ja ohjaaja, joka johti Tampereen Työväen Teatteria 1906–1917.

¹⁴⁴ Prostituutio oli ohjesäännöllä laillista 1908 asti, mikä perustui siihen, että prostituoituja kontrolloitiin terveystarkastuksilla, joista saatuja ”terveen papereita” pidettiin käytännössä seksin myymisen lupakirjoina. Vuoden 1908 lakimuutoksen jälkeen vaihtui oikeastaan vain kontrolloija, poliisista terveysviranomaiseen. Häkkinen 1995, 165–166; Nieminen & Parhi-Riikola 2004/2005 http://www.tiede.fi/artikkeli/89/prostituutio_peilaa_aikaansa (luettu 17.4.2011).

¹⁴⁵ Nevala 1989, 206.

Oman taustansa *Viettien* tulkintaan tuo etenkin 1880-luvulta eteenpäin käyty kiivas keskustelu sukupuolimoraalista. Suurimpia mielipideleirejä oli kolme: voimassa olevaa järjestelmää puolustivat ne, joiden mielestä miehen sukupuolivietti on niin vahva, että hänen täytyy sitä voida esiaviolisilla ja prostituutiosuhteilla toteuttaa. Kunniallisilla naisilla tällaista viettiä ei katsottu olevan, minkä vuoksi heiltä olikin aiheellista vaatia ehdotonta siveyttä papin aameneen asti sekä yksiavioisuutta sen jälkeen. Miehistä vapauden kannattajiin lukeutuivat muun muassa August Strindberg, Bjørnstjerne Bjørnson ja Fannynkin suomentama Gustaf af Geijerstam. Tätä kantaa vastusti Suomessa etupäässä Minna Canthiin henkilöitynyt liike, joka vaati yhtäläistä sukupuolimoraalia ja pidättäytymistä molemmilta sukupuolilta. Canth kritisoi paitsi himojensa vietävinä olevia miehiä, myös naisia, jotka hiljaa hyväksyivät järjestelmän, ja tarjosi ratkaisuksi mahdollisimman aikaisin solmittuja avioliittoja. Canthin teoksissa naisillakin tunnustetaan olevan sukupuolivietti, mutta he yleensä ovat viettelyn tai painostuksen uhreja ja sortuvat suhteidensa seurauksena onnettomuuteen. Kolmas leiri oli Suomessa vähiten edustettu, ja se kannatti vapaata rakkautta, molempien sukupuolten viettien tunnustamista ja niiden suhteellisen vapaata toteuttamista. Pohjoismaissa tämän kannan tunnetuin puolestapuhuja oli tanskalainen Georg Brandes, joka oli vieraillut Suomessa samana vuonna kuin miesten vapautta puolustanut af Geijerstam. Brandesin mielestä muiden moraali oli vanhentunutta, ja hänen kannattamiensa ajatusten mukaan prostituutio katoaisi itsestään jos seksuaalinen vapaus toteutuisi.¹⁴⁶

Fannyn *Viettejä* voisi nähdä tietynlaisena kannanottona tähän keskusteluun, tosin sen esittämä kanta pakenee yksiselitteisyyttä ja määrittelyä. Kertomuksissa esiintyvät ”epäilyttävissä” tilanteissa niin miehet kuin naisetkin, sekä prostituoidut että perheenäidit, niin taiteilijat kuin papit. Hän on kenties halunnut ilmaista näkemyksensä siitä, ettei yksi ihmisryhmä ole vieteistään vapaampi kuin toinen. Hän myös monessa kohdin saa huomion kiinnittymään enemmän johonkin muuhun kuin itse kuvailtuun ”paheeseen”, esimerkiksi sitä kummastelevaan lapseen. Fanny ei teksteillään silti niinkään pyri toimimaan moraalinvartijana suuntaan tai toiseen, kuin provosoimaan ja ravistelemaan, jättämään lukijan pohtimaan omaa mielipidettään. 1907 julkaistussa *Lapsenmurhista*-tekstissä tosin käy ilmi Fannyn ”uudessa siveellisyysopissaan” kannattaneen yhtäläisiä velvollisuuksia miehille ja naisille, kaksinaismoralismista ja kirkon kuristaviin sääntöihin perustuvista käytännöistä luopumista.¹⁴⁷ Näillä eväillä ei kuitenkaan voida päätellä, kuuluiko hän Canthin vai Brandesin ”leiriin”: näyttää enemmän siltä että hän asettui niiden välille, esittämään kysymyksiä.

¹⁴⁶ Nevala 1989, 236–237, 239; Huhtala 1989, 250; Faderman 1981, 148–152.

¹⁴⁷ *Eteenpäin. Kalenteri Kansalle* no 4, 1.1.1907, 71–79.

Tällaiseen tulkintaan eivät kuitenkaan päätyneet *Viettien* arvostelijat. Teoksen saama palaute sai *Hengettären* kritiikit näyttämään ylistyslauluilta. Löysin Vieteistä vain kaksi varsinaista arvostelua, joista molemmissa teos murskattiin lähes täydellisesti ja Fannyn kirjalliset kyvyt kyseenalaistettiin. Joulukuussa 1908 *Helsingin Sanomien* läpeensä negatiivisessa arvostelussaan Eero Kilpi¹⁴⁸ vaikuttaa ottaneen teoksen melko kirjaimellisesti: hän on käsittänyt kirjoittajan halunneen ”kuvata fyysillisten viettien jumalallista voimaa”, mutta astuneen tässä täysin harhaan. Kilpi ei siis ole löytänyt *Viettien* teksteistä muuta kuin ”luonnottomia, sairaaloisia, iljettäviä”, ”tervatulla tylsällä puupalikalla piirrettyjä rivoja kuvia”. Kilpi myös vertaa Fannya tämän ikätoveriin Maria Hagggrén-Jotuniin: hän sanoo huomaavansa Fannyn halunneen kulkea ”Jotunin viitoittamaa tietä”, mutta että tätä ”tahtoa” ei ole ollut kyky kannattamassa”.¹⁴⁹ Jotunilta olikin 1908 mennessä ilmestynyt kaksi novellikokoelmaa, joiden tyyliin kuuluivat tiiviit ja keskitetyt tuokiokuvat. Näistä etenkin toinen oli saanut osakseen myös paheksuntaa tavastaan kuvata avoimesti naisen eroottisuutta. Yhteys Jotunin ja Fannyn välillä on siis perusteltu, mutta mielestäni *Vieteistä* puuttuu tietynlainen ohjelmallisuus ja keskittyneisyys esimerkiksi juuri naiseuden kuvaamiseen, joka näkyy Jotunin nuoruudenteoksissa.¹⁵⁰

Joitakin päiviä Kilven kritiikkiä myöhemmin ilmestyneessä arvostelussa *Tampereen Sanomien* nimimerkki -rtt- näkee vain vähän hyvää *Viettejä*-teoksessa. Hän tulkitsee sen syntymisen olleen seurausta nuoruuden uhmakkuudesta ja ”vapaus-snobismista”, ajatuksesta että ”kirjailijain oli muka oikeus oppia tuntemaan kaikki inhimillinen ja sitä kuvata” – josta arvostelija itse on toki jo kasvanut ohi. Hän sanoo uhmakkuuden kuitenkin menneen ohi maalinsa, ja toivoo, ettei teos päädy nuorison käsiin, sillä sen kuvaukset sukupuolivietistä ovat ”kiusalliset lukea”. Joidenkin kertomusten alkuja arvostelija kiittää ”sievästi ja somasti kerrotuiksi” mutta loppujen sanoo menneen liiallisuuksiin, ja muutamaa, kokoelman vähiten provosoivaa tekstiä hän pitää suhteellisen luontevina. Hän myös tunnustaa että ainakin yksi symbolinen kuvaus on hänelle käsittämätön ja huomauttaa joidenkin sanojen muodosta. Loppukaneetiksi kirjoittaja latelee: ”Elämä ei ole konstikasta, kun sitä tahtoo tehdä konstikkaasti, niin se kosta. Yksinkertaisuus ja koruttomuus on sittenkin kirjailijalle turvallisin ojennusnuora.”¹⁵¹

Edellä käsitellyn arvostelijan nimimerkkiin liittyy eräs kummallisuus: Rajalan mukaan Fanny on itse käyttänyt samaa, tulevaan uuteen Sarto-sukunimeensä pohjautuvaa nimimerkkiä -rtt- *Tampereen*

¹⁴⁸ Eero Kilpi (1882–1954) oli kirjailija Volter Kilven veli, helsinkiläinen Kansallisteatterin näyttelijä ja Näyttelijäliiton puheenjohtaja.

¹⁴⁹ *Helsingin Sanomat* 17.12.1908.

¹⁵⁰ Vapaavuori 1989, 303–305.

¹⁵¹ *Tampereen Sanomat* 22.12.1908.

Sanomissa jo 1908 eräässä teatteriarvostelussaan. ”Kirjailijana ja lausujana debytoinut Fanny Davidson oli porvarillistunut ja käytti arvostelijana uuden sukunimensä Sartto keskimmäisiä kirjaimia”, toteaa Rajala.¹⁵² Mistään ei tosin käy ilmi, mihin Rajala perustaa käsityksensä siitä, että kyseisen nimimerkki kuuluu nimenomaan Fannylle. Nimimerkin kirjoituksia löytyy *Tampereen Sanomista* jo ainakin 1906 alkaen, ja niiden joukossa on kirja- ja teatteriarvosteluja sekä lausuntaillan ja Kaatran toimittaman ”Markan kirjaston” suositteluja, eli juuri sellaisia tekstejä joita Fannyn voisi ajatella kirjoittaneen. Mukana on myös -rtt:n ja nimimerkki J. A. P.:n (kyseessä lienee J. A. Pärnänen, Tampereen Työväenopiston johtaja¹⁵³) välillä käyty, useassa numerossa jatkunut keskustelu Tampereen teatterioloista, etenkin uuden teatteritalon rakentamiseen liittyen. Yhdessä tekstissä J. A. P. puhuu nimimerkistä ”-rtt- jonka takana piilee eräs innokas teatterin ystävä”. Kuitenkin juuri samainen -rtt- teilesi *Viettejä* samassa lehdessä samoihin aikoihin – olisi epäloogista että Fanny olisi itse haukkunut oman teoksensa, etenkin kun oli varmasti monien tiedossa kuka mainitun nimimerkin takana oli. Raoul Palmgrenille kirjoittamassaan kirjeessä Fanny myös mainitsee *Tampereen Sanomissa* käyttämäkseen nimimerkiksi Helena, mutta muista lähteistä selviää hänen kirjoittaneen myös ainakin nimimerkillä -r.¹⁵⁴ On myös mahdollista että yhden nimimerkin alla kirjoitti useampi eri henkilö, mutta tällainen keskinäinen teilaustapaus olisi silti outo. Nimimerkkiarvoitus jää valitettavasti toistaiseksi ratkaisematta.

Oli *Tampereen Sanomien* arvostelija sitten kuka tahansa, hänen mielipiteensä nuoruuden uhmakkuudesta on 31-vuotiaan kirjailijan suhteen hieman erikoinen, ja *Viettejä* on selkeästi kokeilevampi ja kunnianhimoisempi, osaksi aikuisempikin kokonaisuus kuin *Hengetär*. Teoksen voisi hengeltään sijoittaa jonnekin ranskalaisen dekadentin symbolismin ja esimerkiksi juuri Maria Jotunin sekä muiden ajan kirjoittajien esittämän yhteiskuntakritiikin välimaastoon. Tämä yhdistelmä ja sen saama ilmaisumuoto näyttää olleen liian outo aikalaisilleen. Vaikka Fanny on varmasti ottanut sen kanssa tietoisin riskin, teoksen teilaaminen mahdollisesti aiheutti suuria epäilyksen- ja pettymyksen tunteita. Näissä arvosteluissa saattaa piillä osasy sille, ettei Fanny julkaissut enää muita kaunokirjallisia teoksia.

¹⁵² Rajala 1991, 190. Muiden lähteiden mukaan Fanny otti Sartto-nimen käyttöön vasta 1935.

¹⁵³ Rajala 1991, 304.

¹⁵⁴ Nimimerkki -rtt- esiintyy ainakin seuraavissa: *Tampereen Sanomat* 28.11.1906, 26.11.1907, 18.1. ja 13.10.1908; J. A. P.:n lainaus *Tampereen Sanomat* 23.11.1907; KansA, Raoul Palmgrenin henkilöarkisto, BA 2, Fanny Sartilta Raoul Palmgrenille 16.12.1955; Tompuri 1942, 371.

Pöytälaatikon antimia

Fannyn yksityisarkistossa säilyneet käsikirjoitukset todistavat kuitenkin siitä, ettei häneltä synty kaunokirjallista tekstiä julkaisujen ulkopuolellakin. Näitä viittä kapeille, pitkille paperiliuskoille kirjoitettua käsikirjoitusta ei ole päivätty, joten ei ole varmuutta niiden kirjoittamisajasta. Tekstien sävystä ja aiheamaailmasta päätellen olettaisin niiden kuitenkin olevan 1900-luvun ensimmäiseltä vuosikymmeneltä, jolloin Fanny oli muutenkin aktiivisempi tällaisen kirjoittamisen alueella. Myös käsialan, paperin ja kirjoitustyylin perusteella kirjoitukset näyttävät olevan samoilta ajoilta, ja käsittelen ne tässä, koska 1910-luvulle siirryttäessä Fanny alkoi jo keskittyä toisenlaisiin kirjoittamistöihin.

Ensimmäinen teksti on nimeämätön käsikirjoitus traagiseen rakkaustarinaan, joiden osapuolina ovat mestarintytär Ellevi Packalèn ja kisälli Harald Aarni. Käsikirjoituksesta puuttuu ainakin kahdeksan liuskaa ja mahdollisesti lopusta vielä lisää, joten tarinan kulkua on vaikea täysin päätellä. Kertomus vaikuttaa sellaiselta, jota Fanny on suunnitellut tarjoavansa johonkin lehteen tai kokoelmaan, mutta tekikö hän niin, jää kysymykseksi. Lukuisia liuskoja puuttuu myös kertomuksesta tuomarinrouva Oliiviasta, joka herää avioliittonsa henkiseen tyhjyyteen. Kertomuksesta on säilynyt vain liuskat 8–11, ja niissä käydään vuoropuhelua Oliivian ja hänen miehensä, tuomari Alfredin välillä. Mies kutsuu tuskastunutta vaimoaan sekä ”mammaksi” että ”lapseksi” ja ”pikkuseksi”, ja yrittää tyynnyttää tätä tarjoamalla lisää käyttörahaa. Oliivia yhtäältä haluaakin lypsää puolisolta lisää varoja omiin huveihinsa mutta on toisaalta loukkaantunut tarjouksesta. Oliivia suuttuu myös kun mies arvioi hänen saaneen ”emansipatsionin huumaa” päähänsä, ja sanoo ettei ole ”sellainen nainen, miesnainen” vaan ”taidesielu”, ”kodin ja yhteiskunnan kukka”. Oletettavasti kyseessä on ollut sarkastiseen sävyyn kirjoitettu kommentti sukupuolten perinteisistä rooleista suhteessa uusiin, esim. naisasialiikkeen tuomiin ajatuksiin, kuvattuna hämmentyneen avioparin kautta. Tämä ja toinen arkistoon sisältyvä käsikirjoitus nimeltä *Rouvia* vaikuttavat aihepiirinsä ja käsittelytapansa perusteella siltä että ne ovat olleet ehdolla *Vietteihin* tai lämmittelyä sitä varten. Jälkimmäinen on kirjoitettu osaksi vuoden 1907 seinäkalenterin kääntöpuolelle, mikä viittaa siihen että se on kirjoitettu mahdollisesti samoihin aikoihin kuin *Viettien* muut ”lastut”. *Rouvia* on dialogimuotoinen kertomus kahden naimisissa olevan naisen välillä. Naiset ovat lapsuudenystäviä, mutta edustavat huomattavan erilaisia arvomaailmoja: toinen on käytännöllinen, vanhoillinen ja siveellisyyttään vakuuttava (ei ajattele ”sellaisia rumia asioita”), toinen taas hiljattain avioitunut, vapaata rakkautta kannattava liberaali, joka ei halua lapsia mutta korostaa liittonsa aistillisuutta. Siveellinen rouva paheksuu ystävätärtään, joka toteaa

todellisuuden olevan likainen vaikka toinen haluaisikin pitää puhtaan ajatusmaailmansa siitä erossa.¹⁵⁵

Edellisten lisäksi on kaksi kokonaisempaa käsikirjoitusta, jotka puolestaan sisältävät keskenään samantapaisia piirteitä. Ensin on teksti nimeltä *Ritari* (otsikon alle Fanny on kirjoittanut ”skitsi” eli luonnos tai hahmotelma), jonka nimihahmo on feminiininen, itsevarmuuden puutettaan hienostelulla ja ylimielisyydellä peittelevä taidevalokuvaaja. ”Hän kulk[ee] kuin sulava sokuripala suussa ja kerska[a]”, ja selittää epäsuosiotaan naisten seurassa sillä, etteivät nämä ymmärrä hänen nerouttaan. ”Ritari” esitellään varakkaalle ja hyväntahtoiselle neidolle, jonka mies olettaa rakastuvan häneen ja alkavan hänen hyväntekijäkseen. Kun tyttö sen sijaan räjähtää nauramaan ehdotuksen edessä, ”ritari” suuttuu pahanpäiväisesti ja miettii keinoja tuhota tytön maine. Luonnos oletettavasti loppuu kesken, koska varsinainen loppuratkaisu jää kertomatta, tai sitten se on tarkoituksella jätetty ilmaan. Kertomuksessa on joitakin mahdollisesti itseironisia ja vähintäänkin sarkastisia lausahduksia, ja on vaikea päätellä millaiseen julkaisuun Fanny on sitä mahdollisesti miettinyt. Taitelijan työn ymmärtämisestä kertoja toteaa: ”Juuri sama virsi, jota ”taiteilijat” ja ”kirjailijat” aina valittelevat. Ikään kuin olisi maailman suurin onnettomuus, ett’ivät ihmiset ”ymmärrä”.” Tässä näkyy Fannylle kenties ominainen uhmakkuus ja usko omaan tekemiseen, siihen ettei aina tarvitse odottaa toisten ymmärrystä ja hyväksyntää ilmaisulleen. ”Ritaria” kuvaillaan muun muassa näin:

”Hän, niin ”unelmallinen”, niin ”hento”, niin ”suurta ja ylhäistä tavoitteleva”, niin... Herra nähköön, hänen ominaisuuksiinsa kuuluivat kaikki nuo yleiset, tyhjät fraasit, joita vuoden debyyttikirjat, esikoiskirjat, ovat tulvillaan, mutta joita kukaan lukija ei koskaan usko, heikkojen ja mitättömien päähenkilöitten teot kun eivät koskaan ole sopusoinnussa suurten sanojen kanssa.”

Jos teksti on kirjoitettu 1900-luvun alkupuolella, se peilaa erikoisesti Fannyn omaan esikoisteokseen *Hengettäreen*, jota, kuten todettua, kritisoitiin liiasta keskittymisestä päähenkilöiden sisäisen elämän, mielteiden ja tunteiden kuvaamiseen. Toisaalta kommentti saattaisi liittyä myös *Hengetärtä* omaan päiväkirjaansa pohjautuvaksi väittäneen Ain’Elisabeth Pennasen esikoisteokseen *Voimaihmissiä*, jonka päähenkilö on hyvin pitkälti juuri kuvaillun kaltainen.¹⁵⁶

Kautta *Ritarin* Fanny naureskelee itse itsensä taiteilijaksi määritelleen nuorukaisen kustannuksella; hahmo perustaa sivistyksensä muiden matkimiseen ja keskusteluista vaivihkaa kerättyihin tietoihin, paljastamatta koskaan omaa tietämättömyyttään. Oletettavasti lähinnä Fannya itseään on kuvaton

¹⁵⁵ TKA Fanny Davidsonin yksityisarkisto, III Käsikirjoitukset ja oma tuotanto, kotelo 1. Alleviivaus alkuperäistekstistä.

¹⁵⁶ TKA Fanny Davidsonin yksityisarkisto, III Käsikirjoitukset ja oma tuotanto, kotelo 1; Rajala 1991, 170.

tytön hahmo: koulutettu, varakas ja myötätuntoinen taiteenrakastaja, joka ei kuitenkaan ole höynäytettävissä. Tyttö säälii huonoissa varoissa riutuvaa, väärinymmärrettyä taiteilijaa, mutta samalla tämä kuitenkin huvittaa häntä dramaattisuudellaan ja tempauksillaan. Tulin ajatelleeksi Fannyn samastumista tytön hahmoon myös siksi, että toinen kokonaisempi käsikirjoitus on hyvin samalla tavalla suhtautuvan minäkertojan kuvaus kokemastaan säälistä ja sen seurauksista – tosin tässä kertoja ymmärtää säälin vahingollisuuden vasta usean huonon kokemuksen kautta. Kirjoituksen otsikko on yksinkertaisesti *Sääli*, ja siinä kertoja kuvaa kolmea tapausta joissa säälin kokeminen on johtanut harhateille. Kertoja on tarkka tekemään eron myötätunnon ja säälin välille: ”Myötätunto on astetta korkeampaa kuin sääli. ... Rikas säälii usein, mutta tuntee myötätuntoa tavattoman harvoin.” Hän sanoo olleensa valmis tekemään kaikkensa säälimiensä ihmisten eteen, sillä ”[n]iin hullunkuriseksi saattaa säälintunne kehittyä, niin rajattomaksi, niin typeräksi hyväntahtoisuudeksi.” Ensin kertojan luokse tuli ”maailman loukkaama ihminen”, jonka hän olisi halunnut nostaa niin korkealle, etteivät kenenkään loukkaukset tähän enää ylettäisi. Seuraavaksi tuli köyhä, jonka kaltaisia kertoja sanoo aina säälineensä koska hänellä itsellään ”on aina ollut hyvät päivät”. Sääli istutti häneen halun tulla köyhän kaltaiseksi, eikä hän heti ymmärtänyt köyhän puolestaan haluavan hänen avullaan rikkaaksi. Viimeisenä tuli epäonnistunut taiteilija, jonka kärsimää vääryyttä kertoja halusi lievittää kehumalla tätä jotta tämä saisi suurempaa suosiota. Lopulta kertoja oli kuitenkin ymmärtänyt taiteilijan olleen vain ”kiitoksen kipeä”, ja sen myötä hän on kironnut säälin. ”Sillä sääli on juuri se, joka liian herkkäin ja nenästävedettävään kustannuksella palvelee toisten huonoja pyyteitä ja on kaikillekin vain häpeäksi.”¹⁵⁷ On varottava tulkitsemasta kaunokirjallisia tekstejä liian kirjaimellisesti, mutta tekstin sävyssä kuuluu mielestäni jonkinlainen omakohtaisuuden kaiku. Kenties Fanny koki olevansa tai olleensa joissain paikoin liian sinisilmäinen ja ajautuneensa säälintunteessaan auttamaan toisia omalla kustannuksellaan, liian pitkälle – tai kenties hän oli todistanut tällaista lähipiirissään ja kirjoitti sen pohjalta.

Käsikirjoitusten lisäksi Fannyn yksityisarkistossa on jonkin verran hänen jälkeensä jääneitä painotuotteita, etenkin näytelmiä. Niistä suurin osa on vuosisadan vaihteen molemmilta puolilta (1894–1906) ja muutamia 1920- ja 30-luvuilta. Osa vanhimmista saattaa olla sellaisia joiden esittämiseen Fanny on itse päässyt osallistumaan tai jotka ovat muuten vain hänelle tärkeiksi käyneitä, uudemmissa monia hän lienee arvostellut. Myös kirjoja on jonkin verran arkistoitavaksi säilynyt, ja

¹⁵⁷ TKA Fanny Davidsonin yksityisarkisto, III Käsikirjoitukset ja oma tuotanto, kotelo 1. Alleviivaus alkuperäistekstistä.

niistä yllättävän monet ovat sosialistissävytteisiä tekstejä 1900-luvun alusta¹⁵⁸ – joissakin tosin sivuja ei ole ratkottu auki, joten ne tuskin ovat olleet kovassa käytössä. Useimmat niistä on omistanut Kösä Kaatra, mutta niitä ei jostain syystä ole liitetty Kaatran arkistonmuodostajan alle. Mukana on myös Fannylle kuuluneita laulukirjoja sekä kokoelma *Seitsemän runoa*, joiden kirjoittajan Severi Nymanin (myöh. Nuormaa) Fanny on saattanut tavatakin.¹⁵⁹

3. Myllerrysten keskellä, 1909–1919

Tyyntä myrskyn edellä, 1909–1917

Tämän ajanjakson keskeisimpiä asioita Fannyn elämässä lienevät omien töiden edistymisen lisäksi suhde Kaatraan, joka asui useita vuosia Teiskossa ja joutui sisällissodan tullen pakenemaan Oulun kautta Ruotsiin. Fannyn ja Kaatran yhteydenpito jatkui vielä tämänkin jälkeen, mutta se, samoin kuin Kaatran auttaminen aiemmin olivat aiheuttaa Fannylle poliittisia vaikeuksia. Näihin aikoihin Davidsonit myös muuttivat viimeisen kerran. Satamakatu 15:ssä sijainneen talon myymisen jälkeen he ostivat uuden kodin osoitteesta Puutarhakatu 40¹⁶⁰, ja asuivat siinä loppuikänsä. Fanny kertoo itse ehdottaneensa isälleen juuri tämän talon ostamista, koska sitä vastapäätä rakennettaisiin joskus tori. Heidän muuttonsa aikaan paikalla tosin oli pelkkä ”hevosplassi”, suurehko multakenttä jolla tehtiin hevoskauppoja ja jonka ympärillä viljeltiin perunaa. Fanny kertoo Pyynikintorin muutosvaiheita pakinassaan *Tammerkoskessa* vuonna 1954. Jo ennen kuin perhe asui sen laidalla, oli aukiosta tullut Fannylle tuttu paikka: siellä saattoi päästä karusellin kyytiin, ampumaradalle tai katsomaan erilaisten kiertävien seurueiden näytäntöjä. Erityisesti hänen mieleensä on jäänyt eräs ”oikein mannermaista tasoa oleva saksalainen sirkus” ja sen viehkeä leijonankesyttäjätär. Tori toimi pitkään myös urheilukenttänä ennen kuin sellaisia oli juurikaan muualla kaupungissa, ja talvella sille oli joskus voinut laskea jäädytettyä mäkeä pitkin Pyynikin näkötornilta. 1927 laadittiin uusi asemakaava ja toria alettiin määrätietoisesti kehittää. Davidsonit näkivät ikkunoistaan kun torille nousi bensiiniasema, asfaltoidut kadut ja sen ensimmäinen kivirakennus. Sotien välisenä aikana viljeltiin silti edelleen perunaa torin laitosten nurmikentillä. Davidsoineillakin oli kaupungilta vuokrattu perunasarka, jonka reunalla kahvitellessa saattoi kuvitella olevansa maaseudulla. Myöhemmin tori mukulakivettiin ja

¹⁵⁸ Esimerkiksi Yrjö Mäkelinin *Työväen waaliopas*, A. A. Issaieffin *Sosialismi ja kirstinusko*, Eugen Richterin *Sosiaalidemokraattisia tulevaisuudenkuvia* ja Anni Huotarin *Työläisnaiset hereille!*, TKA, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, V Painotuotteet, kotelo 3.

¹⁵⁹ TKA, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, V Painotuotteet; Severi Nyman, vuodesta 1906 Nuormaa, oli suomalainen runoilija, suomentaja ja toimittaja. Nyman johti Tampereen työväenopistoa vuosina 1899–1903 ja Yhdysvalloissa asumisen jälkeen hän oli toimittajana *Tampereen Sanomissa* 1905–1906 ja sen jälkeen mm. *Helsingin Sanomissa*, ja jossakin näissä toimituksissa hän on hyvinkin saattanut tutustua Fannyyn. *Seitsemän runoa* on julkaistu 1902.

¹⁶⁰ Ennen Davidsoineita Puutarhakatu 40:n oli omistanut ainakin (vuodesta 1893 alkaen) arkkitehti Wivi Lönnin äiti Mathilda Lönn, joka elätti itsensä talon vuokratuloilla. Wivi Lönnin raitti -esite, Tampereen kaupungin kulttuuripalvelut, kirj. Anna-Maija Tuunanen. http://www.tampere.fi/tiedostot/5AG6MLhgJ/wivi_lonn_raitti.pdf (luettu 18.4.2015).

rakennukset sekä liikenne lisääntyivät lopulta siinä määrin että toritoiminta kiellettiin. Sen sijaan linja-autojen asemapaikka, lukuisat liikehuoneistot ja muu hyörinä pitivät huolen siitä että kiireinen tunnelma säilyi. Fanny vertaakin kotitoriaan eurooppalaisiin suurkaupunkeihin: ”[e]räinä aikoina päivästä on mahdotonta – kuten Pariisissa tai Lontoossa, hm – päästä jonottamatta kadun yli”.¹⁶¹ Tavallaan Fanny saattoi omista ikkunoistaan katsella pienoiskoossa sitä suurta muutosta, jonka koko kaupunki koki hänen elinaikanaan.

Tiedot Fannyn lehtikirjoittamisesta 1910-luvun tienoilla ovat hajanaisia, mutta hänen teatterikriitikon uransa oli alkanut jo toden teolla, ja hän kirjoitti ainakin *Tampereen Sanomiin* ja *Helsingin Sanomiin*. 1909 Fanny arvosteli *Tampereen Sanomissa* ainakin TTT:n kevätkauden esitykset Hall Cainen *Ikkuisesta kaupungista*, Eino Leinon *Simo Hurtasta* ja Wilhelm Meyer-Försterin *Vanhasta Heidelbergistä*. Seuraavana vuonna hän teilsä TTT:n version Istvan Cecsyn *Salon ruususta*, operetista jota katsojat rakastivat ja kriitikot inhosivat. Fanny totesi että ”mitä enemmän yleisö haltioittuu ja taputtaa käsiään, sitä kauempana todellinen taide”. 1911 syyskuussa Fanny arvosteli Helsingin Sanomissa TTT:n Linnankosken *Simsonin ja Delilan*.¹⁶² Arvostelujen ohella Fanny osallistui teattereista käytävään keskusteluun tamperelaislehtien palstoilla, kun tarve vaati. Esimerkki tällaisesta tapauksesta oli TTT:n johtajan Tilda Vuoren puolustaminen polemiikissa, joka alkoi kun Tampereen Työväenopiston johtaja J. A. Pärnänen (nimimerkki J.A.P.) kirjoitti työväennäyttämöä vähättelevän tekstin *Tampereen Sanomiin*. Vuori itse vastasi tähän ja jokunen muukin kirjoittaja kommentoi juttua lehdistössä. Fanny sanoi sanansa *Tampereen Sanomissa*, samalla lehden muuta toimituskuntaa vastustaen (lehden toimituksen oma kommentti niin ikään pilkkasi Vuorta).¹⁶³

Toukokuussa 1910 Fanny esiintyi Suomalaisen Naisliiton kokouksessa, jossa hän piti puheen Bjørnstjerne Bjørnsonin¹⁶⁴ muistolle. Saman vuoden syksyllä hän on ottanut asiakseen tarjota ja suositella ”erään nuoren debytantin” runokokoelmaa kustannustoimittaja W. Söderströmille. Runoilijan nimeä ei asian tiimoilta käydyssä kirjeenvaihdossa mainita, mutta Fanny kehuu aloittelijan omintakeista sisältöä ja teknisiä taitoja runomitan käsittelyssä. Hän uskoo debytantilla olevan edellytykset kehittyä Gustaf Frödingin¹⁶⁵ kaltaiseksi realistiksi. Kustantaja on lukenut

¹⁶¹ Tammerkoski 1954:4.

¹⁶² Rajala 1991, 206–209, 224–225, 251. Ainakin *Tampereen Sanomien* kohdalla Rajala on nimennyt arvosteluita Fannylle niissä käytetyn nimimerkki -rtt:n perusteella, joten aiemmin käsitelty ristiriita huomioon ottaen täyttä varmuutta kirjoittajasta ei voida saada.

¹⁶³ Rajala 1991, 304–310.

¹⁶⁴ Bjørnstjerne Bjørnson (1832–1910) oli norjalainen Nobel-palkittu runoilija, kirjailija ja yhteiskunnallinen vaikuttaja. Kuten aiemmin mainitsin, Bjørnson osallistui aikansa moraalikeskusteluun miehisen vapauden kannattajana, mutta hän käsitteli naisasiaa ja yhteiskunnan epäkohtia muiltakin näkökanteilta esim. näytelmissään.

¹⁶⁵ Gustaf Fröding (1860–1911) oli ruotsalainen runoilija, kirjailija ja lehtimies.

käsikirjoituksen, mutta päätnyt hylkäämään sen, koska se ”tekee ... hutiloimistyön vaikutuksen”. Runoilija kaipaa kustantajan mielestä vielä kehittymistä, vaikka lahjakas onkin.¹⁶⁶ Muina kirjoitustöinään Fanny suomensi vuonna 1912 Jack Londonin teoksen *Erämaan ääni* (*The Call of the Wild*), jonka Isak Julinin kustannusliike julkaisi ”Neljäkymmenen pennin kirjaston” yhdeksäntenä osana.¹⁶⁷

Kaatra oli kirjakauppansa konkurssin jälkeen ollut hetken aikaa Oulu työväenteatterin johtajana, mutta palasi sieltä 1910 ja ryhtyi sekatavarakauppiaaksi Teiskoon Kuljun kylään. Palmgrenin mukaan (Fannyn tiedonantoon perustuen) Fanny ja Kössi olivat yhteydessä toisiinsa koko Kaatran Teiskon ajan, eli kevääseen 1917 asti.¹⁶⁸ Samana kesänä *Tampereen Sanomissa* julkaistun ilmoituksen mukaan Fanny osti Tollionmaan tilan Oriveden pitäjän Rajalahden kylästä, mikä on suhteellisen lähellä Teiskoa, joten on mahdollista että Fanny vietti aikaansa myös siellä ollakseen lähempänä Kaatraa. He tuskin ovat asuneet yhdessä, koska naimattoman pariskunnan yhteiselo ei ollut yleisesti hyväksyttävää, ja suhteesta oli juoruttu riittämiin jo sen alkaessa.¹⁶⁹ Yksi näkökulma tilanteeseen tulee Fannyn vuonna 1907 julkaisemasta, jo aiemmin mainitusta *Lapsenmurhista*-tekstistä. Kirjoituksessa on edellä käsiteltyjen teemojen lisäksi kiinnostavaa se, miten Fanny kyseenalaistaa vallitsevan käsityksen, jossa

”viheliäisinkin avioliitto, kun sen vain pappi on vihkinyt on yleisessä tietoisuudessa pyhä ja kunniallinen, kun taas parhaimmankin ja siveellisimmänkin, jota ei ole kirkon välityksellä solmittu, hurskas kristitty kauhistuen tuomitsee epäsideelliseksi. Mikä kammottava ristiriita ja mikä alennus!”¹⁷⁰

Näkemyksessä saattaa osaksi peilautua myös hänen ja Kaatran suhteeseen kohdistetut juorut, jotka ovat ehkä olleet hyvin ahdistavia, ja saaneet ainakin Fannyn pohtimaan millä perusteilla toiset suhteet olisivat toisia hyväksyttävämpiä.

¹⁶⁶ *Tampereen Sanomat* 26.5.1910; KA, WSOY:n arkisto, Kirjailijakirjeenvaihto D, Fanny Davidsonilta Werner Söderströmille 9.9.1910 ja WSOY:ltä Fanny Davidsonille 22.9.1910.

¹⁶⁷ Hirvonen 1993, 132.

¹⁶⁸ Palmgren 1966, 332, 543 (viite 343). Mainitussa viitteessä Palmgren viittaa tiedonlähteenään myös henkilöön nimeltä Jukka Pohjola, jonka mukaan Kaatra ja Fanny olisivat eläneet Teiskossa ”tosiasiassa avioliitossa”, mutta rohkenen epäillä väitteen paikkansapitävyyttä. Kyseistä tiedonantoa ei enää löydy Palmgrenin arkistosta, enkä ole löytänyt mitään muuta tähän viittaavaa mainintaa lähdemateriaaleistani.

¹⁶⁹ *Tampereen Sanomat* 1.6.1910; suhteeseen liittyvistä juoruista ks. s. 73; KansA, Raoul Palmgrenin yksityisarkisto, BA 2, Fanny Sartolta Raoul Palmgrenille 15.12.1955.

¹⁷⁰ *Eteenpäin. Kalenteri Kansalle* no 4, 1.1.1907, 75.

”Poliittisen vesikauhun aika”¹⁷¹, 1918–1919

Punaisten ja valkoisten välinen lyhyt mutta tuhoisa sota kesti tammikuun lopulta toukokuulle,¹⁷² ja se erotti lopulta myös Fannyn ja Kaatran. He olivat muodollisesti vastakkaisilla puolilla sota-asetelmaa, mutta käytännössä enemmän olosuhteiden armoille jääneitä rakastavaisia kuin toistensa vihollisia. Kaatra piileskeli talven ajan Oulussa myötämielisten punaisten ullakoilla, ja pääsi keväällä pakenemaan Ruotsiin. Fannyn mukaan hän itse hankki Kaatralle ”rahaa ja viejät”,¹⁷³ mutta paon yksityiskohtia ei selosteta missään Kaatraan liittyvässä tekstissä jonka olen saanut käsiini. Fannyn yksityisarkistossa yhtenä arkistonmuodostajana on myös Kössi Kaatra, mikä johtuu luultavasti siitä että Fannyn haltuun jäi Kaatran tavaroita tämän paetessa sisällissodan edellä. Suurin osa Kaatran arkiston sisällöstä on hänelle kuuluneita lehtiä ja kirjoja, sekä julkaisuja joiden teossa hän on ollut mukana. Arkistossa on lisäksi joitakin Kaatralle tulleita postikortteja, hänen omistamansa kirjakaupan tilauskortteja, sekä kappale Kaatran runokokoelma *Kyttää*. Kirja näyttää tosin kuuluneen Fannylle, koska sen sisäsivulle on mustekynällä kirjoitettu ”Fannylle sydämellisesti Kössiltä 29.XI.1906”.¹⁷⁴

Sodan tapahtumat ja sen jälkeinen pitkään vallinnut tulehtunut ilmapiiri vaikuttivat paitsi arkielämään, myös Fannyn kirjoittamistoihin. *Tampereen Sanomien* oma kirjapaino tuhoutui tykistötulessa, minkä jälkeen lehteä painettiin jonkin aikaa takavarikoidussa *Kansan Lehden* painossa, kunnes se lakkautettiin kokonaan vuoteen 1920 asti. Sotavuoden lopulla, marras- ja joulukuussa Fanny kirjoitti kuitenkin kolme teatteriarvostelua *Helsingin Sanomiin*, ja 1919 niiden määrä oli jo viisitoista. Lisäksi Fanny muisteli myöhemmin kirjoittaneensa vuonna 1918 *Naisten Ääni* -lehteen ensimmäisen julkisen esittelyn rouva Kaisa Kalliosta.¹⁷⁵

Sotaa seuranneista tapahtumista muodostuu kuva Fannyn helmikuussa 1919 kirjoittamasta kirjeestä Kyösti Wilkunalle.¹⁷⁶ Pohjustukseksi hän kirjeen alussa kertoo myös itsestään ja elintavoistaan. 41-vuotias Fanny kuvailee itseään erakoksi, joka asuu yksin 80-vuotiaiden vanhempiensa kanssa ja elää säännöllistä elämää. Hänen rutiineihinsa kuuluu nouseminen aamulla yhdeksältä, kävely kaupungilla kello 17 ja 18 välillä sekä levolle käyminen kello 19 ja 20 välillä. Hän kertoo käyvänsä julkisista

¹⁷¹ SKS KIA Fanny Davidsonilta Kyösti Wilkunalle 10.2.1919.

¹⁷² Kolbe 2003, 181–182.

¹⁷³ Palmgren 1983, 86; SKS KIA Fanny Davidsonilta Arvid Järnefeltille 4.1.1922.

¹⁷⁴ TKA, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, VI Muut arkistonmuodostajat, Kössi Kaatra, kotelok. 4.

¹⁷⁵ Suomen lehdistön historia 7, hakuteos *Savonlinna – Övermarks Tidning*, 106–107; Päivälehtien arkiston kirjoittajakortisto 1918–1931, Davidsson, Fanny; KansA, 5 Raoul Palmgrenin henkilöarkisto BA 2, Fanny Sartilta Raoul Palmgrenille 16.12.1955. Kaisa Kallio (1878–1954) oli suurtilan emäntä ja presidentti Kyösti Kallion puoliso (Kallion presidenttikausi kesti 1937–1940).

¹⁷⁶ Wilkuna (1879–1922) oli kirjailija, suojeluskuntaorganisaattori ja valkoisen puolen poliittinen aktivisti, jonka kanssa Fannylla oli melko läheiseltä vaikuttava ystävyysuhde.

paikoista vain teatterissa ja ilmoittavansa edelleen vanhemmilleen mihin on ulos lähtiessään menossa.¹⁷⁷

Fanny kertoo myös poliittisesta taustastaan, ikään kuin vakuuttaakseen Wilkunan (tai mahdollisen ulkopuolisen lukijan?) siitä ettei hänellä ole politiikan kanssa mitään tekemistä. Hän sanoo ettei ole koskaan kuulunut mihinkään poliittiseen puolueeseen, yhdistykseen tai klubiin, ja vakuuttaa Kaatran olevan ainoa ”punainen” jonka tuntee koko Suomessa. Perhettään hän kuvailee ”valkoiseksi, suomettarelaiseksi ja monarkistiseksi” sekä kertoo oman ystäväpiirinsä porvarillisuudesta esimerkkinään paras ystävänsä Tyyne Nieminen, jonka maisterimies on monarkistien Tampereen varaehdokas. Kaiken kaikkiaan Fanny toteaa inhoavansa politiikkaa ja jättävänsä sen suosiolla itseään pätevämille, hänelle kun riittävät ”henkevämmät asiat”, eli taide, kaunokirjallisuus, teatteri ja tiede.¹⁷⁸

Fanny muistuttaa Wilkunaa keskustelusta, jonka he ovat käyneet tämän luona Nivalassa ilmeisesti edelliskesänä: Fanny olisi ollut utelias tietämään missä Kaatra oli mutta kukaan ei osannut kertoa. Kun Fanny palasi kotiin heinäkuun lopulla, saapui Kaatralta postikortti ja elokuun puolivälissä kirje, tosin ilman vastausosoitetta. Seuraavassa kirjeessä osoite oli, ja pyyntö kirjoittaa rouva Borgille sekä lähettää Kaatralle vaatteita ja lainaksi rahaa. Fanny kirjoittaa ajatelleensa Kaatran joutuneen 1918 tapahtumissa tuuliajolle ilman omaa syytään, ”suuren hyökyaallon paiskaamana”, ja halunneensa tietenkin auttaa tätä; rouva Borgista hän ei ollut koskaan kuullut ja piti tätä vain osoitteena. Fanny lähetti Kaatralle vaatteita, rahaa ja muutamia ”rakkauskirjeitä”, ja kertoo saaneensa takaisin niin ikään rakkauskirjeitä sekä dulsiniä sokerinpuutteeseen ja silkisen puserokankaan. Kaikki lähetykset olivat tulleet kirjeissä ja pienissä ristikiteissä, ei paketeissa. Sittemmin kävi ilmi, että rouva Borgin mies oli (ollut?) *Arbetet*-lehden¹⁷⁹ toimittaja, ja rouva itse oli vangittu joidenkin kiellettyjen lehtisten levittämisestä. Fannyn kirjeet Kaatralle siis postitettiin Turun kautta, rouva Borgin osoitteesta, Fannyn mukaan siksi, ettei Kaatran olinpaikka niin pian paljastuisi ja ”poliittinen lokatulva alkaisi”. Kirjeiden hän sanoo olleen tosiaan vain rakkauskirjeitä jotka eivät sisältäneet mitään poliittista, lukuun ottamatta sitä että hän yhdessä niistä valittelee Venäjän kurjaa tilaa ja ”bolshevikkien kauheaa verenhimoa siellä”. Mitään poliittisia kiihotuskirjoja ei Kaatra ollut lähettänyt, ja jos olisikin, se ei olisi Fannyn vastuulla. Kirjeissä oli keskusteltu myös Kaatran kotiinpaluumahdollisuuksista: Fannyn mukaan Kaatra ”ei ollut ollut missään tekemisissä kapinaliikkeen eikä kapinallisten touhujen ja

¹⁷⁷ SKS KIA Fanny Davidsonilta Kyösti Wilkunalle 10.2.1919.

¹⁷⁸ SKS KIA Fanny Davidsonilta Kyösti Wilkunalle 10.2.1919.

¹⁷⁹ *Arbetet* oli Turussa 1908–1918 ilmestynyt ruotsinkielinen sosiaalidemokraattinen sanomalehti.

virkojen kanssa” ja elää ”todistettavasti erillään kaikesta politiikasta”, minkä vuoksi hän vähitellen voisi alkaa miettiä Suomeen tulemistä. Myös eläminen Ruotsissa oli kallista ja Kaatralla ikävä kotiin.¹⁸⁰

Kirjeet jäivät siis poliisin haaviin ja Fanny joutui kuulusteltavaksi, mistä hän kirjoittaa epäuskoiseen sävyyn, koska koki etteivät tutkijat meinanneet uskoa häntä ja olivat ylipäättäänkin eri aaltopituudella kuin hän. Kuulustelijat olivat hänen mukaansa nuoria sotilaita ja hän puolestaan 41-vuotias ”sielullinen erakko” ja ”eri ilmapiireissä liihoitteleva nainen”. Kuulustelussa hän oli kieltänyt kuuluvansa sosialidemokraattiseen puolueeseen saati tuntevansa ketään muuta punaista kuin Kaatran. Suhdettaan tähän hän kertoo verranneensa Romeoon ja Juliaan, kahteen ”verivihollisen suvun” jäseneseen jotka ovat rakkaussuhteessa keskenään, kohtaavat salassa kenties maksaakseen sen hengellään. Tälle tutkijat olivat nauraneet vaikka Fanny sanoo olleensa tosissaan. Kirjeessä Fanny antaa ymmärtää pitävänsä naurettavana heidän suhteeseensa kohdistuvaa poliittista huomiota, ja kauhistelee politiikan kykyä saada ”luonnolliset ihmistunteetkin” näyttäytymään joillekin kauhistuttavina. Hän pyytää Wilkunaa kertomaan mitä ajattelee tästä jupakasta, jonka uhriksi kokee tahtomattaan joutuneensa.¹⁸¹

Wilkunalle kirjoitettua tilitystä analysoidessani olen pohtinut, että missä määrin Fanny kenties sulki silmänsä Kaatran poliittisuudelta, kun ei kokenut sen kuuluvan heidän suhteeseensa. Oman ”valkoisuuden” ja epäpoliittisuuden vakuutteleminen kuuluu paitsi tulenarkaan tilanteeseen sisällissodan jälkeisessä Suomessa (kuulustelujupakka varmasti jätti Fannylle aiempaa epävarmemman olon kirjesalaisuuden pitävyydestä), myös Fannyn tapaan korostaa tiettyjä puolia luonteestaan. Niissä harvoissa lähteissä joissa hän puhuu itsestään, hän tuo vahvasti esille keskittymistään elämän taiteellisiin ja henkisiin puoliin sekä ihmisiin yksilöinä.¹⁸²

4. Kädet täynnä työtä, 1920–1929

”Tämä tässä kiireessä”¹⁸³: Fannyn elämää kirjeiden valossa vuosina 1920–1922

Uusi vuosikymmen alkoi Fannyn kannalta ankeissa merkeissä, sillä hänen isänsä David Davidson kuoli 18.4.1920. Davidin perunkirjoituksen sisältämistä omaisuuslistoista selviää, että hänen

¹⁸⁰ SKS KIA Fanny Davidsonilta Kyösti Wilkunalle 10.2.1919.

¹⁸¹ SKS KIA Fanny Davidsonilta Kyösti Wilkunalle 10.2.1919.

¹⁸² Ks. myös *Tammerkoski* 1962:2, KansA, Raoul Palmgrenin yksityisarkisto, BA 2, Fanny Sartolta Raoul Palmgrenille 15.12.1955.

¹⁸³ SKS KIA Fanny Davidsonilta Kyösti Wilkunalle 13.10.1921.

kuollessaan perhe omisti tontin nro 53 kaupungin viidennessä kaupunginosassa, eli Amurin eteläosassa, sekä talonsa kyseisellä tontilla. Vakavaraisuudesta kertoo sekin, että David oli lainannut rahaa kiinnitystä vastaan kahteen tamperelaiseen talokauppaan, jotka luetellaan hänen omaisuutensa kohdalla. Hänellä on myös ollut kaksi henkivakuutusta. Davidin omaisuuteen on niin ikään listattu joitakin kulta- ja hopeaesineitä sekä huonekaluja ja kodintarpeita arvoineen – näyttää siltä että pariskunnan omaisuus on pääasiassa luettu Davidille (esim. naisten vaatekerrat), mikä ei liene tavatonta aikakauteen nähden. Kaiken kaikkiaan pesän säästö oli yli 63 300 markkaa, joka on ollut suuri summa (vertauksen vuoksi mainittakoon että esim. Davidsonien talon ja tontin arvo on ollut 28 000 markkaa).¹⁸⁴ Eufrosynen ja Fannyn toimeentulo on siis ollut turvattu Davidin kuoleman jälkeenkin, ja he ovat varmasti edelleen saaneet säännöllisiä vuokratuloja talostaan.

Fannyssa isän menetys laukaisi ”tavattoman hermostuneisuuden”,¹⁸⁵ joka kenties enteili alkavia sydänongelmia. Hän kuitenkin teki ahkerasti töitä, kuten kaikkiaan 29 teatteriarvostelua ja muuta teatteriaiheista artikkelia *Helsingin Sanomiin* sekä TTT:lle suomennoksen Hermann Essigin näytelmästä *Onnen lehmä*, joka sai ensi-iltansa joulukuussa.¹⁸⁶ Kirjoittamisen lisäksi Fanny oli mukana perustamassa Tampereen Taiteilijaseuraa syyskuussa. *Tammerkoskessa* ilmestyneen Fannyn muistokirjoituksen mukaan hän kuului myös sen johtokuntaan, mutta tälle en löytänyt seuran omista historiikeista vahvistusta. Seuran tarkoitus oli vilkastuttaa tamperelaista kulttuurielämää ja tukea ammattitaitelijoiden työskentelyä. Alkuvaiheessa seura edusti kaikkia taiteenaloja, ja siihen kuului ammattilaisten lisäksi taiteen harrastajia ja kulttuurista kiinnostuneita henkilöitä. Historiikissa Fannyn titteleinä ovat ”maisteri” (mitä hän tosin ei ollut) ja ”taidearvostelija”. Myöhemmin, vuonna 1943 seurasta tuli puhtaasti kuvataiteilijoiden yhdistys, mutta Fanny kutsuttiin sen kunniajäseneksi vielä 1945.¹⁸⁷

1920-luvun alkuvuosina Fanny oli edelleen tiiviisti yhteydessä Wilkunaan kirjeiden ja korttien avulla. Tammikuussa 1921 Fanny esittää kirjeessään Wilkunalle kiitokset jo vuoden alussa saamastaan kirjeestä ja pahoittelee vastaamattomuuttaan – isän kuolemasta alkanut hermostuneisuus vaikeuttaa kirjoittamista. Fanny kiittää Wilkunaa myös kutsusta vierailemaan perheen uuteen kotiin Lapualle ja

¹⁸⁴ TKA Perunkirjoitukset 1920, N:o 104, David V. Davidsonin perukirja. Perukirjassa on mukana myös jäljennös Davidsonien keskinäisestä testamentista, jonka mukaan kaikki ensin kuolleen puolison omaisuus siirtyy leskelle, ja molempien kuoltua perillisille.

¹⁸⁵ SKS KIA Fanny Davidsonilta Kyösti Wilkunalle 25.1.1921.

¹⁸⁶ Päivälehdien arkiston kirjoittajakortisto 1918–1931, Davidsson, Fanny; Rajala 1995, 56–57.

¹⁸⁷ *Tammerkoski* 1962:3; Tampereen Taitelijaseuran historiikit 1920–1970 ja 1920–1980 (molemmat sivunumeroimattomia); Tampereen Taiteilijaseuran internetsivujen historia-osio, <http://tampereen-taiteilijaseura.fi/tampereen-taiteilijaseura-ry/historia/> (luettu 13.4.2015).

sanoo että tulisi mielellään Lapuanpäivien aikaan. Hän toivottaa niin ikään Wilkunan tervetulleeksi luokseen ja toteaa että tämän käynti virkistäisi häntä, vaikka hän saattaisi sairautensa vuoksi näyttää ”’murjottavalta’ emännältä”. Hän pyytää Wilkunaa kirjoittamaan viikkoa ennen tuloaan, jotta voidaan varmistaa että Davidsonien vierashuone on silloin vapaa ja Fanny itse kaupungissa, eikä esimerkiksi Helsingissä. Fanny mainitsee että hänellä toisinaan käy vieraita ja Elli Tompuri saattaisi olla samoihin aikoihin tulossa käymään, joten etukäteen ilmoittaminen on tärkeää. Fanny viittaa myös nimeltä mainitsemattomaan Wilkunan näytelmään¹⁸⁸, jonka arvelee olevan Tampereen Teatterille ”mieluin pala” – hänellä on ollut asiasta jo puhetta rouva Backmanin¹⁸⁹ kanssa. Fanny on myös innokas näyttämään Wilkunalle tämän vierailulla molemmat teatterit, ja sanoo lippujen olevan tämän vapaasti käytettävissä.¹⁹⁰

Toukokuussa Fanny pahoittelee edellisen kirjeensä hermostuneisuutta, jota epäilee Wilkunan pelästyneen, kun tämä ei ole kirjoittanut tai käynyt Tampereella. Fanny kertoo käyneensä lääkärissä hermojensa vuoksi ja toivovansa ettei tilanne enää pahene. Hän ei enää jaksaa juurikaan kirjoittaa kirjeitä ja vähättelee sanomisiaan ”levottomiksi”. Hän harmittelee myös monen mielenkiintoisen näytelmän menneen Wilkunalta sivu suun kun tämä ei ole käynyt kaupungissa. Fanny uusii kutsunsa Wilkunalle toivoen että tämä tulisi viimeistään tulevana syksynä jolloin maisteri Lahdensuo on Tampereen Teatterin johdossa.¹⁹¹ Heinäkuisessa kortissa Wilkunalle Fanny pyytää häntä sanomaan Lahdensuolle ”joitain kauniita sanoja”, jotta tähän olisi sitten helpompi tutustua – ”mutta vain sivumennen tietenkin”. Lapualle Fanny kirjoittaa voivansa tulla vasta myöhemmin kesällä, mutta haluavansa sitten valokuvata ja suunnitella ”pikku kuvausta”, jonka Wilkunoiden luota voisi kirjoittaa.¹⁹²

Kesää 1921 Fanny vietti ainakin taiteilija Emil Danielssonin huvilassa Karkun Pirunvuorella. Danielsson rakennutti Kivilinna-ateljeehuvilansa Pirunvuorelle 1906, ja hänellä oli vaimoineen myös kesäkotia sen yhteydessä. Saaressa sijaitseva Pirunvuori oli suosittu retkikohde, ja Kivilinna oli ilmeisesti jossain määrin avoin ainakin Danielssoneiden tuttavapiiriin kuuluneille kesävieraille. Kansallisromanttiset maisemat varmasti rauhoittivat Fannyn hermoja, mutta samana kesänä hän myös

¹⁸⁸ Kyseessä saattaa olla näytelmä nimeltä *Niilo Skalm*, jonka Tampereen Teatteri ensimmäisenä sai ohjelmistoonsa 1922. Ks. myös tämän tutkielman s. 59.

¹⁸⁹ Mia Backman (1877–1958) oli näyttelijä, ohjaaja ja Tampereen Teatterin johtaja 1918–1921.

¹⁹⁰ SKS KIA Fanny Davidsonilta Kyösti Wilkunalle 25.1.1921.

¹⁹¹ SKS KIA Fanny Davidsonilta Kyösti Wilkunalle 17.5.1921. Jalmari Lahdensuo (1880–1931) oli ohjaaja, kääntäjä ja sanomalehtimies, joka johti Tampereen Teatteria kahteen otteeseen, vuosina 1917–1918 ja 1921–1923.

¹⁹² SKS KIA Fanny Davidsonilta Kyösti Wilkunalle 4.7.1921.

kävi muutaman vuoden jatkuneiden sydänpupujensa vuoksi röntgenissä, josta hän tosin puhuu hoitona.¹⁹³

Yhteydenpito Wilkunan kanssa jatkui lokakuussa, jolloin kirjeiden aiheena oli saksalainen opettajatar, jolle piti löytää asunto ja työtä Tampereelta – alun perin Wilkuna on kysynyt onko Davidsonien vierashuone vapaana tähän tarkoitukseen. Sinänsä hyvin arkisia asioita selvittelevissä kirjeissä on tiedonmuruja sekä Fannysta että ympäröivästä kaupungista. Davidsonit ovat juuri vuokranneet vierashuoneensa saksalaiselle insinöörille, joka antaa myös Fannylle keskustelutunteja. Fanny toteaaakin että hyvälle kieltenopettajalle löytyisi kaupungista varmasti töitä, mutta asuttopula on huutava. Hän lupaa ottaa neidin luokseen muutamaksi päiväksi jos tarve vaatii ja olla tälle ”äidillinen ystävä” – hän pitää tärkeänä että nuori opettajatar pääsisi mahdollisimman itsenäiseen alkuun, saisi ”pitää oman rauhansa ja olla oma herransa”.¹⁹⁴

Seuraavassa kirjeessä Fanny kehottaa Wilkunaa ottamaan yhteyttä kauppaneuvos J. Tirkkoseen, joka voisi tarjota tämän suojatille tilaisuutta kokeilla liikealaa. Fannyn mukaan Tirkkosen liike kuuluu tarvitsevan kielitaitoista naistyöntekijää, joka puolestaan saisi ”erinomaisen hyvät tulot”, kuukauden kesäloman ja taatun tulevaisuuden. Wilkunan nimi riittää takuiksi sille että kauppaneuvos huomioi asian, mutta oman nimensä Fanny kehottaa jättämään mainitsematta, koska ei ole ”liikemiespiireissä kovin korkealle punnittu”.¹⁹⁵ En tiedä mistä tämä erityisesti johtuisi, mutta voin kuvitella että taiteellisen Fannyn intressit olivat merkittävästi erilaiset kuin liikemaailman henkilöillä, joita hän mahdollisesti kohtasi teattereissa ja taideyhdistysten parissa. Toki Fanny saattaa myös liioitella, koska kokee että Wilkunan nimi on tunnetumpi ja varmemmin kauppaneuvoksen mielenkiinnon herättävä kuin hänen. Vielä kuun loppupuolella asiaa käsitellään yhdessä kirjeessä, mutta Fanny toteaa asian venyneen liikaa: hänellä ei enää ole asuntoa tai huonetta tiedossa neidille ja kaupungin asuntotilanne on edelleen huono. Fanny myös pelkää, ettei saksalaisneiti viihtyisi Tampereen ”pienissä ja vaatimattomissa oloissa”, koska jostain syystä olettaa tämän vaatimusten olevan liialliset (sanoo neidin itse kirjoittaneen hänelle, mistä tämä käsitys saattaa tulla, mutta siitä hän ei puhu

¹⁹³ SKS KIA Fanny Davidsonilta Arvid Järnefeltille 4.1.1922; Vammalan kaupungin internetsivujen Nähtävyydet-osion artikkeli Pirunvuoren Kivilinnasta http://web.archive.org/web/20080328075632/http://www.vammala.fi/matkailija/nahtavyys_nayta.tmpl?id=24 (luettu 19.4.2015; Retkipaikka-sivuston artikkeli Pirunvuoresta ja Kivilinnasta <http://retkipaikka.fi/vapaa/pirunvuori-ja-kivilinna-sastamala/> (luettu 19.4.2015). Emil Danielsson (1882–1967) oli suomalainen taidemaalari.

¹⁹⁴ SKS KIA Fanny Davidsonilta Kyösti Wilkunalle 11.10.1921.

¹⁹⁵ SKS KIA Fanny Davidsonilta Kyösti Wilkunalle 13.10.1921.

tarkemmin). Hän sanoo kaupungissa olevan paljonkin emigrantteja, joista toiset sopeutuvat hyvin mutta toisilla on vaikeampaa juuri koska ”ovat kovin vaativaisia”.¹⁹⁶

Seuraavan vuoden maaliskuussa Fannyn toive Wilkunan vierailusta viimeistään toteutui: Fannyn yksityisarkistosta löytyvässä, 30.3.1922 päivätyssä valokuvassa poseeraavat Kyösti Wilkuna, Fanny Davidson ja Hedwig Westphalen. Nimet on kirjoitettu kuvan kääntöpuolelle, mistä selviää myös kyseessä olevan *Niilo Skalm* -näytelmän loppukohtaus pääharjoituksessa Tampereen Teatterissa. Kyösti Wilkuna kirjoitti historiallisen murhenäytelmänsä *Niilo Skalmin* ensin Pietarissa Špalernajan vankilassa ja sieltä päästyään uudestaan, kun alkuperäinen käsikirjoitus tuhoutui. Juhana-herttuan aikaan sijoittuvan isänmaallinen teoksen ensi-ilta oli Tampereen Teatterissa 7.4.1922, ja mainittu valokuva lienee Wilkunan ja Fannyn harjoituksiin tekemästä vierailusta. Saman vuoden itsenäisyyspäivänä *Niilo Skalm* esitettiin Kansallisteatterissa, ja alle viikko sen jälkeen mielenterveysongelmista kärsinyt Wilkuna ampui itsensä.¹⁹⁷ Tämä on varmasti ollut shokki Fannylle, vaikka hän olisi ystävänsä tilanteesta tiennytkin.

Toinen kirjeenvaihtokumppani näinä vuosina näyttää olleen Arvid Järnefelt¹⁹⁸, jonka kanssa Fanny käsitteli etenkin näytelmäsuomennosasioita. Fannyn kesäkuussa 1921 kirjoittaman kirjeen varsinainen aihe on Tolstoin näytelmä *Valo loistaa pimeydessä*, jonka viidennen näytöksen kirjailija ehti suunnitella mutta ei kirjoittaa. Fanny on suomentanut näytelmän ja esittää nyt Järnefeltille toiveen, että tämä viimeistelisi viidennen näytöksen jotta teos saataisiin esityskuntoon. Juuri Järnefeltiä Fanny kysyy koska tämä on tuntenut Tolstoin henkilökohtaisesti ja hänen aatteensa syvällisesti. Näytelmä oli tulossa esitettäväksi TTT:lle, jonka puolesta Fanny pyytää ilmoittamaan tekijänpalkkion suuruuden ja kiirehtimään asiaa jotta ensi vuoden ohjelmisto voitaisiin suunnitella valmiiksi.¹⁹⁹

Asian käsittelyä jatkettiin seuraavan vuoden tammikuussa, jolloin Fanny myös onnittelee Järnefeltiä 60-vuotissyntymäpäivän johdosta. Järnefelt oli Fannylle vastannutkin, mutta ilmeisesti itse kirjoitustyö oli tässä vaiheessa ollut kuitenkin vielä tekemättä, koska Fanny uudistaa pyyntönsä ja kehottaa Järnefeltiä sitten myymään näytelmän TTT:lle. Järnefelt oli jo aiemmin suomentanut

¹⁹⁶ SKS KIA Fanny Davidsonilta Kyösti Wilkunalle 24.10.1921.

¹⁹⁷ TKA Fanny Davidsonin yksityisarkisto IV Valokuvat; Rajala 2004, 111–112, 860. Wilkuna joutui vankilaan osallistuttuaan jääkärien värväämiseen Suomessa 1916.

¹⁹⁸ Arvid Järnefelt (1861–1932) oli suomalainen kirjailija, varatuomari ja maanviljelijä, joka nuoruutensa fennomanian jälkeen löysi tolstoilaisuuden. Järnefelt oli tuottoisa kirjoittaja, ja etenkin hänen aatehistorialliset teoksensa muodostuivat klassikoiksi.

¹⁹⁹ SKS KIA Fanny Davidsonilta Arvid Järnefeltille 10.6.1921.

kyseisen näytelmän, ja vaikka se oli Fannyn omassakin kirjahyllyssä, hän oli unohtanut sen olemassaolon ja suomentanut sen itse uudestaan. Hän korostaa, ettei tehnyt sitä työnpuutteen tai ansaitsemishalun takia, koska käännöstöitä hän sanoo riittävän niin paljon kuin jaksaa ja haluaa tehdä. Näytelmä itse oli vain saanut hänen niin pauloihinsa (vaikka hän kieltää olevansa ”tolstoisti”) että se oli samalta istumalta pitänyt kääntää.²⁰⁰

Järnefeltille Fanny kirjoittaa myös ”vanhasta tuttavastamme K. K.”:sta: Fanny ei ole kuullut hänestä pitkään aikaan mitään muuta kuin että hän oleskelee Tukholmassa. Hän kertoo lyhyesti auttaneensa Kaatran Ruotsin puolelle hankkimalla ”rahaa ja viejät” (ja myöhemmin muita avustuksia), koska pelkäsi tämän muuten tulevan ammutuksi eikä voinut toimeettomana katsella sivusta. Hän kuitenkin toteaa että oli joutua avustustoimissaan itsekin pulaan vaikkei hänen motiivinsa olleet poliittiset. Nyt on Kaatrasta Fannyn mukaan tullut ”nykyaikainen kommunisti, aseellisen toiminnan ihailija”, jollainen hän ei aiemmin ollut. Syiksi tähän Fanny epäilee samanhenkistä seuraa tai sisällissota-ajan kärsimyksiä, mutta joka tapauksessa ei hyväksy Kaatran nykyistä kantaa.²⁰¹

Ei ole tietoa siitä, paljonko Fanny tiesi Kaatran toimista Ruotsissa, mutta ainakin tämän aatteiden koventuminen oli tullut selväksi, kenties koska Kaatra jatkoi poliittisiin julkaisuihin kirjoittamista ahkerasti. Palmgrenin mukaan Kaatra liittyi Ruotsissa kommunistiseen puolueeseen, ja hän käyttää termiä ”kääntyminen”, mikä korostaa muutosta. Kaatra meni 1921 naimisiin Jenny Sainion (1897–1978) kanssa, joka oli toiminut piiritetyn Tampereen Punaissä Avussa sairaanhoitajana ja joutunut 1918 vankileirille. Leiriltä lomalle päästyään Sainio oli paennut Tukholmaan, missä hän tutustui Kaatraan. Avioituttuaan he muuttivat Huddingeen, ja saivat kaksi tytärtä: Hertan 1923 ja Mirjamin 1924. Kun Kaatra kuoli 1928, Jenny palasi lapsineen Suomeen, jossa hän toimi mm. sekatarakaupan ja kahvila-ruokaloiden omistajana. Hänen kommunistisen puoluekantansa vuoksi Etsivä keskuspoliisi seurasi hänen toimiaan 1930-luvun aikana.²⁰² Löytämistäni lähteistä ei käy ilmi, pitivätkö Fanny ja Kaatra enää koskaan yhteyttä, saiko Fanny tietää tämän perheestä tai mitä suhteelle ylipäätään tapahtui Kaatran maastamuuton jälkeen. Toisaalta on mahdollista, että heidän

²⁰⁰ SKS KIA Fanny Davidsonilta Arvid Järnefeltille 4.1.1922. Maija Hirvosen toimittaman *Suomen kirjailijat 1809–1916* -teoksen mukaan (1993, s. 132) Fannyn suomentama Tolstoin *Ja valo loistaa pimeydessä* esitettiin Kansan Näyttämöllä vuonna 1925. Rajalan ensi-iltalistan (1995) mukaan tätä näytelmää ei koskaan esitetty TTT:ssa, enkä ole löytänyt tietoa siitä, kirjoittiko Järnefelt loppukohtausta valmiiksi.

²⁰¹ SKS KIA Fanny Davidsonilta Arvid Järnefeltille 4.1.1922.

²⁰² Äikiä 1962, 56–58; Ek-Valpo Henkilömapit, mappi 2665, Kaatra (Sainio) Jenny Maria; Palmgren 1983, 94, 368 viite 13. Kössi Kaatran yksityisarkisto Kansan arkistossa (5 Kaatra, Kössi, kansio 1 A-Cc) ei sisällä mitään Fannyn viittaavaa. Siihen kuuluu ylipäätään vähän kirjoja ja kaikki 1920-luvulta. Materiaalit ovat oletettavasti Jenny Kaatralta peräisin, joten ei ihme ettei Fannyn kirjoja ole säilynyt – Kössi on voinut myös itse tuhota ne eläessään.

arvomaailmansa ja arkiset elämänsä vieraantuivat toisistaan niin suuresti, että yhteinen elämänvaihe kannatti jättää taakse.

Kaiken ohella Fanny jatkoi kirjoittamista. 1921 hän suomensi yhdessä Martti Nisosen kanssa TTT:lle operetin nimeltä *Gri-Gri*, joka sai ensi-iltansa toukokuussa, ja kirjoitti jopa 37 arvostelua ja teatteriaiheista artikkeleita *Helsingin Sanomiin*. Seuraavana vuonna juttuja *Helsingin Sanomiin* kertyi 38: arvostelujen lisäksi Fanny kirjoitti mm. Hämeen museon ryijynäyttelystä, Evert Porilan veistokuvanäyttelystä ja orkesterikonserteista Tampereella. Lisäksi hän laati Minna Canthin syntymäkodista artikkelin, jonka julkaisi *Suomen Kuvalehti*. Inspiraatiota Fanny haki edelleen myös matkoilta: ainakin kesällä 1922 hän matkaili Saksassa katsomassa teatterinäytäntöjä seuranaan tamperelaiset kriitikkokollegat Toivo A. Lehtinen ja Eino Salmelainen, joka siirtyi 1925 *Aamulehden* teatteriarvostelijasta Tampereen teatterin johtajaksi. Kolmikko katsasti mm. Max Reinhardtin ja Otto Brahmin kohuttuja ohjaustöitä Berliinissä ja Meiningenissä.²⁰³

Toimintaa teatterin ja taiteen hyväksi, 1923–1929

Vuosikymmenen loppupuolella suurin osa löytämistäni tiedoista Fannyn tekemisistä liittyvät kirjoittamiseen: teatteriarvosteluihin, käännöksiin, artikkeleihin ja viimeiseen omaan laajempaan teokseen. Helmikuussa 1923 TTT:ssa sai ensi-iltansa Fannyn suomentama Ernst Tollerin ekspressionistinen näytelmä *Koneittenmurskaajat*, jonka hän oli muiden teatterilaisten kanssa nähnyt edelliskesänä Berliinissä Max Reinhardtin ohjaamana. Kääntämisen lisäksi Fanny myös ylistäen arvosteli sen sekä *Helsingin Sanomiin* että *Työväen Näyttämötaide* -lehteen. Kaiken kaikkiaan Fanny kirjoitti 1923 *Helsingin Sanomiin* 37 arvostelua Tampereen teattereiden näytöksistä ja muista kulttuuriaiheista, kuten kirjailija ja poliitikko Aino Malmbergin maaseudulla pitämistä esitelmistä, Tampereen musiikkiriennoista ja eräästä lausuntaillasta. Mahdollisesti hän vieraili kesällä taas Saksassa, koska kirjoitti elokuussa artikkelin otsikolla ”Kubistisessa teatterinäytännössä Berliinissä. ’Prinsessa Turandot’. Kiinalainen satu.”²⁰⁴

Vuodelle 1923 sattui myös erikoisempi teatterimaailman tapaus. Elli Tompuria tutkineen Helka Mäkisen mukaan Fanny kirjoitti erittäin negatiivisen arvostelun Tompurista tämän kiertueen Tampereellakin esittämän Oscar Wilden *Salomen* johdosta. Arvostelu on ilmestynyt *Kansan*

²⁰³ Rajala 1995, 62 (operetin olivat kirjoittaneet Bolden-Beckers ja Jules Chancell sekä säveltänyt Paul Lincke); Päivälehdten arkiston kirjoittajakortisto 1918–1931, Davidsson, Fanny, josta tiedot artikkeleista *Helsingin Sanomissa* 17.2., 22.3. ja 2.12.1922; tieto *Suomen Kuvalehden* artikkelista Ester Seppälän toimittamasta teoksesta *Pirkanmaan bibliografia 1742–1956*; Rajala 2004, 127, 135.

²⁰⁴ Rajala 1995, 82, 89; Päivälehdten arkiston kirjoittajakortisto 1918–1931, Davidsson, Fanny, josta tiedot artikkeleista *Helsingin Sanomissa* 7.2., 1.3., 19.8. ja 7.11.1923.

Lehdessä 15.3.1923 nimimerkillä -r, ja Tompurin muistelmien ensimmäiseen osaan sisältyy lehden päätoimittajan Eino Kilven laatima anteeksipyyntökirje kyseisen arvostelun tiimoilta. Kirjeestä käy ilmi että arvostelun todella kirjoitti Fanny,²⁰⁵ mikä vaikuttaa oudolta ottaen huomioon että Fanny oli Tompurin tuttava pitkältä ajalta, eikä omien havaintojeni perusteella taipuvainen henkilökohtaiseen ilkeilyyn kritiikeissään. Mäkinen myöhemmin mainitsee Fannyn myös kannattaneen Tompuriin kielteisesti suhtautuvan *Uuden Suomen* kriitikon ja entisen teatterinjohtajan Jalmari Lahdensuon linjaa, mutta tälle en löydä teoksesta muita ”todisteita” kuin edellä mainitun arvostelun.²⁰⁶ On mahdollista että Fannyn ja Tompurin välille tuli jotain skismaa 1920-luvun alkuvuosina (vielä 1921 Fanny kyllä kirjoittaa Tompurin olevan mahdollisesti tulossa hänen luokseen vierailulle)²⁰⁷, tai että Fanny ei todella pitänyt Tompurin tavasta tehdä teatteria – kukaties myös poliittiset erimielisyydet ovat tulleet tielle. Varmuutta tästä asiasta on kuitenkin mahdotonta saavuttaa, ja on totta että suomalaisessa teatterimaailmassa mielipiteet kalahtivat vastakkain, eivätkä debatit lehtien palstoilla olleet harvinaisia.

Seuraavina vuosina Fanny kirjoitti edelleen ahkerasti *Helsingin Sanomiin* Tampereen teatteritarjonnasta: vuonna 1924 ilmestyi 25 arvostelua, vuonna 1925 jopa 33, ja vuonna 1926 luku oli 22. Vuonna 1927 tahti hieman hidastui, artikkeleita kertyi 12. Myös aikakauslehdissä julkaistiin Fannyn kynäntuotteita. *Suomen Kuvalehdessä* ilmestyi 1924 Fannyn artikkeli Tampereen Vanhasta kirkosta, joka täytti sata vuotta. Seuraavana vuonna *Näyttämö*-lehteen pääsi kaksikin Fannyn kirjoitusta: ”Puhuttu sana Tampereen teatterin vaiheissa” sekä ”Piirteitä Kosti Elon taiteilijauralta”. Kosti Elo (1873–1940) oli näyttelijä ja TTT:n pitkäaikainen ja vaikutusvaltainen johtaja vuosina 1919–1940. Hän ohjasi mm. aiemmin mainitun, Fannyn suomentaman Tollerin *Koneittenmurskaajat* -näytelmän. Kun Elo vietti 25-vuotistaiteilijajuhlaansa, Fanny kirjoitti hänelle runon, jonka Lyyli Eriksson juhlassa lausui.²⁰⁸

Tampereen taide-elämä oli lähellä Fannyn sydäntä, ja hän kirjoitti siitä paljon. Kevättalvella 1926 ilmestyi *Tampereen Sanomissa* nimimerkillä F. D. kirjoitus otsikolla ”Taidekokoelma kaupunkiimme”. Kirjoituksessa Fanny vetoaa Tampereen Taideyhdistykseen, Tampereen Taiteilijaseuraan ja yksityisiin ihmisiin jotta kaupunkiin saataisiin oma taidekokoelma ja sitä

²⁰⁵ Tompuri 1942, 371.

²⁰⁶ Mäkelä 2001, 136, 155, 228.

²⁰⁷ SKS KIA Fanny Davidsonilta Kyösti Wilkunalle 25.1.1921. Elli Tompurin yksityisarkistosta Kansallisarkistossa en löytänyt kirjeenvaihtoa tai muuta yhteyttä hänen ja Fannyn välillä.

²⁰⁸ Päivälehdien arkiston kirjoittajakortisto 1918–1931, Davidsson, Fanny; tieto *Suomen Kuvalehden* ja *Näyttämön* artikkeleista Ester Seppälän toimittamasta teoksesta *Pirkanmaan bibliografia 1742–1956*; Rajala 1995, 114 ja *passim*.

esittelevä galleria. Hänen mukaansa oma kokoelma olisi tarpeen, koska toimisi tärkeänä osana nuorison taidekasvatusta ja koska se parantaisi Tampereen kuvaa kulttuurikaupunkina. Tampereen Taideyhdistys oli perustettu 28.3.1898. Se oli aluksi pitkän aikaa yläluokan, ”ruotsalaisen herrasväen” seura, mutta sen ansiosta hiljalleen oli mahdollista aloittaa säännöllinen taidenäyttelytoiminta, kasvattaa taideharrastuneisuutta kaupungissa sekä taideselostusten ja -arvostelujen että taidekasvatustoiminnan kautta. Matrikkelin mukaan Davidsonit eivät liittyneet yhdistykseen sen perustamisen aikoihin, mutta Fanny kuului siihen myöhemmin (nimellä Davidson-Sartto, liittymisvuotta ei ole ilmoitettu) ja toimi seuran hyväksi esim. kirjoittamalla selostuksia taidenäyttelyistä ja ideoimalla uusia hankkeita.²⁰⁹

Seuraavana vuonna Fannyn ja muiden vetoamukset oman taidenäyttelytilan perustamisesta Tampereelle tuottivat tulosta, kun tehtailija ja konsuli Sulo Salmelin päätti lahjoittaa huomattavan summan kehittyvän Pyynikintorin laidassa seisovan, C. L. Engelin suunnitteleman vanhan viljamakasiinin muuttamiseksi taiteen tarpeisiin. Hänen esimerkkiään seurasivat pian Tampereen kaupunki ja jotkin sen liikelaitoksista. Rahaa ei kuitenkaan tullut tarpeeksi vielä tässä vaiheessa, joten makasiinin muutostyöt saivat odottaa seuraavan vuosikymmenen alkuun asti.²¹⁰

Vuodelta 1928 on säilynyt Fannyn yksityisarkistossa kaksi kirjettä, joissa käsitellään teatterimaailman ihmisiä ja asioita. Ensimmäisen on Fannylle Kotkasta kirjoittanut Tua Daggie, joka oli ilmeisesti näyttelijä ja Fannyn hyvä ystävä. Lyhyen kirjeen pääasia on ”kiusata vastausta” muutama kysymykseen: tietääkö Fanny [Eino] Salmelaisen hakeneen ”Viipurin näyttämölle” ja ketä Tampereella suunnitellaan hänen sijaansa (ilmeisesti siis teatterinjohtajaksi). Daggie kysyy myös olisiko heidän tai hänen yksin syytä hakea ”siihen teatteriin”, millä hän tarkoittanee Viipurin teatteria, johon tietää myös Kosti Elon hakeneen, tai ”sikäl[äiseen] Työv[äen] teatteriin”. Daggie sanoo, ettei halua missään nimessä jäädä Kotkaan, ja pyytää selkeää neuvoa Fannylta.²¹¹ En ole muissa lähteissä törmännyt mainintoihin Fannyn halusta itsekin näytellä, jos ei joitakin nuoruuden mahdollisia harrastajateattereita ja lausuntakerhoja lasketa mukaan. Jää siis epäselväksi mihin toimeen Daggie ehdottaa heidän hakevan ja miksi, mutta ainakaan Fanny ei tarttunut ehdotukseen. Hän oli jo hyvin tiiviisti mukana oman kaupunkinsa hyörinöissä, ja vanhemmiten kenties entistä vähemmän esiintymishenkinen (hän täytti vuonna 1928 51 vuotta).

²⁰⁹ Ilmonen 1984, 15, 27, 29, 211.

²¹⁰ Ilmonen 1984, 34–35.

²¹¹ TKA, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, II Saapuneet kirjeet, Tua Daggielta Fanny Davidsonille 14.1.1928.

Toinen kirje on saapunut Fannylle lokakuussa ystävältään Selma Anttilalta²¹² Helsingistä. Anttila kirjoittaa varsin tuttavallisesti molempien tuntemista teatterimaailman henkilöistä. Niin näytelmäkirjailija Lauri Haarla kuin helsinkiläiset kriitikot Erkki Kivijärvi ja Lauri Viljanen saavat kuulla kunniansa. Haarlan kanssa Anttilalla on ilmeisesti ollut jokin selkkaus muutamaa vuotta aiemmin, ja mainittujen arvostelijoiden suosio on Anttilan mielestä vaikuttanut olevan ostettavissa. Mukaan Anttila on liittänyt lehtileikkeen Haarlan näytelmän arvostelusta *Elanto*-lehdestä, ja puhuu siitä kirjeessään. Arvostelun kirjoittajan nimimerkki on E.D., mikä saattaisi mahdollisesti olla Fannyn alias, nimistä Eufrosyne (Fannyn toinen nimi) Davidson. Kirjeen loppupuolella Anttila toteaa että on kulkenut Tampereen ohitse usein, mutta ei ole ehtinyt pysähtyä, ja nykyään junien aikataulut eivät jätä pitkiä odotusaikoja. Hän mainitsee olevansa menossa keväällä Dresdeniin, jossa poikansa on koko talven, ja olettaa että Fanny on sinne niin ikään lähdössä.²¹³ On siis oletettavaa että Fanny on edelleen matkaillut tai ainakin suunnitellut matkoja ulkomaille, ja Saksa näyttää olleen yleinen kohde.

Vuosien 1928 ja 1929 aikana Fanny kirjoitti *Helsingin Sanomiin* tuntuvasti aiempia vuosia vähemmän: 1928 ilmestyi 13 teatteriarvostelua ja muuta artikkelia, joukossaan kirjoitus maan ensimmäisen Aleksis Kivi -patsaan julkistamisesta Tampereella; 1929 vain kaksi, joista kumpikaan ei ollut teatterikritiikki.²¹⁴ Tähän lienee syynä se, että Fanny valmisti viimeistä laajempaa teostaan *Tampereen teatterien vaiheita*, joka ilmestyi samana vuonna kirjoittajan omalla kustannuksella. Teos oli aikanaan ensimmäinen kattava esitys teatterien kehityksestä Tampereella. Siihen liittyen Fanny kirjoitti myös Tampereen Historiallisen seuran julkaiseman *Tampere. Tutkimuksia ja kuvauksia* -artikkeliteossarjan ensimmäiseen osaan artikkelin ”Tampereen teatterit”. *Tampereen Sanomiin* (joka oli alkanut uudestaan ilmestyä tutulla nimellään 1925) hän silti ehti arvostella joitakin syyskauden näytelmiä, kuten Tampereen teatterin versiot Victor Hugon *Lucrezia Borgia* ja Ossip Dymowin *Viimeisestä rakkaudesta*. Viimeksi mainitussa hän näki vikoja naisnäkökulmasta katsottuna, ja toi ne

²¹² Selma Anttila (1867–1942) oli suomalainen kirjailija, joka oli aktiivinen myös yhteiskunnallisissa toimissa. Hän mm. perusti Tampereen lastenseimen, toimi Suomen Naisyhdistyksen sihteerinä ja oli perustamassa Tampereen Näyttämöyhdistystä. Anttila sai valtion kirjallisuuspalkinnon 1923 ja 1939. Hän kirjoitti yhteiskunnallisesti suuntautuneita romaaneja, novelleja ja näytelmiä. Fannyn hän on oletettavasti tavannut asuessaan Tampereella, jonka yhdistystoimintaan osallistui aktiivisesti. Kirjasammon kirjailija-artikkeli Selma Anttilasta http://www.kirjasampo.fi/fi/kulsa/kauno%253Aperson_123175937563448#.VTJIDpMdpzk (luettu 18.4.2015).

²¹³ TKA, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, II Saapuneet kirjeet, Selma Anttilalta Fanny Davidsonille 18.10.1928. Lauri Haarla (vuoteen 1906 asti Harberg, 1890–1944) oli suomalainen kirjailija ja historianopettaja, joka kirjoitti etenkin historiallisia näytelmiä ja romaaneja. Erkki Kivijärvi (1882–1942) oli suomalainen kirjailija, lehtimies ja teatterikritikko. Lauri Viljanen (1900–1984) oli suomalainen runoilija, kirjallisuudentutkija, kriitikko (pääasiassa *Helsingin Sanomissa*) ja kääntäjä, joka kuului Tulenkantajiin.

²¹⁴ Päivälehdien arkiston kirjoittajakortisto 1918–1931, Davidsson, Fanny, josta tiedot artikkeleista *Helsingin Sanomissa* 11.8.1928, 2.9. ja 10.11.1929.

kritiikissään esille. Esimerkiksi se, että naishahmon nimeksi on annettu vain Hän, osoitti ”naista yleistävää ja valheellisesti romantisoivaa näkemystä.”²¹⁵

5. Koettelevia vuosia, 1930–1942

1930-luvulta on Fannysta melko vähän tietoja, lähinnä mainintoja hänen kirjoituksistaan ja muutamista yhdistyksiin liittyvistä toimista. Ainakin hän jatkoi tointaan Tampereen kulttuurikirjeenvaihtajana *Helsingin Sanomiin*: sekä 1930 että 1931 ilmestyi molempina 12 teatteriarvostelua ja muuta artikkelia, aiheinaan mm. Tampereen Teatterin näyttelijätär Helvi Kaario, Porin Näyttämö ja Tampereella pidetty lausuntailta. Päivälehdessä arkiston tekemä kortisto päättyy vuoteen 1931, joten siitä eteenpäin tietoni Fannyn teksteistä *Helsingin Sanomissa* ovat hajanaisia. *Tammerkosken* haastattelussa Fanny sanoo yhteyden lehteen säilyneen aina vuoteen 1959 asti,²¹⁶ mutta oletettavasti kirjoituksia ei ole ilmestynyt kovin tiheästi enää Fannyn ikääntyessä. *Tampereen Sanomiin* hän edelleen kirjoitti toisinaan, esimerkiksi elokuussa 1930 hän arvosteli sen sivuilla Tampereen Teatterin version Sam Sihvon *Hevoshuijarista*. Myös *Aamulehdessä* ilmestyi Fannyn teatteriarvosteluja: esimerkiksi joulukuussa 1933 Fanny arvosteli TTT:n esityksen Välisalmen ja Rajakosken näytelmästä *Raja*. Näytelmä jakoi arvostelijansa poliittisen suuntautuneisuuden mukaan, ja Fannyn mielestä se oli ”täysin epätaiteellinen ja ikävä”.²¹⁷

1931 oli tärkeä vuosi Tampereen Taideyhdistykselle, kun 31.10. vihittiin käyttöön Tampereen Taidemuseo. Rakennus oli sama, jonka muutostöitä varten oli kerätty rahaa vuonna 1927, eli C. L. Engelin suunnittelema vanha viljamakasiini. Museokäyttöön sopivaksi se muutettiin arkkitehti Hilja Gestrinin piirrosten pohjalta. Vihkiäiset olivat tärkeä kulttuuritapahtuma kaupungissa, ja niihin tuli vieraita satamäärin myös muualta maasta. Museon kunniaksi järjestettiin juhlanäytännöt molemmissa teattereissa ja juhlaillalliset hotelli Tammerissa.²¹⁸ Uusi museo sijaitsi aivan Fannyn naapurissa, saman kadun varrella kuin hänenkin talonsa, ja koska hän oli Taideyhdistyksen jäsen ja aktiivinen kulttuuri-ihminen, on oletettavaa että hän osallistui myös vihkimisjuhlallisuuksiin.

Sotaa edeltävät vuodet toivat raskaita tapahtumia Fannyn elämään: hänen äitinsä Eufrosyne Davidson kuoli joulun alla 1933, ja sisar Aina Alina Peltonen viisi vuotta myöhemmin, 1938. Davidsonien talo

²¹⁵ Tieto *Tampere. Tutkimuksia ja kuvauksia* -teoksen artikkelista Ester Seppälän toimittamasta teoksesta *Pirkanmaan bibliografia 1742–1956*; Rajala 2004, 168, 177.

²¹⁶ Päivälehdessä arkiston kirjoittajakortisto 1918–1931, Davidsson, Fanny, josta tiedot artikkeleista *Helsingin Sanomissa* 8.11.1930, 5.5. ja 30.11.1931; *Tammerkoski* 1962:2.

²¹⁷ Rajala 2004, 180; Rajala 1995, 209–210.

²¹⁸ Ilmonen 1984, 35–37, 211.

jäi Fannyn omistukseen, ja hän asui siinä loppuikänsä.²¹⁹ Vuonna 1935 Fanny alkoi toistaiseksi tuntemattomasta syystä käyttää sukunimeä Sartto. 1935 oli Kalevalan satavuotisjuhlavuosi, jolloin sukunimien suomalaistaminen oli erittäin vilkasta,²²⁰ mutta Fannyn valitsemalla uudella nimellä ei ole mitään tekemistä hänen vanhan nimensä kanssa, eikä se ole varsinaisesti suomalainen, vaan ennemmin keskieurooppalainen nimi.²²¹ Se, miten virallinen nimenmuutos oli, ei myöskään ole täysin selvää. Joissakin aikalaiskirjoituksissa nimi on yhdysmuodossa Davidson-Sartto, mutta Fannyn perunkirjoitus on tehty Davidson-nimellä, vaikka Sartto dokumenteista myös löytyy. Davidsonien hautakivessä Kalevankankaan hautausmaalla hänen nimensä yläpuolelle on kaiverrettu sukunimeksi Sartto. Päätin käyttää tämän tutkielman otsikossa nimeä Davidson-Sartto kunnioittaakseni sekä Fannyn omaa aikuisiän valintaa että hänen ennen nimenvaihdosta elämiään vaihteita.

Vuosikymmenen toiselle puoliskolle mahtui iloisiakin tapahtumia. Tampere-Seuran perustamiskokous pidettiin 8.12.1937, ja se rekisteröitiin seuraavan vuoden alussa. Kotiseutuyhdistyksen ”toivottiin yhdistävän tamperelaisia yhteiskuntapiirejä ja työskentelevän kaupungin mainostamiseksi ulospäin.” Se alkoi jo neljän kuukauden päästä perustamisestaan julkaista omaa aikakauslehteä nimeltä *Tammerkoski*, johon Fanny kirjoitti ainakin 15 artikkelia tai pakinaa seuraavina vuosikymmeninä, alkaen heti lehden toisesta numerosta. Hänen muistokirjoituksessaan samaisessa lehdessä sanotaan hänen kuuluneen Tampere-Seuran hallitukseen, eikä sitä ole syytä epäillä, vaikka en tätä tietoa ole saanut varmistettua.²²²

Tammerkoski alkoi siis ilmestyä 1938, ja Fannyn kirjoitus teatterimuseon perustamisen tarpeesta pääsi sen toiseen numeroon. Reilun sivun pituisessa kirjoituksessa hän toteaa, että museon perustamisesta on teatteriväen keskuudessa ollut silloin tällöin puhetta ”hyvin kauan aikaa, ehkä noin parikymmentä vuotta”, mutta julkisuudessa asiasta ei ole juurikaan Tampereella keskusteltu. Kysymys tuli Fannyn mukaan aikoinaan esille sen myötä, että pääkaupungin lehdissä oli kehoitettu suomalaisia ottamaan teatterimuistoja talteen, jotta ne saataisiin kerättyä yhteen. ”Pääkaupunkihan on ollut aina kärkeä ottamaan haltuunsa myös maaseudun aikaansaaman kulttuuripanoksen”, hän napauttaa. Joidenkin mielestä Helsinki oli itsestään selvästi sopivin paikka ”koko maan

²¹⁹ TKA Perunkirjoitukset 1934, Eufrosyne Davidssonin perunkirja, nro 169; TKA Fanny Davidsonin perunkirja, nro 436, Sukuselvitys.

²²⁰ Ramsay 2003, 152.

²²¹ Pikainen internet-haku osoittaa nimeä löytyvän nykyään eniten Belgiasta, mutta Väestörekisterikeskus ei kerro nimeä olevan edes edesmenneillä suomalaisilla (Fanny kuoli muutama vuosi ennen henkilötunnusjärjestelmän käyttöönottoa). Ainoat löytämäni aikalaismaininnat ovat epämääräisiä sukunimiä vanhoissa lehdissä sekä tieto vuonna 1909 Helsingin Kaiussa julkaistuista kuvista pohjoisnapamatkalta, jonka oli tehnyt mies nimeltä Sartto Cook.

²²² Tampere-Seuran internetsivujen osio ”Seuran historia”, <http://tampere-seura.fi.nettihotelli.com/index.php?page=linkit> (luettu 13.4.2015); *Tammerkoski* 1962:3.

teatterimuistojen ja teatterin historiallisten kokoelmien” vaalimiseen. Toiset taas, Fanny mukaan lukien, olivat sitä mieltä että Tampereen teatterien kehitys on niin omalaatuista, valtavaa ja paljon sisältävää että sille pitäisi olla kaupungissa oma museonsa. Hän kokee ajan olevan nyt sopiva, koska kaupungin museosuunnitelmat ja Hämeen museo ollaan aikeissa järjestellä uudelleen. Hän kehottaaakin ihmisiä keräämään talteen kaiken mahdollisen teatteria koskevan aineiston, jota voitaisiin käyttää museossa ilmentämään teatterien elämää ja toimintaa. Tampereen tärkeyttä hän korostaa puhumalla siitä etevien näyttelijöiden ”kauttakulkupaikkana” ja lavastustaiteen innovaatioiden kehtona, jonka muistoja ei pitäisi luovuttaa muualle. ”Teatterin maailmahan on sitä katoavaisista katoavaisinta. Siksi olisi kiire.”²²³

Seuraavan vuoden alussa Fanny jatkaa museoihteesta kirjoittamalla *Tammerkoskeen* ehdotuksen siitä, että uudistettavaan Hämeen museoon perustettaisiin ”Tampere-huone”, jossa olisi muotokuvia ja lyhyitä elämäkertoja menneiden aikojen tamperelaisista, niin eliitistä kuin tavallisistakin työläisistä. Hän perustelee monin sanakääntein muotokuvakokoelmien rikkautta ja kokoelman tarpeellisuutta niin toimittajille, koululaisille, tutkijoille ja turisteille kuin muotokuvia maalaaville taiteilijoillekin. Huoneesta tulisi ”kaikkien asukkaiden hellien vaalima harvinaisuus: esivanhempien pyhättö”, joka valaisi uskoa tulevaisuuteen ja jakaisi tietoa kaupungin ja sen asukkaiden vaiheista. Kirjoituksesta on nähtävissä Fannyn kotiseuturakkaus, se että hän arvosti Tampereen kaupunkia ja sen historiaa niin paljon että koki tällaisen museohuoneen olevan aiheellinen. Hän myös uskoi paikallisten haluun toteuttaa hanke ja kerätä muotokuvia sitä varten.²²⁴

Suurimman osan kaupungin kulttuuripuhusta keskeytti marraskuussa 1939 puhjennut talvisota. Se lopetti joidenkin paikallislehtien, kuten *Tampereen Sanomien* ilmestymisen, kun koko toimituskunta joutui rintamalle.²²⁵ Teatteritoimintaa pidettiin siinä määrin vireillä kuin se oli mahdollista resurssipulasta, sotajoukkojen käyttöön luovutetuista tiloista ja rintamalle kutsutuista miesnäyttelijöistä huolimatta. Teatterit kokivat tärkeäksi piristää ihmisiä ja luoda yhtenäisyyden ja toivon tunnetta, minkä vuoksi varsinkin sodan alkuaikoina esitettiin pääasiassa huvinäytelmiä ja revyitä.²²⁶

²²³ *Tammerkoski* 1938:2.

²²⁴ *Tammerkoski* 1939:1.

²²⁵ Pirkanmaan Journalistit ry:n internetsivujen historia-osio, <http://www.pjy.fi/historia.htm> (luettu 17.4.2015).

²²⁶ Rajala 1995, 281-282.

Sodan luomista poikkeusoloista käsin kirjoitti Fannykin. Vuoden 1941 ensimmäiseen *Tammerkoskeen* hän laati arvostelun TTT:n uudesta revyyistä *Eläköön Tampere*. Teatterin silloisen johtajan Edvin Laineen ohjaama ilottelu oli saanut ensi-iltansa 11.5. ja koko syysnäytäntökaudenkin sitä oli esitetty täysille katsomoille. Fanny ylistää sen yhtenäistä ja näppärää juonta, hauskoja välikohtauksia ja tarttuvaa, iloisia lauluja, ja laskee sen viimeaikaisten suomalaisten revyiden parhaimmiston. Myöhemmin samana vuonna, *Tammerkosken* viidennessä numerossa Fanny kiittäen arvosteli toisenkin revyy, Tampereen Teatterin *Tammerkosken sillalla*, tekijänä Uuno Sinisalo. Hän kehui siinä käsiteltävän onnistuneesti, hauskasti ja terävästi kukoistavan tehdaskaupungin ristiriitoja ja ajankohtaisia kysymyksiä. Kotiseuturakas Fanny kuvailee maalailevasti heti kirjoituksen alussa sitä, miten uuden vuosisadan ensikymmenistä lähtien Tampere on karistanut ”tehdasköyhälistökurjuuden” itsestään ja samalla päässyt alemmuuskompleksistaan, ja miten se nyt ”säteilee ajatuksissamme ihmeellisen kauniina puistojen kaupunkina, joka ylpeilee tuotteillaan lähetellen niitä kaukaisimpiinkin maailman ääriin.”²²⁷

Tammerkosken toiseen numeroon Fanny kirjoitti monisivuisen katsauksen Tampereen teatterien ohjelmistosta ja tapahtumista vuonna 1940. Ensin hän käsittelee ”sotatalvea”, jonka aikana Tampereen molemmat teatterit pysyivät toiminnassa, ainoina teattereina maassa (moni muu teatteri toimi majoitustiloina ja niiden henkilöstö lähti koti- tai sotarintamalle). Molemmista lähti miesnäyttelijöitä sotimaan, ja Tampereen Teatteri menetti heistä kolme. Teattereissa järjestettiin ”ohjelmistoa ja näytäntöjä” etupäässä reserviläisten ja heidän omaistensa viihdykkeeksi. Fanny ylistää teatterien sitkeyttä sota-aikana: ”Kunnioitus näitä laitoksia ja niiden henkilökuntaa kohtaan voitokkaina taistelijoina vapautemme säilymisen puolesta niin sota- kuin kotirintamallakin, on omiaan juurruttamaan niiden asemaa yhä lujemmaksi kansalaisten mielissä.” Tämän jälkeen hän käy läpi luettelomaisesti molemmissa teattereissa esitetyt näytelmät ja niiden roolisuuritukset, pääasiassa kehuja kaikkea; vain muutama näyttelijä saa hieman laimeamman arvostelun. Hieman tarkemmin Fanny kirjoittaa kahdesta suomalaisesta uutuusnäytelmästä, Juhani Tervapään *Niskavuoren nuoresta emännästä* ja Lauri Haaran *Kunnian miehestä*, jonka keskushahmona on Eugen Schauman.²²⁸

Sota-ajan tunnelmien käsittelemistä Fanny jatkoi vuoden neljännessä *Tammerkoskessa*. Teksti on lyhyt pakina jatkosotakesän sujumisesta Tampereella ns. tavallisen asukkaan näkökulmasta. Hän toteaa, että vaikka kaikilla on ”suuren ja yhteisen murheen lisäksi” ollut omatkin huolensa, on kesä yleisesti ottaen, sodan vaatimista ponnisteluista huolimatta sujunut hyvin. Elintarvikkeita on ollut

²²⁷ *Tammerkoski* 1941:1 ja 1941:5.

²²⁸ *Tammerkoski* 1941:2.

niukasti ja moni niistä kirjaimellisesti kortilla, mikä on vaatinut kekseliäisyyttä ja ravinnon yksipuolisuuden sietämistä, mutta nälkää ei ole tarvinnut kärsiä. Paljon on jouduttu jonottamaan, mutta jonoissa on hymyilty ja laskettu leikkiä sen sijaan että oltaisiin tuskastuneita ja levottomia. Fanny kirjoittaa humoristisesti korvikkeista, joita on lähes kaikkiin tarpeisiin: iloiset ja kevyet puukengät tuovat kaduille ”runollista kapsetta” ja aiemmin sukkiin verhotut sääret vilkkuvat paljaina. Rintamalle on lähetetty paketteja ja ”hymyileviä kirjeitä”, joissa vakuutellaan kaiken kotona olevan hyvin. Vallitsevaa asennetta hän kuvaa myös kysymällä: ”Onko koskaan ollut kesää, jona Tampereella olisimme olleet terveempiä kuin tänä kovana sotakesänä?” Varsinkin heinäkuu on ollut lämmin, ja ”Pyhäjärven hiekkaranta ja Näsijärven äkkisyvät” ovat olleet ahkerassa käytössä, vaikka ”rantahakkailu” on ollut kiellettyä ”alhaisena ajanvietteenä”. Häilytyksiä ei kaupunkilaisten ole tarvinnut hänen mukaansa pelätä, ja venäläisten ilmavoimista hän laskee leikkiäkin: ”ryssän moottoreita” ei ”olekaan kuin kaksi: toinen niistä on remontissa ja toinen käy Raumalla”. Ylipäänsä tekstin sävy on selviytymishenkinen ja optimistinen, vaikka myös täynnä kaihoa rauhan aikaan: sotilassoittokunnan kuuleminen on korvannut menetetyt laulujuhlat, mutta urheilukenttien tyhjiys muistuttaa siitä missä miehet ovat: ”suurissa töissä. Ja vaikka olemme saaneet purra hampaat yhteen, niin on meillä ihana toivo: Suur-Suomen kirkastuva todellisuus.”²²⁹

Tämän julkaisutulvan jälkeen Fanny kirjoitti vain yhden jutun *Tammerkoskeen* vuonna 1942. Vuoden ensimmäisessä lehdessä ilmestyi Fannyn kirjoitus näyttelystä, johon oli kerätty taideteoksia tamperelaisista yksityiskodeista. Fanny ihastelee miten paljon ja nimekkäitä teoksia näyttelyyn oli saatu, ja sanoo sen osoittavan Tampereen merkittävyyttä ”kuvaamataiteiden kannattajana”. Hän myös toivoo että vastaavanlainen mutta entistä laajempi näyttely voitaisiin järjestää toistekin, jotta kaupunkilaisten taidearteiden määrä ja laatu saataisiin vielä paremmin selville ja yleisön taiteenjanoa tyydytettyä. Muihin sotavuosien aikaisiin teksteihin lukeutuvat ainakin syyskuussa 1941 mahdollisesti *Aamulehdessä* (Rajalan mukaan *Tampereen Sanomissa*, mutta muiden tietojen mukaan lehti lakkasi ilmestymästä sodan alkaessa) ilmestynyt arvostelu Tampereen Teatterin esityksestä Alexander Galambin *Raja-aidasta*, sekä artikkeli ”Tampereen näyttämöt” *Teatterilehti Naamiossa* 1942.²³⁰

6. ”Minun käsitteeseeni elämä, sisältyy kaikki”²³¹ 1943–1962

²²⁹ *Tammerkoski* 1941:4.

²³⁰ *Tammerkoski* 1942:1; Rajala 2004, 238; tieto *Teatterilehti Naamion* artikkelista Ester Seppälän toimittamasta teoksesta *Pirkanmaan bibliografia 1742–1956*.

²³¹ TKA, Fanny Davidsonin yksityisarkisto, I Biographica, päiväkirja, kirjoitus päivätty Tampereella 29.7.1902.

Vilkasta yhdistystoimintaa, 1943–1949

Yhdistystoiminta ja kirjoittaminen asettuvat edelleen keskeisiksi alueiksi Fannyn elämässä sodan loppuvaiheiden aikaisilta ja sen jälkeisiltä vuosilta säilyneiden tietojen valossa. Vuoden 1943 marraskuussa Tampereella järjestettiin ensimmäistä kertaa taideviikko, yhdeksänpäiväinen tapahtuma täynnä eri taidemuotojen esityksiä. Viikon oli aikaansaanut Tampere-Seuran johtokunta ja sen asettama Taideviikon päätoimikunta, johon Fanny myös kuului. Taideviikko huipentui sunnuntaina 21.11. kaupungintalon juhlasalissa pidettyyn kirjalliseen matineaan, jossa tamperelaiset kirjailijat lukivat katkelmia teksteistään. Loppuunmyydyin matinean jälkeen pidettiin hotelli Tammerissa kokous, jossa perustettiin Pirkkalaiskirjailijat (toisinaan muodossa Pirkkalais-Kirjailijat), aluksi tosin nimellä Tampereen Kirjailijakerho. Matineassa lukijoiden esittelyt hoitanut Fanny valittiin kerhon ensimmäiseksi puheenjohtajaksi, ja hän toimi tässä asemassa vuoden, minkä jälkeen jätti hallitustoimet toisille ja jatkoi kerhon rivijäsenenä. Perustamiskokouksessa varapuheenjohtajaksi valittiin Aili Somersalo, sihteeriksi Aini Alhovuori ja muiksi johtokunnan jäseniksi Auni Nuolivaara ja Ilpo Kaukovalta. Samassa yhteydessä kerhoon liittyivät myös Viljo Kajava, Esti Heiniö, Erkki Palolampi, Oiva Paloheimo, Elsa Tervo, Ainikki Kivi, Urho Savisaari, Uuno Sinisalo ja Heikki Asunta. Tarvetta pirkanmaalaiset kirjailijat yhdistävälle kerholle perusteltiin muun muassa halulla näyttää, että tältäkin alueelta löytyy omat, väkevät kuvaajansa (Mika Waltari oli kyseenalaistanut tämän puheessaan 1935), joiden yhteistyötä tulisi vaalia ja kehittää. Perustamassa olleet kirjailijat eivät tunteneet toisiaan kovin hyvin, joten kerhon katsottiin siksikin olevan tärkeä väline ”henkisen vuorovaikutuksen” edistämiseksi.²³²

Yhdistys- ja taideviikkotouhujen lisäksi Fanny kirjoitti 1943 kolme artikkelia *Tammerkoskeen*. Vuoden ensimmäisessä numerossa ilmestyi Tampereen teattereiden syyskautta luotaava pitkäkökö katsaus, jossa Fanny käsittelee kaikki kaudella esitetyt näytelmät ja pääroolisuoritukset melko värikkäästi kuvaillen. Kolmanteen *Tammerkoskeen* Fanny kirjoitti raportin vastaperustetusta Tampereen Lausuntakerhosta, kuvaillen sen kokouksia, päämäärää ja tulevaisuudensuunnitelmia. Mistään ei käy ilmi kuuluiko hän siihen itse – olihan hän harrastanut lausuntaa ja näyttelemistä nuorempana. Viidennessä numerossa ilmestyi Fannyn arvostelu Martti Paalasen taidenäyttelystä – tosin varsinaista arvostelua juttu ei niinkään sisällä, ennemmin Paalasen tarinan taustoittamista ja etenkin tämän Tampere-aiheisten teosten kuvailua.²³³

²³² *Tammerkoski* 1943:5; TKA Pirkkalaiskirjailijat ry. Ba:1 Jäsenluettelot, ”Pirkkalaiskirjailijat 1943–1983” (painettu lehtinen); Pirkkalaiskirjailijat ry:n internetsivujen historia-osio <http://www.pirkkalaiskirjailijat.net/index.php?page=historia> (luettu 12.3.2015).

²³³ *Tammerkoski* 1943:1, 1943:3 ja 1943:5.

Seuraavana vuonna Pirkkalaikirjailijat kokoontuivat kahdeksan kertaa, joista neljänä Fanny oli läsnä. Kirjailijat kokoontuivat useimmiten Tuotannon tai Voiman ravintoloissa, sekä muutaman kerran jäsenten kodeissa. Joulukuussa 1944 pidetyssä kokouksessa hallitus vaihtui ja uudeksi puheenjohtajaksi valittiin perustajajäsen Ilpo Kaukovalta.²³⁴ Pidän todennäköisenä, että Fanny oli itse toivonut voivansa siirtyä syrjään puheenjohtotehtävistä: hänellä oli varmasti paljon puuhaa muissa riennoissaan (muut yhdistykset, teatteriasiat jne.) eikä kenties viihtynyt pidempään niin keskeisessä ja lisätöitä teettävässä roolissa. Hän myös kieltäytyi seuraavina vuosina joistakin kerhon ”edustustehtävistä”, kuten esittelijän roolista matineassa.²³⁵

Fanny pääsi jälleen mukaan uuden yhdistyksen syntyvaiheisiin, kun tammikuun 1945 lopussa Tampereen työväentalon sivistysjärjestöjen huoneistoon kokoontui joukko tamperelaisia pohtimaan, miten lisätä kaupunkilaisten teatteriharrastusta ja laajentaa teatterien toistaiseksi melko pientä yleisöpohjaa. Fannyn lisäksi kokouksessa olivat läsnä mm. teatterinjohtaja Eino Salmelainen sekä joitakin toimittajia ja muita henkilöitä, ilmeisesti innokkaita teatteriharrastajia. Kokouksessa päätettiin perustaa Tampereen Teatterikerho, joka virallisesti syntyikin maaliskuussa. Kerho järjesti suosittuja esitelmäiltoja, hankki varoja keräyksillä ja juhlatilaisuuksilla, ja samassa yhteydessä Salmelainen käynnisti näyttelijäkurssit molempien teatterien aloittelijoille. Fanny ei kuulunut kerhon johtokuntaan,²³⁶ eikä tarkempaa tietoa hänen muusta toimintaan osallistumisestaan ole, mutta luultavasti ainakin esitelmäillat kiinnostivat häntä. Yleisesti ottaen näyttää siltä, että 1940-luvun puolivälissä taiteenalojen kerhot ja yhdistykset alkoivat entistä enemmän eriytyä ja erikoistua; Teatterikerho ja Pirkkalaikirjailijat perustettiin ja Tampereen Taiteilijaseurasta tuli puhtaasti kuvataiteilijoiden yhdistys, joka tosin keväällä 1945 kunnioitti Fannya kutsumalla tämän kunniajäsenekseen.²³⁷

Vuosilta 1945–1949 ei Fannysta ole, jo mainittujen lisäksi, juuri muita tietoja kuin Pirkkalaikirjailijoiden kokouksiin liittyviä. Fanny kävi niissä harvakseltaan, yhdestä kolmeen kertaa vuodessa ja yleensä kauden lopettavissa tai kiinnostavaa ohjelmaa (kuten kirjailijavieraan) tarjoavissa kokoontumisissa. Vuoden 1948 kohdalta kerhon vieraskirjasta voi päätellä Fannyn kärsineen jonkinlaisesta vammasta tai terveysongelmasta: hänen nimikirjoituksensa on kirjoitettu haparoivin, suurin tikkukirjaimin, poikkeuksena hänen normaalisti siististä kaunokirjoituksestaan. Kädessä on

²³⁴ TKA Pirkkalaikirjailijat ry, Ba:1 Jäsenluettelot, Ca:1 Perustamisvuosien pöytäkirjat.

²³⁵ TKA Pirkkalaikirjailijat ry, Ca:1 Perustamisvuosien pöytäkirjat, 3.3.1946.

²³⁶ Rajala 1995, 354–355.

²³⁷ Tampereen Taiteilijaseuran internetsivujen historia-osio, <http://tampereen-taiteilijaseura.fi/tampereen-taiteilijaseura-ry/historia/> (luettu 13.4.2015); *Tampereen Taiteilijaseura 1920–1970* (teos on sivunumeroimaton).

itsessään saattanut olla jotakin vaivaa, mitä tukee se että hän kuitenkin on päässyt paikalle ja että allekirjoitus palaa tuttuun muotoonsa seuraavien vuosien merkinnöissä. Myöhemmin, vuonna 1955 Fanny kertoo kirjeessä Raoul Palmgrenille loukanneensa kätensä, mikä on hidastanut kirjoittamista.²³⁸ On siis mahdollista että kädessä oli joku uusiutuva vamma tai sitten hän vain sattui loukkaamaan kirjoituskätensä moneen kertaan.

Viimeiset näytökset, 1950–1962

1950-luvun alkaessa Fanny vaikuttaa jättäytyneen hiljalleen pois Pirkkalaiskirjailijoiden toiminnasta: hänen nimeään ei löydy kerhon vieraskirjasta enää kevään 1950 jälkeen. Teatteriarvosteluja ja muita artikkeleita hän vaikuttaa kirjoittaneen jonkin verran edelleen, etenkin *Helsingin Sanomiin* ja *Tammerkukseen*. Keväällä 1950 Eino Salmelainen juhlisti 25-vuotista ohjaajanuraansa toteuttamalla keväällä TTT:lle ensi kertaa Shakespearen *Hamletin*, jonka Fanny arvosteli *Helsingin Sanomiin*. Hän löysi kritisoitavaa muiden ylistämästä näytelmästä, mikä aiheutti pientä kinastelua lehden palstoilla. Seuraavana vuonna koko Työväen Teatteri juhli 50. vuottaan, minkä tiimoilta Fanny kirjoitti historiikkimaisen artikkelin *Tammerkukseen*. Kirjoituksessa hän käsittelee suppeasti (pääasiassa teatterinjohtajien ja muutaman suuren tapahtuman kautta) teatterin vaihteita 1901 perustetusta Työväenyhdistyksen näytelmäseurasta suureksi, uusiin virtauksiin kuten ekspressionismiin tarttuvaksi ammattilaisteatteriksi.²³⁹

Vuoden 1953 *Tammerkosen* neljänteen numeroon Fanny kirjoitti artikkelin Tampereen Teatterin Naisyhdistyksestä, joka omilla näytelmätempauksillaan oli jo kahdestikin kerännyt huomattavan summan rahaa teatterin olojen ja tarpeiston parantamiseksi. Alussa hän muistaa mainita, miten usein tamperelaiset ovat muita, pääasiassa pääkaupunkilaisia tahoja tämän kaltaisissa asioissa auttaneet, ja että olisi aika kohdistaa enemmän huomiota oman tutun taidelaitoksen vaikeuksiin. Yhdistyksen (joka rekisteröitiinkin helmikuussa 1953) rouvat keräsivät varoja valmistamalla kaksi näytelmää ravintoloihin ja mainospaikallisine käsiohjelmineen, ja hankkivat monia asioita lahjoituksina paikallisilta yrityksiltä ja käsityöläisiltä. Fanny sanoo työtä riittävän ja sen jatkuvan edelleen, ja ylistää yhdistyksen omatoimisuutta, joka on moraalisestikin tärkeää ja suomalaista. Artikkelista ei jälleen käy ilmi, kuuluiko Fanny itse yhdistykseen, eikä hän ainakaan sen etummaisimmissa puuhajoukoissa ollut, mihin varmasti vaikutti myös hänen korkea ikänsä. On kuitenkin oletettavaa

²³⁸ TKA Pirkkalaiskirjailijat ry. Ac:1 Vieraskirja 1945–1954, Ca:1 Perustamisvuosien pöytäkirjat; KansA, Raoul Palmgrenin yksityisarkisto, BA 2, Fanny Sartoilta Raoul Palmgrenille 28.4.1955.

²³⁹ TKA Pirkkalaiskirjailijat ry. Ac:1 Vieraskirja 1945–1954; Rajala 1995, 449, 453; *Tammerkoski* 1951:7.

että hän oli vähintään läheisissä tekemisissä yhdistyksen rouvien kanssa, koska oli teatteritoimissa muutenkin mukana ja osaa kuvailla auttamisprojekteja yksityiskohtaisesti.²⁴⁰

Tammikuussa 1954 *Helsingin Sanomissa* ilmestynyt ylistävä arvostelu Tampereen Teatterin esittämästä Tennessee Williamsin *Tatuoidusta ruususta* on viimeinen josta olen löytänyt tietoa.²⁴¹ Fanny läheni jo 77. ikävuotta, joten on ymmärrettävää että hän ainakin hidasti työtahtiaan, jos ei täysin lopettanut. Seuraavana vuonna hän kävi vielä avuliaasti kirjeenvaihtoa tietoja keräävän kirjailija Raoul Palmgrenin kanssa, ja toteaa tälle olleensa sairaana, muun muassa loukanneensa kätensä.²⁴² Kirjeenvaihdon varsinainen aihe on Kössi Kaatra, josta Palmgren oli kirjoittamassa vanhan työväenliikkeen kaunokirjallisuutta käsittelevään teokseensa *Joukkosydän*. Tiedonantoja sisältävistä kirjeistä on säilynyt vain yksi, mutta siinä on kiinnostavaa samankaltaisuutta kuin Fannyn vuosikymmeniä aiemmin Wilkunalle kirjoittamassa selvityksessä vuoden 1919 kuulustelusta. Fanny on selvästi ollut ärsyyntynyt siitä, jos hänen on ajateltu olleen millään tavalla aatteellinen, varsinkaan sosialistinen kirjoittaja. Palmgrenille hän vakuuttaa kivenkovaan, ettei ole koskaan ollut missään tekemisissä työväenliikkeen, työväenjärjestöjen tai muutenkaan politiikan kanssa. Hän kieltää koskaan kirjoittaneensa mitään poliittista (hän luettelee muutamia ilmeisesti Palmgrenin mainitsemia sosialistisia lehtiä ja julkaisuja, ja sanoo ettei mikään niistä ole edes hänen käsiinsä sattunut), käyneensä ”minkään työväentalon seinien sisäpuolella” (lukuun ottamatta TTT:a) tai tunteneensa muita työväenliikkeen henkilöitä kuin Kaatran ja joitakin *Kansan Lehden* toimittajia. Mainitun lehden teatteriarvostelijaksi hän sanoo päätyneensä koska häntä siihen pyydettiin – lehteen kirjoittivat tarvittaessa myös ”ulkopuoliset” asiantuntijat, joten Fannykin suostui siihen, vaikkei ollut sosialisti. Hän korostaa kirjoittaneensa samaan aikaan myös porvarilehtiin, ja kaiken tämän olleen osa hänen kehitystään ja urapolkuaan taide- ja teatteriarvostelijaksi. Hän mainitsee myös olleensa *Tampereen Sanomien* taideosaston vakinaisena hoitajana joitakin vuosia, ilmeisesti 1900-luvun alkukymmenten aikana. Fanny kertoo edelleen olevansa ”vakaumuksellisen kokoomuslaisen perheen tytär”, jolle sosialismi on aina ollut mahdotonta. Kaatra oli sosialisti ja Fanny siis ”täysin porvari”, mutta sillä ei ollut suhteen kannalta merkitystä. Fanny sanoo omien tuttaviansa ottaneen pariskunnan suhteen ja kihlauksen ”persoonallisena seikkana”, siis epäpoliittisena, mutta että ”suuri yleisö” ei ollut yhtä ymmärtäväinen: ”lukemattomat juorut olivat käynnissä asiasta”. Hän arvelee kiinnostuksen itseään kohtaan johtuneen nimenomaan suhteesta Kaatraan, ja pyytää että Palmgren jättäisi hänet pois ”kirjailijasarjasta, johon e[i] kuulu” (Palmgren on kirjeestä päätelleen aluksi olettanut Fannyn olleen

²⁴⁰ Tammerkoski 1953:4.

²⁴¹ Rajala 2004, 340.

²⁴² KansA, Raoul Palmgrenin yksityisarkisto, BA 2, Fanny Sartoilta Raoul Palmgrenille 28.4. ja 15.12.1955.

työväenaatteen innoittama kirjoittaja, ja harkinnut häntä osaksi teostaan). Kaiken kaikkiaan kirjeen pääasia näyttää olleen sen vakuuttaminen, ettei Fannylla ollut kirjoittajana tai yksityishenkilönä mitään tekemistä työväenaatteen kanssa, eikä hän halunnut tulla sen enempää julkisuuteen kuin jo oli. Fanny kiteyttää kirjeen lopussa:

”[O]len ollut yksilö, en puolue-ihminen, ja sellaisena myöskin pysyn. Kohtelen myös muita yksilöinä, persoonallisuuksina, olivatpa mitä puoluetta tahansa! ... Olen ollut yksinäinen, syrjässä pysyttelevä ja haluan sellaisena pysyä.”²⁴³

Fanny ei siis itse erityisesti janonnut tunnustusta tai kuuluisuutta, vaan hänen kirjoittamistaan motivoi halu käsitellä asioita joista oli kiinnostunut ja joista tiesi, sekä mahdollisuus vaikuttaa niihin omalla tavallaan (esimerkiksi vetoomuksilla erilaisten taidehankkeiden puolesta Tampereella).

Samaisessa kirjeessä Fanny muistelee *Hengetärtä* melko vähättelevin sanakääntein: se oli hänen mielestään ”täydellinen keltanokka-ajan tuote” sekä ”aivan porvaristytön ajatuspiiriä kuvastava”. Hänestä teos ei ollut ”moraali-reformatoorinen opus”, vaan yksinkertaisesti rakkausromaani, jonka hän kirjoitti ennen kuin oli Kaatraa tavannutkaan.²⁴⁴ Fannyn tapa puhua itsestään ja etenkin kirjoittamisuransa alkupäästä on hieman ristiriitainen sen kanssa, millaisena se minulle lukijana ja tutkijana näyttäytyy. Sinänsä ymmärrän Fannyn halun sanoutua irti kaikesta aatteellisuudesta ja pitää se erossa tuotantonsa tulkinnasta ja hänestä itsestään ihmisenä, mutta samalla hän tuntuu liioittelevan. Kuten aiemmin todettua, todellisuudessa hän kirjoitti 1906 useisiin sosialistisiin julkaisuihin ja lehtiin (esimerkiksi *Länsisuomen Työmies*, *Kahleet pois!*, *Punanen Pohjola*, *Eteenpäin*, *Kalenteri Kansalle*), vaikka väittää Palmgrenille, ettei ole niihin koskenutkaan. Niissä julkaistuissa teksteissä on tulkittavissa aatteellisia piirteitä, joskin usein pitkälle vietyyn symbolisuuteen verhottuna. Lehti-ilmoitusten perusteella hän myös osallistui lausujana ainakin kahteen Työväenyhdistyksen juhlasalissa järjestettyyn tilaisuuteen 1906, vaikka Palmgrenille kirjoittaa TTT:n olleen ainoa työväentalo johon on sisään astunut. On totta että hän kirjoitti kaiken aikaa myös porvarillisiin julkaisuihin, ja niihin suhteessa enemmän kuin työväenhenkisiin, mutta kun huomioidaan lisäksi muutamaa vuotta myöhemmin ilmestynyt *Viettejä* sekä joidenkin kertomusten (kuten *Oikeus-*lehdessä julkaistu *Pikkuporvarillista ”kulttuuriharrastusta”* sekä *Eteenpäin* -lehden artikkeli *Lapsenmurhista*) avoimen uhmakas sävy, voi Fannyn ajatella olleen melko lailla radikaalimpi kirjoittaja kuin mitä hän vanhemmiten myönsikään.

²⁴³ KansA, Raoul Palmgrenin yksityisarkisto, BA 2, Fanny Sartoilta Raoul Palmgrenille 15.12.1955.

²⁴⁴ KansA, Raoul Palmgrenin yksityisarkisto, BA 2, Fanny Sartoilta Raoul Palmgrenille 15.12.1955.

Fannyn vapaamuotoinen kirjoitustyyli ei ole kirjeiden perusteella suuresti muuttunut 36 vuodessa ja hänen käsialansa on edelleen täysin tunnistettava. Myös marraskuussa 1961 Helvi Jokisen *Tammerkoskeen* tekemä haastattelu antaa ymmärtää että Fanny säilyi varsin teräväpäisenä loppuun asti. Seuraavan vuoden toisessa numerossa ilmestynyt, haastatteluun pohjautuva artikkeli on otsikoitu ”Elämä kulttuurityön parissa”. Siitäkin suuri osa käsittelee Fannyn tuttavuutta Erkon kanssa, mutta mukaan on ujutettu myös hauskoja yksityiskohtia Fannyn olemuksesta ja elämästä. Yhtenä sellaisena Jokinen mainitsee Fannyn vahvat silmälasit, jotka tämä otti pois ruokalistaa lukiessaan, ja muistelee sitten kuulemaansa kuvausta ”siitä Fanny Davidsonista, jonka hoikkavartinen lornjetti koristi Tampereen entisiä teatteriensi-iltoja”. Fanny toteaa tarvinneensa näyttämölle nähdäkseen ensin lornjetin ja myöhemmin ”pensneet” eli sangattomat, nenänvarrella istuvat silmälasit. ”Kaikki empansipeeratut, siis oppineet naiset käyttivät sellaisia”, hän sanoo. Ravintolaruoan hän puolestaan sanoo olevan ”jokapäiväistä leipäänsä”, koska hänestä ei ”koskaan tullut ruoanlaittajaa”.²⁴⁵

Muutama viikko haastattelun ilmestymisen jälkeen, 15.3.1962 Fanny kuoli. Helvi Jokisen kirjoittaman muistokirjoituksen mukaan ”Fannyssa Sartossa poistui harvinainen kulttuurihenkilö, joka lähes 85-vuotiaan elämänsä aikana ehti nähdä kotikaupunkinsa perin pohjin muuttavan niin ulkonaisia kuin sisäisiäkin kasvojaan.”²⁴⁶ Fannyn perillisinä olivat Aina Alinan lapset Liisa Larva, Lennart Lans ja Helvi Erkkilä, joista perunkirjoituksen hoiti Lennart. Davidsonien omistama talo on kirjoituksessa laskettu kokonaisuudessaan Fannyn omaisuudeksi, joten hän on luultavasti ostanut sisarensa siitä ulos ja elänyt ainakin osaksi vuokratuotoilla. Fannylla on lisäksi ollut kolme eri karttuvaa talletustiliä, joilla kaikilla oli suurehko summa rahaa hänen kuollessaan. Omaisuusluettelo on hieman suurpiirteisempi kuin hänen vanhemmillaan oli, mutta siitä selviää hänellä olleen neljä arvokasta sormusta ja pöytähopeita, ”yksinkertaisia vanhoja huonekaluja”, kirjakaappi kirjoineen (joka oli arvokkaampi kuin kaikki muut huonekalut yhteensä) ja 15 taulua, joita tosin kuvaillaan sanoilla ”ei nimekkäitä ja huonokuntoisia”. Myös hänen pitovaatteensa olivat listaajan mukaan ”hyvin vanhoja”, mikä kertoo siitä, ettei hän ollut (ainakaan vanhemmalla iällä) käyttänyt varojaan ulkoisten puitteiden kuten sisustuksen ja vaatetuksen päivittämiseen. Muutamasta pankkivelasta huolimatta Fanny oli pysynyt hyvin vakavaraisena vanhoille päivilleen asti.²⁴⁷

²⁴⁵ *Tammerkoski* 1962:2.

²⁴⁶ *Tammerkoski* 1962:3.

²⁴⁷ TKA Fanny Davidsonin perunkirja, nro 436.

Naisintellektuellin haasteet

Tutkimuksen edetessä olen pohtinut Fannyn statusta, elämänvalintoja ja mahdollisuuksia monelta kantilta. Monessa suhteessa näyttää siltä, että hän tasapainotteli tiettyjen, vastakkaisilta vaikuttavien roolien tai asemien välimaastossa. Moni näistä rajankäynneistä liittyy sukupuoleen ja siihen hänen elinaikanaan ja -ympäristössään kohdistettuihin odotuksiin ja mahdollisuuksiin. *Älymystön jäljillä* -teokseen sisältyvässä artikkelissaan Anne Ollila käsittelee 1800-luvun lopun sivistyneistönaisten elämää ja kasvatusta, eli todellisuutta jossa Fanny lapsuutensa eli. Ajan sivistyneistöperheissä lasten kasvatusta oli äidin tehtävä, ja oli tavallista että äiti hoiti lasten alkeisopetuksen (luku- ja kirjoitustaito, kristinuskon perusteet) kotona. Tyttäret olivat muutenkin tiukemmin kotiin sidottuja, ja äiti antoi heille naisen mallin.²⁴⁸ Fannyssa lienee ollut paljon samaa kuin äidissään, jota hän kuvailee ”kaikkea kaunista ja taiteellista rakastavaksi luonteeksi”, mutta toisessa yhteydessä hän kirjoittaa itsestään myös isän tyttönä joka leikkii ulkona tämän rakennustyömaalla.²⁴⁹ Fannyn elämänkaaren alkupuolella näkyy monia perinteisesti porvaristytöjen elämään miellettyjä piirteitä, kuten äidiltä periytyvä kaunosieluisuus ja taideharrastuneisuus, sekä talouskoulu osana kasvatusta. Niiden ohella ja mielestäni suuremmassa osassa on kuitenkin asioita, joiden perusteella voisi ajatella Fannyn olleen perheen ”poika”: hän sai kouluttautua mielensä mukaan ja oletettavasti häntä siihen kannustettiin, eikä hän solminut avioliittoa tai perustanut perhettä kuten isosiskonsa Aina teki 20-vuotiaana.

Kouluttautumiseen liittyvät odotukset jakautuivat sukupuolten mukaan: etenkin poikien tähtäimessä tuli olla ammatti ja virka, kun taas tyttöjen opintojen motiivi oli epämääräisempi ja ennemmin ”yleishyödyllinen”. Tämä tarkoitti sitä, että tytöt voisivat olla paremmin hyödyksi muille koulutuksen myötä – heistähän pitkään tuli ennen kaikkea opettajattaria, sairaanhoitajia ja käytännöntyöntekijöitä esim. postiin, lennättimeen ja valtionhallintoon. Yliopisto-opiskelu oli harvinaisempaa siksikin että se ei suoraan valmistanut naista ammattiin, koska tutkintoa vaativat virat olivat pitkään naisilta suljetut. Ollilan mukaan ”[t]yttö ei siis saanut ”itsekkäästi” kouluttautua tiedonhalun, kunnianhimon tai omien tarpeidensa vuoksi, vaan koulutuksenkin päämääränä oli muiden auttaminen ja palveleminen.”²⁵⁰ Tässä kehyksessä Fanny oli siis jonkinlaisessa välimaastossa: hän kouluttautui nimenomaan oman tiedonhalunsa ja kiinnostustensa vuoksi mutta koskaan tehnyt tutkintoa valmiiksi, mahdollisesti koska ei kokenut siihen tarvetta. Elämäntyönsä Fanny teki ammatissa (eräänlainen vapaa kirjoittaja, toimittaja ja kriitikko) johon ei ollut olemassa suoraa koulutuspolkua.²⁵¹ Hän

²⁴⁸ Ollila 1997, 119–120.

²⁴⁹ *Tammerkoski* 1962:2 ja 1939:2.

²⁵⁰ Ollila 1997, 123–124 (sitaatti s. 123); Kaarninen & Kaarninen 2002, 91, 93.

²⁵¹ Esimerkiksi korkeakoulutasoinen toimittajakoulutus alkoi Suomessa vasta 1925. Tampereen yliopiston ”Toimittajakoulutus 90 vuotta” -sivuston osio ”Tiedotusopin historiaa” <http://www.uta.fi/cmt/90/historia.html> (luettu 28.4.2015).

tavallaan tasapainotteli yksityisen ja julkisen maailman välillä, mutta yksityinenkin oli hänelle valinta, ei aviomiehen ja lasten asettama velvollisuus. Toisaalta hän toteutti naisilta odotettua uhrautuvaisuutta huolehtimalla vanhemmistaan näiden kuolemaan asti, mutta se tuskin oli hänelle suureksi taakaksi tai pois muista elämävalinnoista.

Omassa artikkelissaan *Älymystön jäljillä* -teoksessa Päivi Lappalainen kuitenkin huomauttaa toisenlaisesta näkökulmasta naisintellektuellien elämänvalintoihin: esimerkiksi perheenperustamisesta kieltäytyminen näyttää omalta valinnalta, mutta saattaa olla seurausta halusta toimia intellektuaalisella, miehiseksi mielletyllä kentällä. Hänen mukaansa ”intellektuaalinen kenttä marginalisoi naiset naisina ja säätelee siten myös naisten henkilökohtaisia valintoja”.²⁵² Fannyn kohdalla totuus on luultavasti jossain näiden välissä: kenties yksin eläminen oli hänelle hyvinkin tietoinen valinta, taustallaan joko ammatilliset kunnianhimot tai selkeä käsitys siitä mitä elämältään haluaa; kenties ei osunut kohdalle sopivaa ihmistä jonka kanssa rakentaa yhteistä elämää, kenties kaikkia näitä. Naisintellektuellien marginalisointi oli monikerroksista, eikä vähätellyksi tullakseen tarvinnut olla edes naimisissa miesintellektuellin kanssa. Lappalainen viittaa Alice Jardineen, jonka mukaan ”näyttää olevan historiallinen välttämättömyys, että heteroseksuaalisen naisen, joka haluaa kirjoittaa ja tulla luetuksi, on joko tosiasiallisesti tai kuvitteellisesti kytkettävä itsensä kirjoittavaan, kuuluisaan mieheen elämässään”.²⁵³ Fannyn tapauksessa vaikuttaa siltä, että tällainen kytkeminen on tehty hänestä riippumatta, muiden toimesta. Lähes jokaisessa maininnassa hänestä on mainittuna myös J. H. Erkko,²⁵⁴ myös yhteyksissä jotka eivät liity Erkkoon mitenkään. Yksi esimerkki tällaisesta on Saara Sarkkisen kokoama Pirkkalaiskirjailijoiden historiikki *Minä ja me*, jossa esitellään Fanny alle sivun mittaisella tekstillä. Siinäkin silti mainitaan Erkko ja lainataan hänen runoan ”Tumma orvokki” Fannyn kuvan yläpuolella.²⁵⁵ Kyseessä oli kuitenkin vuosikymmeniä myöhemmin osaksi Fannyn aloitteellisuudesta perustettu kirjailijaryhmittymä, jolla ei ole mitään tekemistä nuoruuden tuttavuuden kanssa, oli tämä kuuluisa runoilija tai ei. Ymmärtäisin asian hauskana yksityiskohtana, mutta se että se on olennainen osa Fannyn esittelyä ja lasketaan ikään kuin hänen ansiokseen, on minusta vähättelevää.

²⁵² Lappalainen 1997, 168.

²⁵³ Lappalainen 1997, 165, viittaus teokseen Jardine, Alice: ”Death Sentences: Writing Couples and Ideology”. (s.86) Teoksessa Suleiman, Susan Rubin (toim.): *The Female Body in Western Culture. Contemporary Perspectives*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986.

²⁵⁴ Rajalan Erkko-elämäkerrassa tämä tendenssi kiteytyy muka-Fannyn iloon siitä, että hän ja Erkon toinen ihastus Elli Hällström ovat saaneet ”paikkansa kirjallisuuden historiassa” koska ovat olleet Erkon muusia, molemmat oman runosarjansa innoittajia. Rajala 2006, 228.

²⁵⁵ Sarkkinen 1993, 21.

Fannysta puhutaan myös historiikkiin sisältyvässä haastattelussa, jonka Kaarina Sala on tehnyt Pirkkalaikirjailijoiden entisestä puheenjohtajasta Ilpo Kaukovallasta vuonna 1980. Jo haastattelijan kysymyksessä oletetaan että aikoinaan kulttuurin ”grand old ladyksi” mielletty Fanny kutsuttiin Pirkkalaikirjailijoiden ensimmäiseksi puheenjohtajaksi ”miesten ollessa sodassa” – ei siis ensisijaisesti siksi että hän oli ansioitunut tamperelainen kirjoittaja. Kaukovalta puolestaan puhuu Fannysta mielestäni hieman alentuvaan sävyyn, käyttäen ilmaisuja kuten ”kovasti kipakka tyttöskoululainen” ja ”mikä ihmeen käsityöläinen hänen isänsä nyt olikaan”. Kaukovalta mainitsee tietysti myös Erkon (ja Jukolan teoksen hänestä) ja toteaa Fannysta että ”[s]aattoi olla hyvin viehättäväkin nuorena, kriittinen suustaan muuten, kaikkia hän vähän arvosteli”. Esimerkiksi (luultavasti Mika Waltarin) *Suurta illusionia* hän muistaa Fannyn arvostelleen ”että onhan sitä Pariisissa näin ja onhan sen muutkin nähneet[, t]ähän tyyliin vähän, asiantuntijana kovasti.” Fanny oli kertonutkin käyvänsä Pariisissa usein, ja Kaukovalta sanoo hänen olleen varakas ja voineen kerätä vuokrat rahat (ilmeisesti omistamansa talon asukkailta) ja lähteä junaan. Lopuksi Kaukovalta toteaa, että vaikka Fanny oli ”tunnettu kulttuurihenkilö...ei kai nuo Aamulehden miehet, Veistäjät²⁵⁶ ja muut suurkriitikot, niin liene hänen teksteilleen paljon arvoa antaneet, näin suoraan sanottuna.”²⁵⁷ Lieneekö Kaukovalta ollut ärsyyntynyt sanavalmiiseen ja kriittiseen Fannyyn tai muuten huonoissa väleissä, mutta tämä haastattelu kertoo omalla tavallaan siitä miten häntä ja muita kirjoittavia (ja arvostelevia) naisia vähäteltiin suhteessa ”oikeisiin” eli miespuolisiin kulttuuritoimijoihin. Naisina he olivat ammatissaan poikkeus, joiden sanoille oli helppo olla antamatta painoa – etenkin jos ne eivät miellyttäneet.

Tutta Palinin mukaan naiset olivat kuitenkin sotienvälisellä ajalla suhteellisen hyvin edustettuina päivälehtien vakinaisessa kriticokunnassa. Tämä merkitsi epäsuoraa mutta ”silti hyvin konkreettista naisten puolustamista”. Pisimmän uran tehneet naiskriitikot toimivat ruotsinkielisissä lehdissä: Signe Tandefelt *Hufvudstadsbladetissa* ja Sigrid Schauman *Svenska Pressenissä*. Suomenkielisistä Palin mainitsee Fanny Davidsonin, joka ”kirjoitti naismyönteisellä otteella *Tampereen Sanomiin*”, kuvalehtiin kirjoittaneen taiteilija Lyyli Ollilan sekä Aune Lindströmin joka kirjoitti *Iltalehteen*, *Uuteen Suomeen* sekä erilaisiin aikakaus- ja kuvalehtiin.²⁵⁸ Tutkimusta tehdessä vastaani on tullut myös joitakin muita naiskriitikoita, kuten Hagar Olsson, Elsa Enäjärvi-Haavio, Alma Söderhjelm ja Sylvi-Kyllikki Kilpi. Edustuksesta huolimatta naiskriitikoiden ja -toimittajien asema ei kuitenkaan ollut täysin tasa-arvoinen mieskollegoiden kanssa. Toisen maailmansodan jälkeen toimittajat olivat

²⁵⁶ Olavi Veistäjä (1908–1988) oli *Aamulehden* teatterikriitikko ja kulttuuriosaston vastaava toimittaja.

²⁵⁷ Sarkkinen 1993, 61.

²⁵⁸ Palin 2004, 12–13.

yhteiskunnallisesti ja oikeusturvan kannalta epämääräisessä asemassa, ja naistoimittajat kokivat tulewansa kohdelluiksi toissijaisina niin tehtävienjaon kuin palkkauksenkin suhteen. Tätä asetelmaa purkamaan perustettiin 1946 Helsingissä Naistoimittajain Kerho (nykyinen Naistoimittajat ry.). Sen jäseniksi hyväksyttiin vain Suomen Sanomalehtiliiton tai Aikakauslehdentoimittajain Liiton jäseniä. Fanny ei tietääkseni kuulunut kumpaankaan, ja oli tällöin juuri täyttämässä 69 vuotta, joten hänellä ei ehkä olisi muutenkaan riittänyt kiinnostusta tai intoa uuteen yhdistykseen. Kerhon perustaminen oli kuitenkin ensimmäinen kerta kun suomalaiset naistoimittajat järjestäytyivät,²⁵⁹ ja Fanny oli osaltaan toiminut esitaistelijana naiskriitikoiden näkyvyydelle sanomalehdistössä.

Lopuksi

Johdannossa nimesin keskeisimmäksi tutkimustehtäväkseni selvittää Fannyn elämän kulkua ja piirteitä mahdollisimman tarkasti sekä koettaa sen kautta kuvailla kirjoittavan, naimattoman naisen elämää Suomessa vuosisadan vaihteen molemmin puolin. Koen Fannyn voivan tarjota näkökulmia hänen asemassaan olleen naisen mahdollisuuksiin tehdä valintoja ja toteuttaa itseään elämän eri aloilla. Fannyn elämään kuului etenkin sen alkupuolella useita hänen aikansa porvaristytön vaiheille yleisiä piirteitä: hän kävi tyttökoulun, valmistui ylioppilaaksi, opiskeli yliopistossa ja kävi läpi nuoruuden monitahoisia, vaihtelevia tuntemuksia, joita käsitteli kirjoittamalla niin omaksi ilokseen kuin ammatillisessakin mielessä. Monessa kohdin Fanny oli kuitenkin epätavallinen ja omaa tietään raivaava: rooli yhtenä varhaisimmista suomenkielisistä naisylioppilaista, mahdollisuus matkustella ja opiskella mielensä mukaan tutkinnoista välittämättä, omien tekstien saaminen julkaistuksi suuremmassakin mittakaavassa sekä pitkä ura naispuolisena teatteri- ja taidekriitikkona ovat tällaisia kohtia.

Lähteiden vähyiden vuoksi on ymmärrys Fannyn persoonasta täytynyt kerätä hiljalleen, sieltä täältä. Suuri osa hänestä jää edelleen mysteeriksi, ja on huomioitava olemassa olevan tiedon mahdollinen ”epäedustavuus”: se mitä on säilynyt saattaa kuvastaa todellisuutta vain yhdestä kulmasta. Silti koen, että pitkällisen tutkimusprosessini aikana ja sen tulkinnan kautta olen saavuttanut ja esittänyt perustellun käsityksen Fannysta. Hänellä oli verrattuna moniin muihin aikansa naisiin harvinainen (taloudellinen ja sosiaalinen) vapaus toteuttaa itseään opintojen ja kirjoittamisen kautta, mutta hän joutui niissä rooleissa taistelemaan sukupuolestaan johtuvaa vähättelyä vastaan. Fanny ei varsinkaan vanhemmiten vaikuttanut kaipaavan kuuluisuutta sinänsä, vaan hänen julkista toimintaansa motivoi halu kirjoittaa ja vaikuttaa keskeisiksi kokemiinsa asioihin, eniten oman kaupunkinsa kulttuurielämän

²⁵⁹ Lehtimäki 2006, 10–11.

vaalimiseen. Hänestä tuli vanhemmiten konservatiivisempi, mikä näkyy esimerkiksi haluna sivuuttaa tai jopa sanoutua irti joistakin nuoruuden tulisimmista kirjoituksista ja mielipiteistä. Siitä huolimatta Fannyssa säilyi tietynlainen uhmakkuus ja omapäisyys: hän oli kuvausten perusteella sanavalmis eikä aina erityisen miellyttämishaluinen. Oman työnsä kautta Fanny oli valmis tarttumaan havaitsemiinsa epäkohtiin, kuten naisten asemaan ja teatteri- ja taidemaailman puutteisiin. Aktiivisten julkisten rooliensa ja toimien vastapainoksi hän vietti oman kertomansa mukaan erakkomaista yksityiselämää, asui naimattomana omassa talossaan kaupungin keskustan laidalla. Kössi Kaatra näyttää olleen Fannyn elämän vaikuttavin rakkaussuhde, joka kuitenkin kaatui vaikeisiin yhteiskunnallisiin tilanteisiin ja kenties lopulta liian eriäviin näkemyksiin maailmasta.

Johdannossa määrittelin Fannyn elämän kertomisen tietynlaiseksi ”eksistentiaaliseksi ytimeksi” kirjoittamisen moninaisen teeman. Yksi siteeratuimpia tekstejä feministisen kirjallisuudentutkimuksen sekä yleisesti naisten toiminnan reunaehtoja käsitelleen tutkimuksen piirissä lienee Virginia Woolfin teos *A Room of One's Own* (1929). Woolfin keskeinen teesi on, että voidakseen toteuttaa henkilökohtaisia, taiteellisia tai tieteellisiä kunnianhimojaan, on naisella oltava omaa tilaa ja rahaa.²⁶⁰ Fanny Davidson kuuluu siihen kenties harvalukuisempaan naisjoukkoon, jolle nämä edellytykset olivat olemassa: hänen ei, varsinkaan nuoruudessaan, tarvinnut varsinaisesti huolehtia toimeentulostaan saati mennä sen turvaamisen vuoksi vastentahtoisesti naimisiin. Hänen oma huoneensa oli sekä fyysinen tila vanhempien talossa että henkinenkin positio, tietynlainen vapauden tila. Hänelle kirjoittaminen oli paitsi mielekästä, myös mahdollista, ja hän sai tekstejään julkaistuksi monenlaisilla forumeilla. Tavallaan kirjoittaminen muotoutui itsekkin eräänlaiseksi paikaksi hänen elämässään, positioksi, jossa seisten hän käsitteli elämänsä eri puolia ja tapahtumia. Kirjoittamisen voi nähdä paitsi paikkana, myös välineenä tarttua siihen mikä häntä kiehtoi kaikkein eniten, teatteriin ja taiteeseen.

Edellytyksistä huolimatta kirjoittaminen ei ollut yksinomaan helppoa tai itsestään selvää. Kaunokirjallisuuden maailmassa Fanny joutui kamppailemaan tilasta muiden kirjailijoiden kanssa, ja arvostelutkin varmasti vaikuttivat hänen toimintaansa. Varsinaisen elämänuransa hän teki toimittajana ja teatterikriitikkona, jolloin vastassa oli vakavasti otettavien, miespuolisten ”suurkriitikoiden” valta-asema ja siitä seuraava vähättely. Fanny ei kuitenkaan ollut vähästä hätkähtävää tyyppiä, ja hän teki omaa polkuaan sinne minne halusi ja pystyi. Tämä peilautuu myös aikalaishäntämyksessä, jonka Helvi Jokinen esittää Fannysta tekemänsä haastattelun lopussa:

²⁶⁰ Woolf 1929. Ks. esim. *The Norton Anthology of English Literature*, vol. 2, Eighth edition, 2006, 2092–2152; Leskelä-Kärki 2006, 45.

”Ajattelen niitä vuosikymmeniä, joiden aikana hän [Fanny] on jaksanut pysyä muuttumattoman uskollisena sille opillisen sivistyksen hänen aikansa naiselle suomalaiselle vapaudelle ja niille elämänarvoille, joka hän itse nuorena vapaaehtoisesti valitsi omakseen elämän suuresta varastoitusta. Valitsi, vaikka runoilijakin siitä pettyneenä ja katkeroituneena valitti koko maan kuullen.”²⁶¹

Tutkielman alussa kritisoin ennen kaikkea tunnetumpien miesten kautta määrittyneitä kuvia Fannysta, mihin liittyi myös hänen äänettömäksi tekemisensä tai äänensä vääristäminen. Äänen antamisen tematiikkaa on käsitelty varsinkin feministisessä elämäkertatutkimuksessa paljon ja siihen liittyy monenlaisia pohdinnankohdita. Tutkimuksellani olen pyrkinyt antamaan Fannylle hänen omaa ääntään takaisin sen kautta, että hänen elämästään kerrotaan lähteisiin perustuvien tietojen ja käsitysten sekä hänen itse kirjoittamiensa tekstien, ei tutkijan mielikuvituksen kautta. Samalla olen halunnut, muiden määrittämän kuvan pinnan alle katsomalla, alkaa muodostaa hänestä uudenlaista, kokonaisempaa ja omaehtoisempaa kuvaa – elämäntarinaa. Siinä Fanny on paljon muutakin kuin runoilijan muusa tai lähdeviitteessä mainittu rakastettu, jonka poispyyhtäminen yhdestä tarinasta on mahdollisesti yhtä vääristävää kuin sinnikäs liittäminen toiseen. Hän eli aikalaistensa tavoin moninaisten virtausten ja myrskyjen risteyskohdassa, mutta myös hänen oma tarinansa loi risteyskohtia: uusia ja omalaatuisia tapoja elää kirjoittavan naisen elämää.

²⁶¹ Tammerkoski 1962:2.

Lähteet ja kirjallisuus

I ARKISTOLÄHTEET

Helsingin yliopiston Keskusarkisto (HYKA)

Historiallis-kielitieteellisen osaston arkisto 91:80

- Historiallis-kielitieteellisen osaston matrikkeli 1898–1905, mikrokortti 2/11 25–54

Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA)

Tampereen Tyttölyseon arkisto

- Tampereen Suomalaisen Tyttökoulun (viitteissä TST) opiskelijamatrikkeli 1883–1917 Bb:1
- Arvostelukirjat Bd II 2–6, 9, 12, 14

Kansallisarkisto (KA)

WSOY:n arkisto

- Kirjailijakirjeenvaihto D, Fanny Davidson

Kansalliskirjasto, Erikoislukusali, Käsikirjoituskokoelmat

Hämäläisosakunnan arkisto (HO)

- HO:DIIa.2. Hämäläisosakunnan Historiikit 1900–1928; 1900–1901, 1901–1902, 1903–1904, 1905–1906
- HO:Kb.10 *Hälläpyörä* 1901–1904; seuraavina päivinä julkaistut lehdet: 15.4.1902, 21.10.1902, 20.10.1903, 24.11.1903

Kansan Arkisto (KansA)

Raoul Palmgrenin yksityisarkisto

- BA 2 Joukkosydän (teosten valmisteluun liittyvä materiaali); kirjeenvaihto, Fanny Sartolta Raoul Palmgrenille 2 kirjettä 1955

Päivälehdien arkisto

J. H. Erkon yksityisarkisto

- Ca 3 Kirjeenvaihto Fanny Davidsonin kanssa
- Kortisto Päivälehteen (*Helsingin Sanomiin*) kirjoittaneista 1918–1931
- Davidsson, Fanny

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkisto (SKS KIA)

Arvid Järnefeltin arkisto

- 512:8:1-2 Fanny Davidsonilta 2 kirjettä, 10.6.1921 ja 4.1.1922

Kyösti Wilkunan arkisto

- kirjekokoelma 165, Fanny Davidsonilta 5 kirjettä ja 4 korttia 1919–1921

Volter Kilven arkisto

- kirjeet, mikrokortti 22/88, Fanny Davidsonilta 2 kirjettä

Tampereen kaupunginarkisto (TKA)

Fanny Davidsonin yksityisarkisto kokonaisuudessaan

Perunkirjoitukset 1962, Fanny Davidsonin perunkirja, nro 436

Perunkirjoitukset 1934, Eufrosyne Davidsonin perunkirja, nro 169

Perunkirjoitukset 1920, David V. Davidsonin perunkirja, nro 104

Pirkkalaikirjailijat ry:n arkisto

- Ac:1 Vieraskirjat, Vieraskirja 1945–1954
- Ba:1 Jäsenluettelot
- Pirkkalaikirjailijat 1943–1983 (painettu lehtinen)
- Ca:1 Perustamisvuosien pöytäkirjat

II PAINETUT LÄHTEET

1. Lähdejulkaisut

Helsingin yliopiston digitoitu opiskelijamatrikkeli 1853–1899
<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/henkilo.php?id=26401> (luettu 15.4.2011)

Järvinen, Laina (toim.): *Tampereen suomalainen tyttökoulu 1883–1916: jatkoluokat 1896–1916: Tampereen tyttölukio 1916–1918: Tampereen tyttölyseo 1918–1964*. Tampereen Suomalainen Tyttökoulu, Tampere 1964.

Keisarillinen Suomen Aleksanterin-Yliopisto, *Ohjelma lukuvuodelle* 1899–1900; 1900–1901; 1901–1902; 1902–1903 (HYKA, Helsingin yliopiston Opiskelijakirjasto).

Levas, Naemi (toim.): *Tampereen Tyttölyseo 1883–1933. 50-vuotismuistojulkaisu*. Tampereen Tyttölyseo, Tampere 1934.

Tampereen osoitekalenterit 1886, 1901–1902, 1910, 1913 (TKA).

Tampereen Suomalaisen Tyttökoulun lukuvuosikertomukset 1891–1892 (Pirkanmaa-kokoelma, Tampereen kaupunginkirjasto).

2. Lehdistö

Eteenpäin. Kalenteri Kansalle, numero 4, 1.1.1907.

Helsingin Kaiku 1905, numerot 4, 5, 14, numeroimaton pääsiäisjulkaisu, 19, 22/23, 26/27, 41 (Työväenarkiston kirjasto, Helsinki).

Jokinen, Helvi: ”Elämä kulttuurityön parissa. Kirjailija Fanny Sartto Tammerkosken haastateltavana.” *Tammerkoski* 1962:2.

Kahleet pois! 1906 (Työväenarkiston kirjasto, Helsinki).

Munsterhjelm-Harva, Elin: ”Koulumuistoja 55 vuoden takaa.” *Tammerkoski* 1954:6.

Nuori Suomi. Päivälehdten joulualbumi 1901.

Tammerkosken numerot, joihin viitattu (artikkelien kirjoittajana Fanny Sartto): 1938:2, 1939:1, 1939:2, 1939:4, 1941:1, 1941:2, 1941:5, 1942:1, 1943:1, 1943:3, 1943:5, 1951:7, 1953:4, 1954:4, 1962:3.

Sanomalehdet:

Aamulehti 2.12.1905; 10.2.1906; 23.11.1906; 23.6.1907
Helsingin Sanomat 7.12.1904; 26.11.1905; 17.12.1908; 26.9.1911
Huvudstadsbladet 23.12.1904
Hämeen Voima 3.1.1907
Kansan Lehti 24.2.1906; 4.4.1906; 3.6.1906; 6.12.1906
Kansan Tahto 15.12.1909
Länsisuomen Työmies 9.2.1905; 1.3.1906
Nya Pressen 28.12.1906
Oikeus 3.–12.12.1906.
Peräpohjalainen 18.2.1905,
Pohjois-Savo 6.4.1906; 31.12.1906
Päivälehti 3.12.1902
Rauman Lehti 21.2.1905; 22.12.1906
Sanomia Turusta 22.12.1899
Tampereen Sanomat 14.2.1906; 28.11.1906, 21.2.1907; 20.3.1907; 23.11.1907; 26.11.1907;
 18.1.1908; 13.10.1908; 22.12.1908; 23.2.1909; 31.3.1909; 28.4.1909; 22.2.1910; 26.5.1910;
 1.6.1910; 13.4.1915
Uusi Suometar 1.5.1902; 9.12.1904; 21.1.1906
Uusimaa 17.12.1906
Wiipuri 30.12.1906
Wiipurin Sanomat 21.1.1905
Åbo Underrättelser 13.10.1904; 2.1.1907; 22.12.1908

3. Aikalaiskirjallisuus

Davidson, Fanny: *Hengetär*. Otava, Helsinki 1904.

Davidson, Fanny: *Viettejä*. Vihtori Kosonen, Helsinki 1908.

Pennanen, Ain’Eliisabeth: *Voimaihmissiä*. Otava, Helsinki 1906.

III TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Assmann, Dietrich: *Kilpi, Volter (1874–1939)*, Kansallisbiografian artikkeli (1999) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/4972/> (luettu 16.4.2011).

Caine, Barbara: *Biography and History*. Palgrave Macmillan 2010.

Erkko, Aatos ja Nortamo, Simopekka: ”Onko nuorsuomalaisuus yhä ajankohtainen aate?” Teoksessa Mällinen, Teuvo (toim.) *Nuoren Suomen ytimessä. Näkökulmia nuorsuomalaisuuteen ja Nuori Suomi -albumiin*. Pohjoinen, Jyväskylä 1994.

Faderman, Lillian: *Surpassing the Love of Men. Romantic Friendship and Love Between Women from the Renaissance to the Present*. The Women’s Press, London 1985.

Haapala, Pertti: ”’Rihkamakansa’ – työväki sivistyneiden silmin.” Teoksessa Kervanto Nevanlinna, Anja ja Kolbe, Laura (toim.): *Suomen kulttuurihistoria 3. Oma maa ja maailma*. Tammi 2003.

Hinkkanen, Merja-Liisa: Oman elämänsä sankaritar? Elämäkerrallisen tutkimuksen ongelmia. Teoksessa Kuparinen, Eero (toim.): *Työkalut riviin. Näkökulmia yleisen historian tutkimusmenetelmiin*. Turun yliopiston historian laitos, julkaisuja 43, Turku 1997.

Hirvonen, Maija (toim.): *Suomen kirjailijat 1809–1916*. SKS, Helsinki 1993.

Huhtala, Liisi: ”Miksei minulle kerrottu? – Gerda von Mickwitz.” Teoksessa Nevala, Marja-Liisa (toim.): *Sain roolin johon en mahdu. Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Otava, Helsinki 1989.

Häkkinen, Antti: *Rahasta – vaan ei rakkaudesta. Prostituutio Helsingissä 1867–1939*. Otava, Helsinki 1995.

Ilmonen Anneli (toim.): *Tampereen taidemuseo 50 vuotta. Tampereen Taideyhdistys ry ja tamperelaista kulttuurielämää*. Tampereen Taideyhdistys ry, Tampere 1984.

Jukola, Martti: *Juhana Heikki Erkko: elämä, runoilijatoiminta ja teokset: kirjallisuushistoriallinen tutkimus. 2. osa (1890-1906)*. Otava, Helsinki 1939.

Kaarninen, Mervi & Kaarninen, Pekka: *Sivistyksen portti. Ylioppilastutkinnon historia*. Otava, Helsinki 2002.

Ketonen, Liisa: *Suomen tyttöoppikoulut autonomian aikakaudella*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitos, Helsinki 1977.

Kolbe, Laura: ”Sodat, armeija, suojeluskunta ja kansan eheyttäminen”. Teoksessa Kervanto Nevanlinna, Anja ja Kolbe, Laura (toim.): *Suomen kulttuurihistoria 3. Oma maa ja maailma*. Tammi, 2003.

Kortelainen, Anna: *Naisen tie. L. Onervan kapina*. Otava, Helsinki 2006.

Lappalainen, Päivi: ”Naisintellektuellin ehdot ja mahdollisuudet.” Teoksessa Karkama, Pertti ja Koivisto, Hanne (toim.): *Älymystön jäljillä. Kirjoituksia suomalaisesta sivistyneistöstä ja älymystöstä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1997.

Launis, Kati: ”Työväen Maamme-kirja.” Teoksessa Melkas, Kukku (toim.): *Läpikulkuihmisiä. Muotoiluja kansallisuudesta ja sivistyksestä 1900-luvun alun Suomessa*. SKS, Helsinki 2009.

Lehtimäki, Riitta (toim.): *Nainen mediassa. Naistoimittajat ry. 60 vuotta*. Edita, Helsinki 2006.

Lehtinen, Kalle: Pirkkalais-Kirjailijat ry, artikkeli Koskesta voimaa -verkkojulkaisussa <http://www.uta.fi/laitokset/historia/koskivoimaa/kulttuuri/1940-60/pirkkalais.htm> (luettu 17.4.2011).

Lepistö, Vuokko: *Sata vuotta Tampereen Talouskoulussa*. Tampereen Talouskoulu, Tampere 1990.

Leskelä-Kärki, Maarit: *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. SKS, Helsinki 2006.

Leskelä-Kärki, Maarit: Kerrotuksi tulemisen kaipuu. eNorssi-portaalissa julkaistu artikkeli: <http://www.enorssi.fi/virmo/virmo-1/kashisnet/kasvatuksen-historian-tutkimus/kerrotuksi->

[tulemisen-kaipuu-elamankerta-historiankirjoituksen-lajina-maarit-leskela-karki/](#) (luettu 17.4.2011, viitteissä Leskelä-Kärki 2009)

Luukanen, Niilo: ”Kulttuuria ja politiikkaa: nuorsuomalaisuuden ensimmäiset vuosikymmenet.” Teoksessa Mällinen, Teuvo (toim.) *Nuoren Suomen ytimessä. Näkökulmia nuorsuomalaisuuteen ja Nuori Suomi -albumiin*. Pohjoinen, Jyväskylä 1994.

Manninen, Kirsti: ”Ikkunan ääressä – Helena Westermarck.” Teoksessa Nevala, Marja-Liisa (toim.): *Sain roolin johon en mahdu. Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Otava, Helsinki 1989.

Melkas, Kukku et. al.: ”Johdanto”. Teoksessa Melkas, Kukku (toim.): *Läpikulkuihmissiä. Muotoiluja kansallisuudesta ja sivistyksestä 1900-luvun alun Suomessa*. SKS, Helsinki 2009.

Mäkelä, Helka: *Elli Tompuri – uusi nainen ja punainen diiva*. Yliopistopaino, Helsinki 2001.

Mällinen, Teuvo: ”Nuori Suomi -albumi, puolen vuosisadan traditio.” Teoksessa Mällinen, Teuvo (toim.) *Nuoren Suomen ytimessä. Näkökulmia nuorsuomalaisuuteen ja Nuori Suomi -albumiin*. Pohjoinen, Jyväskylä 1994.

Nevala, Marja-Liisa: ”Julkinen kirjailijanrooli – Minna Canth.” Teoksessa Nevala, Marja-Liisa (toim.): *Sain roolin johon en mahdu. Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Otava, Helsinki 1989.

Nieminen, Anna & Parhi-Riikola, Päivi: ”Prostituutio peilaa aikaansa”, artikkeli Tiede-lehden verkkoversiossa 2004/2005 http://www.tiede.fi/artikkeli/89/prostituutio_peilaa_aikaansa (luettu 17.4.2011).

Ollila, Anne: ”Toimeliaat virkanaiset. Sivistyneistönaiset 1800-luvun lopussa.” Teoksessa Karkama, Pertti ja Koivisto, Hanne (toim.): *Älymystön jäljillä. Kirjoituksia suomalaisesta sivistyneistöstä ja älymystöstä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1997.

Palin, Tutta: ”Neitejä, rouvia ja taiteilijoita. Naiset sotienvälisissä taidediskursseissa.” Teoksessa Palin, Tutta (toim.): *Modernia on moneksi. Kuvataiteen, taideteollisuuden ja arkkitehtuurin piirteitä maailmansotien välisen ajan Suomessa – Det moderna är mångahanda. Texter om bildkonst, konstindustri och arkitektur mellan första och andra världskrigen i Finland*. Taidehistoriallisia tutkimuksia – Konsthistoriska studier 29. Helsinki: Taidehistorian seura 2004.

Palmgren, Raoul: *Joukkosydän I. Vanhan työväenliikkeemme kaunokirjallisuus*. WSOY, Helsinki 1966.

Palmgren, Raoul: *Maksim Gorki. Elämä ja teokset*. Kansankulttuuri Oy, Helsinki 1978.

Palmgren, Raoul: *Kapinalliset kynät. Itsenäisyysajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus I. Kaksi puoluekirjallisuutta ja muotovallankumous (1918–30)*. WSOY, Helsinki 1983.

Pennanen, Jarno: *Tervetultua tervemenoa. Jarnon saaga I*. WSOY, Helsinki 1970.

Rajala, Panu: *Taiteesta ja taistelusta. Tampereen Työväen Teatteri 1901–1918*. Tammi, Helsinki 1991.

Rajala, Panu: *Titaanien teatteri. Tampereen Työväen Teatteri 1918–1964*. Tampereen Työväen Teatteri 1995.

Rajala, Panu: *Tunteen tulet, taiteen tasot. Tampereen Teatteri 1904–2004*. Tampereen Teatteri 2004.

Rajala, Panu: *Runoilijan sydän. J. H. Erkon täyttymätön elämä*. Otava 2006.

Ramsay, Alexandra: *Kansa ja sen kaksi kieltä*. Teoksessa Kervanto Nevanlinna, Anja ja Kolbe, Laura (toim.): *Suomen kulttuurihistoria 3. Oma maa ja maailma*. Tammi 2003.

Rasila, Viljo: *Tampereen historia II. 1840-luvulta vuoteen 1905*. Tampereen kaupunki, Tampere 1984.

Sarkkinen, Saara: *Minä ja me. Pirkkalaikirjailijat ry 1943–1993*. Gummerus 1993.

Seppälä, Ester (toim.): *Pirkanmaan bibliografia 1742–1965*. Pirkanmaan maakuntaliiton julkaisuja 18, Tampere 1966.

Sulkunen, Irma: ”Naisten voitto.” Teoksessa Haapala, Pertti et. al. (toim.): *Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905*. Teos, Helsinki 2008.

Suomen lehdistön historia 7. Hakuteos Savonlinna – Övermarks Tidning. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985. Päätoimittaja Päiviö Tommila. Kustannuskiila Oy, Kuopio 1988.

Tampereen Taitelijaseura 1920–1970. Toimituskunta Helin, Martti ja Hämeranta, Tauno. Julkaisija Tampereen Taitelijaseura.

Tampereen Taitelijaseura 1920–1980. Toimituskunta: Melartin Kirsi; Petäjä, Matti ja Vuorikoski, Timo. Julkaisija Tampereen Taitelijaseura.

The Norton Anthology of English Literature, vol. 2, 8th edition, New York & London 2006.

Tompuri, Elli: *Minun tieni*. WSOY, Helsinki 1942.

Vapaavuori, Anneli: ”’Ei muuta keinoa kuin keinotella’ – Maria Jotuni.” Teoksessa Nevala, Marja-Liisa (toim.): *Sain roolin johon en mahdu. Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Otava, Helsinki 1989.

Wagner-Martin, Linda: *Telling Women's Lives – The New Biography*. Rutgers University Press 1994.

Äikiä, Armas: *Laulaja tulivuoren juurella. Kössi Kaatran elämä ja työ*. Kustannusosakeyhtiö Yhteistyö, Helsinki 1962.

IV INTERNET-LÄHTEET

Kirjasammon kirjailija-artikkeli Selma Anttilasta
http://www.kirjasampo.fi/fi/kulsa/kauno%253Aperson_123175937563448#.VTJIDpMdpzk (luettu 18.4.2015).

Pirkanmaan Journalistit ry:n internetsivujen historia-osio, <http://www.pjy.fi/historia.htm> (luettu 17.4.2015).

Retkipaikka-sivuston artikkeli Pirunvuoresta ja Kivilinnasta <http://retkipaikka.fi/vapaa/pirunvuori-ja-kivilinna-sastamala/> (luettu 19.4.2015).

Tampereen Taiteilijaseuran internetsivujen historia-osio, <http://tampereen-taiteilijaseura.fi/tampereen-taiteilijaseura-ry/historia/> (luettu 13.4.2015).

Tampereen yliopiston ”Toimittajakoulutus 90 vuotta” -sivuston osio ”Tiedotusopin historiaa” <http://www.uta.fi/cmt/90/historia.html> (luettu 28.4.2015).

Tampere-Seuran internetsivujen osio ”Seuran historia”, <http://tampere-seura.fi.nettihanoteelli.com/index.php?page=linkit> (luettu 13.4.2015).

Vammalan kaupungin internetsivujen Nähtävyydet-osion artikkeli Pirunvuoren Kivilinnasta http://web.archive.org/web/20080328075632/http://www.vammala.fi/matkailija/nahtavyys_nayta.tmpl?id=24 (luettu 19.4.2015).

V MÄÄRITELMÄT

Merriam-Webster Online Dictionaryn määritelmä ilmaisulle ’arbiter elegantiarum’: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/arbiter+elegantiarum?show=0&t=1302957305> (luettu 16.4.2011).

Määritelmä ilmaisulle "tricoteuse"

ELIZABETH KNOWLES. *The Oxford Dictionary of Phrase and Fable*. 2006. *Encyclopedia.com*. <http://www.encyclopedia.com/doc/1O214-tricoteuse.html> (luettu 16.4.2011).

Määritelmä pro exercitio -kirjoitukselle

http://sivistyssanakirja.com/Pro_exercitio (luettu 12.5.2011).